

THE MERIC JOURNAL

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi

ISSN NO: 2587- 2206, Cilt 3, Sayı 7, Ağustos 2019
EDİRNE

ISSN: 2587-2206 (Online)
International Journal

Publication Details for “The Meric Journal”

Aims & Scope: The Meric Journal is the official journal of “Stratejik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Derneği” (Association For Strategic Social And Cultural Research). Publication type is the academic journal. The principal purpose of the journal is to publish scholarly work in the social sciences defined in the classical sense, that is in the social sciences, the humanities, and the natural sciences (education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archaeology, economics, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration). The journal serves as a publication medium for the solution of problems in the field of social sciences.

Publisher information:

Stratejik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Derneği, (Association For Strategic Social And Cultural Research). Saraçlar Street. No:23/3, Edirne/Turkey
E-mail: editor@mericjournal.com

Bibliographic records: 07/2017 to present

Publication type: Academic Journal

Subjects: Social sciences include: Education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archaeology, economics, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration.

Description: Serves as a publication medium for the solution of problems in the field of social sciences.

Frequency: Three times a year

Peer Reviewed: Yes

Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER, Trakya University, TURKEY
email: editor@mericjournal.com

Editorial Board- Yayın Kurulu

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Prof. Dr. Ayhan AYTAC
Prof. Dr. Mümün TAHİR
Prof.Dr. Ergeni VELEV
Prof. Dr. Nurcan METİN
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Prof. Dr. Özlem ÖZKIVRAK
Prof. Dr. Numan ORUC
Prof. Dr. Fehim HUSKOVIÇ
Assoc. Prof. Dr. Süleyman Gökhan GÜNAY
Assoc. Prof. Dr. Muamer HODZIC
Assoc. Prof. Dr. Kiriakos AMOUTZAS
Dr. Amina Siljak JESENKOVIC

Founding Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER, Trakya University, TURKEY

Reviewers

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Mümün TAHİR
Sofia University Of Library Studies And Information Technologies

Asist. Prof. Dr. Özkan ERTUĞRUL
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Ayhan AYTAÇ
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya University, TURKEY.

Asist. Prof. Dr. Özkan ERTUĞRUL
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Mümün TAHİR
Sofia University Of Library Studies And Information Technologies

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. İsmail KILIÇ
Trakya University, TURKEY.

Yayına Geliş Tarihi: 28\05\2019
Yayına Kabul Tarihi: 24\07\2019
Online Yayın Tarihi: 06\08\2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 7, Yıl: 2019, Sayfa: 120-142
ISSN: 2587-2206

NAMIK KEMAL'İN CELALEDDİN HARZEMŞAH PİYESİ ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE LİDER KÜLTÜ VE TARIK-I NECAT KAVRAMI

Mesut DAVULCU¹

Özet

Pragmatik tarih yazımında lider ve kahraman figürü başat rol oynar. Lider ve kahraman profiline en çok çöküş dönemlerinde ihtiyaç duyulur. Osmanlı son dönem aydınlarından olan Namık Kemal tarih yazımında pragmatik bir tutum sergilemiştir. Devletin kurtuluş yolunu birlik ve beraberlikte görmüştür. Kurtuluşun Osmanlılık ve İslam Birliğinde olduğunu savunmuştur. Namık Kemal Celaleddin Harzemşah eseri başta olmak üzere pek çok eserinde, vatan kavramını işlemiş vatan sevgisini yeniden kurmuştur. Çöküşten kurtaracak atılımları yapacak lider / hükümdar prototipini belirlemiş, geçmişten olumlu örnekleri gün yüzüne çıkartarak sunmuştur. Bir liderin nasıl olması gerektiği, çöküşe sebep olan hükümdar tiplerini, adalet ve liyakat kavramını, oluşturmak istediği kurtuluş yolu çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Namık Kemal, Celaleddin Harzemşah, Liderlik, Pragmatizm

Jel kodu: Z19

THE LEADERSHIP CULT AND THE WAY OF SALVATION THROUGH THE EXAMPLE OF NAMIK KEMAL'S PLAY, CELALEDDİN HARZEMSAH

Abstract

In pragmatic historiography the figure of the leader and hero plays a major role. The profile of the leader and hero are needed mostly in the times of collapse. Namık Kemal, one

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
mes.dav41@gmail.com

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
of the intellectuals of the last period of the ottoman, showed such a pragmatic position in historiography. According to him, the path of salvation of the state depended on unity and being together. He justified that. Salvation was concerning with Ottomanism and Islamic Union. In many works of him, Namık Kemal, primarily his work celaleddin Harzemşah, had the issue of homeland, nation, and re-created the love of country. He identified the leader / ruler prototype that had been made advance through saving from falling, he served by uncovering the positive examples of the past. He researches how a leader should be, the types of rules caused to collapse, nation of justice and merit within the framework of the road of redemption.

Keywords : *Namık Kemal, Celaleddin Harzemşah, Pragmatic, Leadership*

GİRİŞ

Pragmatik tarih yazımı kahramanlar etrafında dönen bir tarih yazımıdır ve kahramanlar her türlü noksanlıklardan münezzehtir. Antik dönem kahramanlarından başlayarak çağdaş dönem kahramanlarına kadar tasvir edilen çoğu kahramanlık atfedilen lider veya kumandanlar kısa boylu ya da zayıf olarak tanımlanmaz ya da hayal edilmezler. Zihinlerdeki büyüklüğün yansımasıdır büyük adamlar. Dolayısıyla en ufak insani vasıflar ağlamak, üzölmek, dayak yemek vs. gibi davranışlar insan ötesi varlıkmiş muamelesi edilen büyük adamlara yakıştırılmaz.

Büyük adamların, en büyük vasıflarından biri de sevgi dolu olmalarıdır. Büyük adamlar kin, nefret ve şiddet insanları değil, sevgi ve aşk adamı olarak yüce gönüllü insanlardır (Carlyle, 2004: 9).

Bu bağlamda Namık Kemal'in çizdiği Padişah portreleri de buna benzerdir. Namık Kemal'in en önem verdiği liderler Fatih ve Yavuz'dur, dolayısıyla onlar üzerinde daha uzun durmuştur. Fatih'in çocukluğuna dair verdiği malumatlarda haylazlığı ve Molla Gürani'nin onun eğitime atanması bahsinde şu olay geçer.

“Zeki çocukların çoğunda göröldüğü gibi son derece söz dinlemez ve zııırdı. Bu zııırlık sonucu dersten son derece sıkılır ve nefret ederdi. Sultan Murat Molla Gürani'ye ‘çocuk yine okumazsa bununla döversin’ diyerek eline sopa verdi. Derste çocuk, sopanın neye yarayacağını sorunca ‘babanız emretti, eğer okumazsanız sizi döveceğim’ cevabını verdi. Fatih bu cevap karşısında güldü ama şaka etmediğini anlayınca otoritesine boyun eğerek çalışmaya başladı. Şekayık Molla Gürani'nin Fatih'i gerçekten dövdüğünü yazar. Fakat ne böyle bir davranış o devrin kurallarına uyar ne de o derece kötü bir davranış Molla Gürani gibi

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
davranışı ve dürüstlüğü sertliği derecesinde yüksek olan bir bilim ve fazilet abidesinden umulur (Namık Kemal, 2013:555)."

Fatih de Molla Gürani de devrinin büyük adamlarındandır. Öğretmen öğrenci ilişkisi açısından tasvip edilmese de sıradan olabilecek bir davranış ikisi arasında imkansızmış gibi lanse edilmiştir. Çünkü bir otoriteden şiddet görmek çocukta olsa daha sonradan ulu bir padişah olacak olan Şehzade Mehmet'in büyüklüğüne zarar verir. Namık Kemal'in anlatısında padişah 'Fatih', çocuk 'Mehmet'in önüne geçmiştir. Dayak mevzusu da tarihsel bilgi açısından aydınlatılması çok zor bir konudur. Molla Gürani'nin Şehzade Mehmet'i dövdüğü Şekayık'ın anlatısına rağmen bilinemez ancak dövmediği hakkında da bir yorum yapılması mümkün değildir.

Namık Kemal Barika-i Zafer adlı eserinin önsözünde tarihi mazinin geleceğe haber aktarma aracı olarak tanımlamaktadır ancak zihninin geri planında tarihe yüklediği "hizmetkar" misyonu burada da karşımıza çıkar. Önsözün devamında *"fenn-i şahane vaşfiyla tescil olunan ma'rifet-i hükümetin en büyük hadimlerindedir (Namık Kemal),"* şeklinde bir tanımla yaparak tarihin siyasal ve sosyal dengeyi kurmada kullanmaya ve ideolojilere uygun bir şekilde biçimlendirebilmeye müsait olduğunu farkında olduğunu belirtir.

Tarihin belli bir forma sokulup sunulması aslında bir devir daim oluşturur. İdeolojilere göre biçimlenebilen tarih, amaçlı tarihtir amaç ise en nihayetinde sosyal bir dönüşümün oluşturulmasıdır. Son tahlilde toplum mühendisliğinin, istedik davranışların sergilenmesinde tarih büyük bir "motivasyon" alanıdır. Namık Kemal tarihin rivayetler ve hikayeler dizisi dışındaki bu yönünden dolayı tarihe yakınlık duymuştur. Onun yaşadığı çağ toplumsal dönüşümün gerçekleşmesinin hayati bir önem taşıdığı çağ idi. *"Zahirde bir hikayeden ibaret görünüyor fakat gerçekte..." (Namık Kemal, 2013 :11) "* ifadesinden tarihin sosyal yapı başta olmak üzere devlet yapısına bile etki edecek şekilde kuvvetli bir araç olması, yıkılmak üzere olan bir imparatorluk aydını Namık Kemal'i cezbediği söylenebilir.

Namık Kemal'in faydacı tarihe olan ilgisi, yazdığı Osmanlı Tarihi'nin girişinde ki şu soruda belirir:

"Gerçekte bir milletin tarihi bilinmezse yaşaması, ilerlemesi için gerekli sebeplerin varlığı ve yokluğu nereden öğrenilecek? (Namık Kemal, 2013: 11) "

Namık Kemal'in tarihi bu soruya cevap arayan bir tarih olduğuna göre metinlerini zayıf ve sıradanın üzerinden mi kurar yoksa güçlü kahramanlar üzerinden mi tarihini inşa eder? Namık Kemal'in tarihi terakki başta olmak üzere devrinin tüm aksaklıklarına karşı büyümek için ve hatta yok olmamak için "geçmişten güç bulmaya çalışan (Şirin, 1996)" bir tarihtir.

Akif Bey oyununda gerçekleştirilecek olan sefer için yapılan tanımlamalar ve sefere yüklenen misyondan tarihe ve ecdada yüklediği görevleri açıkça anlayabiliriz. Öncelikle sefer emri geldiğinde Akif Bey on yıllık eğitimine verdiği emeğin neticesini alacağı, milletin onuruna, devletin şanına, vatanının geleceğine hizmet edeceği için mutludur. Kaptan olarak göreve çıkan Akif Bey, Barbaros Hayreddin'in, Piyale Paşa'nın, Kılıç Ali'nin makamında olduğunu hatırlatır, yüzlerce yıl Akdeniz'de, Hint Denizinde, İspanya sahillerinde sancağını dalgalandıran, şanını yükselten kahramanlıklara ve fedakarlıkların hatırlanmasına vurgu yapar (Namık Kemal, 2012a :17).

Namık Kemal'in kahramanlar ve parlak dönemler üzerinden var ettiği tarih için Kaplan şu yorumda bulunur, "*Namık Kemal'in edebiyatı niçin kahramanların tebcili üzerine kurduğu devri düşünülürse pek güzel izah olunur. Devir bir yıkılma devridir. Cemiyetimizde Avrupa'dan geri kalmış olma şuuru ve devamlı muvaffakiyetsizlikler bir aşağılık kompleksi vücuda getirmişti. Millet kendine itimat edemez olmuş, istikbalde de ümidini kesmiştir. Namık Kemal, iyi bir görüşle insanın irade kudretini anlatıyor ve eskiden yetişmiş kahramanların hayatını tebcil ediyordu (Kaplan, 1948: 150)*" İbrahim Şirin şu ise şu yorumda bulunmuştur, "*pürüzlü gördüğü, batılıların pürüzlü olarak gösterdikleri hadiselerin gerçekte olmuş dahi olsa kabul etmemiş, onları giderme yolunu seçmiştir. Olmuş olduğuna inanılanın tarih yazıcılığına yakınlaştırır (Şirin, 1998: 81).*" Dolayısıyla Namık Kemal'in bu seçimi onun tarihçiliğini objektif tarihten uzaklaştırır pragmatizme ve ideolojik tarihe yakınlaştırır. Namık Kemal ispat ve çürütme yolu ile tarihi batılılarla ve hükümetin aksaklıklarına karşı bir savaş alanı olarak görür.

Kabul etmediği ya da düzeltme ihtiyacı gördüğü pürüzlerden biri İstila Devri'nde ele aldığı Yıldırım Bayezid ve Timur hadisesidir. Ona göre yıldırım şiddet ve azametiyle onu mağlup edebilirdi ancak kötü talihi kuvvetlerini parçaladı ve ateş parçası kahraman olarak nitelediği Yıldırım'ın mahvına bu durum sebep oldu. Ayrıca ona göre böyle kötü talih, tehlikeli zamanlarda yaşanabilir, hatta bilerek yapılmış gibi duran bir hata bile aslında bir hastalık arazi gibi zaruri olabilirdi. Timur'un Osmanlı topraklarına göz dikmesinin sebebini gene Osmanlı'nın azameti, kudreti ve ganimetlerle dolu servet hazinesi olarak

Namık Kemal'in Celaledin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019 göstermiştir. Esir edilen bir padişahı ateş parçası bir kahraman, girişilen savaşta mağlup olmayı talihsizlik, savaşın nedenini de devletin azametinin kiskanılması servetine göz dikilmesi olarak nitelemiş, savaş sonra siyasi birliği dağılan ve fetret devri olarak nitelendirilen dönemi es geçmiştir (Namık Kemal, 2017: 17).

Yavuz'u ele alışı halifelik gücünü hatırlatmak ve dönemin iktidarına İslam'a hizmetin aksadığı uyarısında bulunmaktır. Fatih ise cihangirlik günlerine özlemin metnidir. Onun amacı uyuyan deviy uyandırmaktır tarih ise deviy uyandırmak için kullandığı tüydür.

Araç tarih amaç ise; dahili ve harici şeklinde ikiye ayrılabilir. Dâhili amacı devletin çöküş alametlerine engel olarak geleceği geçmişin teminatında kurmaktır. Bir sıçrama tahtası örneği verilebilir bu duruma, en yükseğe fırlayabilmek için en aşağıdan güç alma ve o ivme atılım sağlama. Harici amacı ise Avrupalı çeşitli yazar veya tarihçilerin iddiaları ile oluşan önyargıları kırmak, bu önyargıların kendi toplumuna ulaşip, toplumunda bu "yanlışlara" inanmasına engel olmaktır.

1. NAMIK KEMAL'İN TARİH İNŞASINDA GELECEĞİ KURMA VE GEÇMİŞİ SAVUNU

Namık Kemal, geleceğin oluşturulmasında tarihin gücünü farkındadır. Tarihten ders alıp, hataların tekrarlanmaması çabası içindedir. Toplumsal bilincin sürekliliğini sağlamak için tarihin körükleyici ve birleştirici gücünü kullanır. Türk ve İslam tarihinden özenle seçtiği kahramanlar, ortak noktalarının devlet adamı olmaları tarih eserlerini oluşturmasında ki esas amacın ne olduğunu gözler önüne serer. O geçmişteki güçlü liderleri ele alıp hatırlatarak gününe taşır ve geleceğe miras bırakmak ister. Namık Kemal'e göre tarih devletlerin bekalarını sağlamlaştıran bir araçtır (Aktaş, 1993: 9).

Namık Kemal yalnızca güçlü liderleri, önemli kahramanları değil, Osmanlı Devleti'nin aksayan yönlerini de tarih üzerinden verir. Namık Kemal'e göre vermek istediği mesajlar dahilinde tarih sığınılan bir liman, devletin varlığını korumak için bir kalkandır. Tarih ona göre batmakta olan Osmanlı gemisinden geleceğe atılan işaret fişegidir. Kötü yönetime, halktan uzak hükümete muhtıra verme aracıdır.

Hükümetin hakimiyetinin ve otoritesinin iyice zayıfladığı 1800-1900'lü yıllarda sancak beylerinin, uç bölgelerde Osmanlı'nın adaletini temsil edecekleri yerde zulüm, haksızlık ve yolsuzluklar ile ellerindeki gücü halkın üzerinde

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
demirden yumruk şeklinde kullanmalarını *Gülnehal* adlı eserinde Kaplan Paşa üzerinden vermiştir. Kaplan Paşa devletin hakimiyetinin yitirilmesinin sembolüdür :

“Ben burada zabitim, üç yüz kişiye hükmüm geçiyor. Hangisine her ne istersem yaparım. Üç yüz bin kişinin başı elimde duruyor. Hangisini istersem anında koparır, avucumda oynarım. Hiç kimse benim emrime karşı duramaz (Namık Kemal, 1986: 30).”

Namık Kemal *Gülnehal*'de aynı zamanda hukukun gerekliliği ve kanunun üstünlüğünü göstermeye çalışmıştır.

Sistemin kişilerin elinde aksayabileceğini en üst kademedeki Sultan adalet ile yönetmeye çalışsa da en alt kademedeki bürokratları kontrol edecek, bağlayacak kanunun olmaması toplumsal yapıyı bozar nitelikte olacağını ve devlete olan güveni bitirebileceğini örnekler :

“Ekmek hamur çıkıyor! Diyen adamın boynu vurulur mu? Hiç, kocasını hapisten çıkarmak için yalvarmağa gelen kadın asılır mı? Hiç sekiz yaşında, altı yaşında masumların canına kıyılır mı? Artık illallah! Memlekette ne kadar adam varsa, hepsini mi öldüreceksiniz? Sultan Selim (III): ‘Haksız yere hiçbir kimsenin bir kılına bir puluna dokunmayın!’ diye, iki günde bir ferman gönderiyor. Siz burada kan dökmekten başka bir şey düşünmüyorsunuz (Namık Kemal, 1986: 49)”

Osmanlı Tarihi eserinin girişinde de tarihe bakış açısını, tarihin ve tarih bilmenin faydasından uzunca söz eder. Ona göre devlete ve devlet yöneticilerine olduğu kadar mektep talebesine için bile elzem bir bilimdir tarih.

Namık Kemal tarihte ki olay ve kahramanları ideolojisinin kemendi ile çeker. İhtiyacı olan verileri ön plana çıkararak birer hizmetkar olarak kullanır.

Batı siyasasına yön veren ve yavaş yavaş beynelmilel bir gerçeklik haline gelen kavramlardan kaçınılamayacağını bilir ve destekler. Batı menşeli bu kavramların ne İslam ile ne de Türklük ile çatışmadığını zihinlere yerleştirmek amacıyla en güvenilir dostu tarihten yardım alır.

İnsan hakları, halk hakimiyeti, anayasaya bağlı parlamenter sistem gibi kavramların İslam siyaset geleneğinde var olduğunu, bu kavramların şeriata uygun olduğunu ileri sürmüştür. Ümmetin hakimiyeti, kişi hürriyeti, kuvvetler ayrılığı,

Namık Kemal'in Celaledin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
temsili hükümet, müsavat, anayasal rejim gibi fikirlerin İslam'daki yerini bulmak için gene tarihe yönelmiştir. Halkın egemenliği ile biat kavramını, parlamenter sistem ile meşveret meclisi arasında bağ kurmuştur (Lewis, 1997: 143-144).

Namık Kemal ilmi tarihçilikten öte üslupçu ve heyecanlı bir metot izler. Olayları ve kişileri idealize eder mübalağalı bir şekilde anlatır. Tarihe yüklediği misyon büyüktür. Bir milletin idaresinde bulunanların hatasını engellemektir. Hataya engel olan yegane araç ona göre tarihtir. Siyasi yönü yanında toplumsal yönü de önemlidir. İnsanlık geçmişinin bütün tecrübesini tarih bünyesinde barındırır. Bu durum da zihnin terbiyesine yardımcı olur. Namık Kemal'e göre tarih yalnız fikirleri aydınlatmaz, vicdan temizliğine de hizmet eder (Kabaklı, 1985 :580).

Namık Kemal'in eserleri, Osmanlılık ve İttihad-ı İslam ideolojileri ile örülüş olduğu kadar bazıları özellikle savunu metinlerdir. Namık Kemal kendini pek çok savaşa adanmıştır. Bu savaşlar;

1-Toplumsal birliği sağlayarak İmparatorluğu milliyetçi akımın zararlı etkisinden kurtarmak, ulus milliyetçiliğine karşı diğer dini ve etnik unsurlar ile beraber vatan sevgisi çerçevesinde yaşanılmasının ortamını hazırlamak,

2-İmparatorluğun teknik, sanayi ve kültürel geri kalmışlığını ortadan kaldırıp Avrupa'nın gelişmişliği ile yarışır düzeye getirmek,

3-Batı Medeniyetine karşı Doğu Medeniyetini İslam ve Sünnilik ekseninde ve Osmanlı merkezli olarak geliştirmek, kuvvetlendirmek

4-Avrupa'nın İslam'ı ve Osmanlı'yı ön yargılı bir şekilde tanıyıp tanıtmamasına karşı, iddiaları çürütme yoluna giderek savunu metinleri oluşturmak, İslam'ı ve Osmanlı'yı her mecrada koruyup propagandasını yapmaktır.

Namık Kemal, Batılı aydınların ideolojik tutumları sebebiyle kaleme aldıkları Osmanlı ve İslam aleyhindeki yazıların, genç nesillerin zihnini tahrip etmemesi, bu zararlı fikir ve neşriyatlardan korunması ayrıca moral ve motivasyon kazanmaları amacıyla hem tarihsel metinleri inşa hem de savunu metinlerinin inşasına önem vermiştir. Namık Kemal'in tarih eserleri ve tarih anlayışı da Batılı yazarlara karşı Osmanlı'yı savunma isteğine dayanır (Şirin, 1998: 28).

İbret Gazetesindeki “Vefa-yı Ahd” ve “Avrupa Şarkı Bilmez” makaleleri, Hammer’ın iddialarına karşı “Osmanlı Tarihi”, Ernest Renan’a karşı “Renan Müdafaaamesi”ni kaleme almıştır.

“Vefa-yı Ahd” makalesinde; Avrupalı yazarın Osmanlı’yı mutaassıp ve zorba olarak yaftalamasına karşı Namık Kemal, Platon ve Aristo’ya Avrupa kiliselerinde edilen kötü muamele ve yasaklamalara karşı Şark camilerinde gösterilen hürmeti, fethedilen şehirlerde ele geçen çocukların ilimle tanışması ki bu ifadeden devşirme usulü sayesinde vatan evladı kabul edilip devlet kademelerinde görev almalarını anlayabiliriz, Rumların haklarının, menfaatlerinin korunması, dini özgürlüklerinin tesisinin yanı sıra Ermenileri İran baskısından, Yahudileri İspanya zulmünden kurtarmanın Osmanlı olduğunu hatırlatıp esas zorba ve mutaassıbın Avrupa olduğunu dile getirmiştir.

“Avrupa Şarkı Bilmez” Makalesi ile Avrupa’nın doğu medeniyetini tanımadığını madde madde örnekler vererek açıklar ve doğuyu ele alan metinlerin başarılı olmadığını, yanlışlar içerdiği üzerinde durur. Tarih yazma fikri de bu eksik, yanlış ve Osmanlı’yı karalama amaçlı yazılan batılıların eserlerini inceledikten sonra zihninde oluşur. Tarih yazma sebebi ve izleyeceği yöntem kafasında belirir. Onun yazacağı tarih zehirli bilgilere karşı panzehir niteliği taşıyacaktır (Şirin, 1998: 27).

Keza esasen askeri okullara Tarih dersi için kaleme aldığı Osmanlı Tarihi, temelde Hammer’ın iddialarını çürütmek üzerine kurulduğu söylenebilir. Olayları ele alışı ve inceleyişi bu durum açısından dikkat çekicidir. Çoğu meseleyi “Bu olayı Hammer şöyle anlatır” diyerek Hammer’dan konu ile alakalı bir pasaj sunar, daha sonra “*Hammer’ın verdiği geniş bilgi ile bizim tarihçilerin anlattıkları arasında çok fark vardır. Burada lüzumsuz mübalağalar ve ters düşmeler bulunmaktadır (Namık Kemal,2013: 458)*” minvalinde yorum yaptıktan sonra “meselenin iç yüzünü” anlatır.

Namık Kemal savunularını birer ibadet olarak görür. Onun için boynunun borcu ve vatana hizmettir.

1.1. Tarık-i Necat

Namık Kemal’in *Celaleddin Harzemşah* oyununda geçen “*tarık-i necat (Namık Kemal, 2016:196)*” ifadesinden yola çıkılarak tarihe yüklediği görevlerden sosyal mobilizasyon / toplumsal dizayn amacı için çizdiği hükümdar ve fert profili

Namık Kemal'in Celaledin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
ile necata ulaşma gayesini tarih konulu eserlerindeki karakterler üzerinden kısaca inceleyeceğiz.

Namık Kemal'in idealindeki devlet adamı ve makbul hükümdar profili cihat kılıcının parlıtısını arttırıp İslam sınırlarını en öteye taşıyan kişidir.

İstila Devri'nde Bursa'nın alınması üzerine İslam topraklarının genişletilmesini amaç edinen, devşirme sistemini kullanarak ileri görüşlülüğü ile nüfus konusunda yerinde politikalar güden Sultan Orhan önemli bir değerken, Sultan I. Murat'ın İslam sancağını Büyük Balkan'ın ötesine taşıması, Avrupa'nın Doğu taraflarına erişmesi onu ilk üç padişahdan daha üstün saymasına neden olmuştur.

Sultan I. Murat ile bu genişleme devriminin Büyük Balkan sınırlarını geçmesi büyük bir kazanım ve İslam fütuhata hizmettir. Ancak bu hizmet Yıldırım Beyazıt'ın başına gelen 'talihsizlik' ile kesintiye uğrasa da liyakat sahibi Sultan I. Mehmet'in tahta geçmesi, düşman ve kardeş kavgası sırasında dağılmış Osmanlı topraklarını idaresi altına alması, olgun bir insan aklıyla ikbal imtihanını vermesi at sırtını taht bellemesi tekrar 'Osmanlı Padişah'lığına yakışır kişilerin idareyi aldığını gösterir. Sultan II. Murat'ı ve hükümdarlığını hakimlere yakışır bir gayret ile hekimlere yakışır bir kanaat gibi iki önemli haslet ile parlatmış, Sultan II. Mehmet'e gelince kudret, kuvvet, himmet ve gayretinin yalnız düşmanları yok etmeye değil, ilmi yayıp mülkü imar etmeye kafi geldiğini, olgunluk ve yiğitliği ile Fatih adının, kılıcın ve kalemin hakkını veren bir lider olarak tanımlar.

Şehzade Ahmet ile I. Selim arasındaki taht mücadelesinde Namık Kemal, ehli olduğuna inandığı liyakati ve mahareti ile tacı ele geçiren I. Selim'i destekler.

Biyografi denemelerini topladığı Evrak-ı Perişan adlı çalışmasında da üç önemli Türk İslam kahramanına özellikle değinmiştir. Haçlı istilasına engel olan Seladdin Eyyübi İslam birliğinin kahramanıdır. Bir deha olan Fatih entelektüel yapısı ve askeri dehası ile bir istilanın kazançlarını bir vatana dönüştürür. Sultan Selim, Safeviler'le giriştiği mücadele ile Mısır ve Arabistan fatihi hilafetin sahibi olarak İslam Birliğinin kahramanıdır. Bu kişiler milli birlik ve beraberliği sağlayan eşsiz komutanlardır. Ortak noktaları da İslam birliğine hizmet ederek ulaştıkları kudrettir. (Pala, 1988: 149-160).

Namık Kemal devlet yönetimi başta olmak üzere her alanda liyakata büyük önem verdiği gerek yaşı küçük olmasına rağmen abilerinden daha cevval olan I. Mehmet'e olan desteğinde, gerekse kardeşi Ahmet'ten daha maharetli olan I.

Namık Kemal'in Celaledin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
Selim'e desteğinde karşımıza çıkar. Aynı vurguyu Fuzuli'nin şiirine karşı nazire yapan Cezmi'ye Şair Nev'i'nin desteğinde görebiliriz. O da bu minvalde bir örnek olarak karşımıza çıkar, Nev'i'yi liyakata aşık bir şair olarak tanımlar, büyüklüğünün de bundan geldiğini savunur.

Osmanlı Ülkelerini İslam kıblegahı yapan I. Selim ittihad-ı İslam ideasını realize eden bir figür olduğu için Namık Kemal onu 'Şu muazzam Osmanlı Devleti'nin en büyük adamı' olarak niteler. Cezmi romanında Yavuz'un amacının "*İskender, Cengiz ve hatta Timur'un yüreklerini yakan dünya egemenliği düşüncesinin İslam dininin manevi gücüyle gerçekleşmesi için gerekli ortamı sağlamak (Namık Kemal, 2012b :27)*"

Ayrıca onu büyük yapan en önemli hasleti döneminin liderlerindeki en büyük eksiklik olarak gördüğü su götürmez bir gerçek olan ve devletin zayıflamasındaki büyük sebeplerden biri olan 'yükselme ümidiyle, baş eğerek itaat gösteren dalkavuklardan ibaret bürokrat tayfasını' etrafından def edip, 'hak namına muhalefet eden hayırseverler' i makbul görmesi, sert muhalefetleri doğru olduğu için kabul edip uygulamasıdır.

Namık Kemal'in idealindeki fert, Bursa'nın fethinde; askerinin üstün şahsi özellikleriyle beraber tecrübeli, gayretli ve kudretli olması sonucu Osmanlı kılıcını gören ülkelerin kendiliklerinden teslim olduğu, Cezmi gibi kalemi kuvvetli, zihni berrak, yüreği vatan ateşiyle çarpan, mütevazı, bedensel gücü yerinde, İslam Bey ve Zekiye, Akif Bey ve Dilruba gibi vatan aşkını, nefsten ve nefsi aşktan üstün tutan, hiçbir kahramanlığı sakınmayan bireyler olarak eğitilmiş, kültürlü, sosyal ve siyasi olaylarla yakından ilgili vatan söz konusu olduğunda canını göz kırpmadan verecek şekilde devletine bağlı, eline aldığı her işin üstesinden gelecek derecede liyakat sahibi olan bireyler yaratılarak devletin yükselişinde katkı sağlayacaktır.

O, kuruluş dönemi hükümdarlarının üstün özelliklerini tek tek sayarak ideal hükümdarda olması gereken nitelikleri adeta bir araya toplamıştır. Ona göre Osmanlı mülküne, Osmanlı hanedanına yakışır lider profilinin bu hasletlerin birleşimiyle ile devlet necat yoluna girebilir, terakki sağlayabilirdi.

Ona göre devlet adamları ve liderlerin en üstün faziletlerle bezenmiş olması bir devletin yücelmesi için yeterli değildir. Halkın dolayısıyla fertlerin kadın erkek çoluk çocuk demeden teker teker vatanına milletine mülküne bağlı fedakar ve cefakar özelliklerinin yanında kahraman yaradılışlı, dindar ve ahlaklı bireyler olması gerektiği, bilek gücü kadar ilmi de kuvvetli asrının en kültürlü milleti olması necat yolunu süsleyen kaldırım taşlarıdır.

Vatan kavramı gerek Osmanlı toplumunda, gerekse Avrupalı toplumlarda anlamsal bir devinim yaşamıştır. İdeolojilerin dönüşümleriyle bu kavramın manası genişlemiş ve önemi artmıştır.

“Vatan” geleneksel Osmanlı anlayışında üzerinde yaşanan toprak parçası ya da kişinin doğduğu yer anlamına gelir. Hiçbir şekilde milli bir duygu içeriğine sahip değildir (Vatandaş, 2004: 218).

Böyle dar bir mana ve duyguya sahipken Avrupa’da ortaya çıkan fikir hareketlerinin etkisiyle bir kimsenin doğup, büyüdüğü; bir milletin hakim olarak üzerinde yaşadığı, barındığı, korumak uğruna canını vereceği toprak. Bir ulusun egemenliğini yaşattığı alan gibi daha geniş bir anlama ve duyguya sahip olmuştur.

Osmanlı’da vatan kavramının dönüşümü Tanzimat ile birlikte devlet politikası haline gelen Osmanlılık siyaseti ile yakından alakalıdır. Milliyetçilik çağında imparatorluk karakterinde olan Osmanlı, farklı etnik ve dini toplulukları hanedan ve ortak tarih etrafında birleştirip yeni bir kimlik yaratmak istemiş, bu kimliğin en önemli harcı olarak da “Osmanlı vatani” kavramını kullanmıştır. Vatan birliği toplumsal dayanışmayı ve farklılıkların birlikteliğini sağlayacak en önemli ideolojik araç olarak düşünülmüştür. Vatan mefhumun siyasallaşp kitlelere yayılmasındaki en büyük başarı Namık Kemal’indir. Namık Kemal vatani, geçmiş ve ortak tarih temelli olarak tanımlamış, halihazırda padişaha/hanedana duyulan saygı, sadakat ve sevgiyi vatan ve millete duyulan sadakat, fedakarlık ve saygıya dönüştürmeye çalışmıştır (Taştan, 2017: 155-156).

Namık Kemal ve arkadaşlarının eserlerinde kanun, hukuk, hürriyet, meşrutiyet, akıl, terakki, medeniyet kavramları bolca yer alır ancak vatan kavramı Namık Kemal’e kadar kullanılan ve fark edilen bir kavram değildir. Bu kavram yenidir. Çünkü o vakte kadar vatan tehlikede değildir. Tehlikeye düşmeden de vatanın ne olduğu ve önemi bilinmez (Başaran Alpagun, 1999: 263).

Namık Kemal’e göre vatan bireyin varoluşunu borçlu olduğu Tanrı kadar kutsal bir varlıktır :

*“Beni Allah yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor!
Vücutum vatanın toprağından, nefesim vatanın havasından! Vatanımın uğrunda
ölmeyeceksem, ya ben ne için doğdum! (Namık Kemal, 2006: 182).”*

Vatan makalesinde de vatan sevgisini oluşturan öğelerin ‘ebna-yı vatan’ arasında bulunan dil birliği, menfaat birliği, gelenekler, gönül yakınlığı ve fikir

Namık Kemal'in Celaledin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
kardeşliğinden oluştuğunu dile getirir. Burada “ebna-yı vatan” vurgusu ile her hangi bir ırkı ön plana çıkarmadan yalnızca vatan evladı olarak tanımlaması hem resmi ideolojiye hem de kendi ideolojisine uygun bir tabirdir.

Türk toplumunda vatan kavramını milli duygularla harmanlayıp en yeni halini veren de Namık Kemal'dir (Banarlı, 1947: 3).

Namık Kemal'in vatanı ‘vazife fikriyle birleşen’ bir milliyet görüşü içermektedir (Şirin, 1998:30).

Ancak Namık Kemal'in vatan anlayışının, resmi Osmanlılık ideolojisini tam olarak yansıtmadığı noktalarda mevcuttur. Namık Kemal vatan sevgisini dile getirmek için inşa ettiği metinlerin başında gelen *Vatan yahut Silistre*'de de, *Kaniye*'de de gözler önündedir. *Kaniye*'den bir pasaj ile bu durumu örnekleyebiliriz.

“Elhamdülillah Müslümanız. Karşımıza gelen düşmana karşı cihad, yani din ve devleti korumak vazifesini yerini getirmek üzerimize farz, yani Allah'ın bir emridir. Biz Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin kuluyuz. Müslümanların halifesi olan Padişahımız için değil bir kalesi, herhangi bir avuç toprağı için dahi canımızı feda ederek yediğimiz ekmeğı helal ettirmek hepimizin en tabi vazifesidir (Namık Kemal, 1993:73).”

Namık Kemal'in vatan sevgisi anlayışında “feda olmak”, “Şehadete ulaşmak” gibi ölüm itemleri görev kadar kutsal bir kuvvetle verilmiştir. Bireyin yaşaması değil, devletin yaşaması ön plandadır.

İktidarın oluşturduğu düzenin bozulmaması amacıyla, toplumu kendi varlığı için feda etmeye doğru güdüler. Bu, devletin toplum hizmetinde olması gerekirken, toplumun devlet hizmetinde olması anlamına gelir (Şirin, 2005, s.82). Bu durum uzunca bir süre mutlak monarşi ile yönetilen toplumun ve özelde de Namık Kemal'in her ne kadar hürriyet, meşrutiyet ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlara bağlılığı bilirse de zihninin alt katmanlarında var olan “vatandaş” olamamış tebaanın varlığına delildir.

Namık Kemal'in vatan sevgisi anlatısında salt olarak Türk ve Müslümanlara ait bir sorumluluk, fedakarlık ve imani bir aşk olarak verilmiştir. Ecdat kanı ve Müslüman Türk unsurun fedakarlığı üzerine kurduğu bu tarz temalarda Osmanlıcılığın beklediği farklı ırk ve dinden insanların ortak paydada bir araya gelip ortak bir geçmişe sahip olduğu anlatısı eksik kalmış, gayrimüslim

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
unsurlarında var olduğu bileşik devlet temelinde, Osmanlı vatandaşlığı kavramı
tavsiye olarak kalmış biçimdedir (Mardin, 2002: 366-367).

2. OSMANLILIK İDEOLOJİSİ VE İTTİHAD-İ İSLAM İDEASINI LİDERLİK OLGUSU ÇERÇEVESİNDE İNŞASI

Avrupa'da ortaya çıkan fikir hareketlerinin Osmanlı'ya yansması Tanzimat ve Islahat Fermanları ile olmuştur. Bu fermanlar ile beraber Avrupa'nın baskısı artmış, artan baskılar Osmanlı aydınını yeni ideolojik arayışlara itmiştir. Namık Kemal'in de dahil olduğu Yeni Osmanlıların ön plana çıkardığı ve kurtuluşu gördüğü fikir hareketi Osmanlıcılıktır. Çökme yolunda ilerleyen devletin bir aydını olan Namık Kemal, devletin bu gidişatını engellemek için çareyi Osmanlı birliği yolunda görür. Bu onun için önemli bir önlem ve tedbir niteliğindedir

Namık Kemal, "Osmanlı" adını bir hanedan adı olarak değil, imparatorluğun tamamını kapsayan bir terim olarak kabul eder. Osmanlı vatandaşlığının oluşabilmesi için, Müslüman ve Gayr-i Müslim tüm tebaanın haklarının eşit bir şekilde güvence altına alınması gerekliliğine inanır (Mardin, 2013: 365-366).

Cumhuriyet idaresi döneminde de ülkü, dil, vatan, tarih birliği olarak varlığını devam ettiren bu yönelim, aynı toprak parçasında yaşayan o toprağı vatan kabul eden geçmişleri ortak olan geleceklerini de ortak kurmak isteyen vatandaşlar arasındaki fikir birliğinin sağlanması Osmanlıcılık düşüncesi çerçevesinde temel hedefidir.

Osmanlıcılık ideolojisi ile İmparatorluğu kurtarma fikri Namık Kemal'in benimsediği girişimlerinin başındadır. Bunu hayata geçirmeyi uygun görmüştür. Eserlerinde ki tarihsel temalar bu fikrin ürünüdür. Adeta örnek toplumsal ve siyasal hayat için yapıtlarını bir prototip sunmuştur.

Namık Kemal'e göre tarihte gerçekleştirilen "birlik" ve "kuvvet" örnekleri, Moğol İstilasına karşı Celaleddin Harzemşah'ın mücadelesi, Haçlı Seferlerine karşı Selahaddin Eyyübi'nin başarıları, Hristiyanların merkezi İstanbul'un Fatih tarafından fethi, Halifeliğin merkezi Mısır'a Yavuz'un yaptığı Seferi'dir (Şirin, 1998: 26).

Namık Kemal Emir Nevruz'u İran, Türkmenistan, Orta Asya ve Çin'de Müslümanlığın yayması ve gelişmesinde, Moğolların İslamiyet ile tanışmasında etkili bir lider olarak Namık Kemal'i etkilemiştir. (Pala, 1989: 156).

Namık Kemal'in eserlerinde lider figürü önemlidir. Bu yüzden ele aldığı olaylarda kişisel kahramanlıklar ön plandadır. Lider gerek devlet yönetiminde gerekse ordu yönetiminde pek çok eserinde dikkat çektiği noktadadır. Çizdiği lider figürü idealize edilmiş, türlü kişisel faziletlere sahip üstün bir karakterdir. Böyle bir liderin mutlak gücü ile beraber milletin ona tabiiyeti Osmanlı birliğini güçlendirme ve kazanılacak başarılar için kaçınılmazdır. *Celaleddin Harzemşah* adlı oyununda da “*hükümet iki kuvvetle idare olunmaz, kılıç iki elle kullanılmaz* (Namık Kemal, 2016: 294)” mutlak otoritenin ve liderin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca liderin öncü ve itici bir kuvveti bulunduğunu milletine ve ordusuna önderlik etmesi gerektiğinin de bilinen bir gerçek olduğuna dikkat çeker : “*Padişahım! Vakit geçiyor malum-ı şahanenizdir ki efendimizi önünde görmedikçe asker cennet için bile adım atmak istemez* (Namık Kemal,2016: 277).

Ayrıca Kaniye muhasarasında Tiryaki Hasan Paşa'nın kahramanlıkları ile beraber Silistre müdafaasında seferber olan halkın, düzenli ordu gibi gayret ve başarı ile büyük bir orduyu yenmesi de birlik ve kuvvet örnekleri arasında sayılabilir.

Sayısal olarak orduların karşılaştırılması da Namık Kemal'in bolca kullandığı itemlerdendir. Mesela Kaniye'de ki kuvvetleri on bini bulmayan Osmanlı askerinin, Matyoş kumandasında bulunan beş yüz elli bin kişilik kuvvete üstünlük sağlaması, Silistre Muhasarasında onbeş bin kişiyi bulmayan Osmanlı ordusuna karşılık, Mareşal Paskeviçin emrinde doksan bin askerin bulunması dikkat çektiği noktalardandır. Ayrıca Tutrakan'da otuz Binden fazla düşman askerine karşılık üç tabur Osmanlı askeri, Tolçi taraflarında on yedi bin Osmanlı askerine karşılık yüz top ve seksen bin düşman askeri, Gözleve'de otuz tabur Osmanlı'ya karşı seksen taburun, Yergök'te sekiz tabur İslam askerine karşı mükemmel bir Rus ordusunun bulunduğunu da belirtmiştir. *Celaleddin Harzemşah*'da da Harzem bölgesindeki muharebede Tatarlar doksan bin kişiyken, Celaleddin'in komutasında sadece bin sekiz yüz asker vardır. Bazı zamanlar ise üç yüz elli kişi kaldıkları anda her bir askerin üç yüz elli Tatarla mücadele ettiğinin de özenle üzerinde durur.

Netice olarak Osmanlı milletinin ve İslam askerinin düzenli olduğunda ve özveri ile idare edildiğinde Allah'ın da yardımı ile düşmanı yenmede sayı olarak üstünlüğün bir önemi olmadığını verdiği örneklerle de kanıtlamaya gitmiştir.

Osmanlılığın, şanın ve dedelerin ününün korunması gerektiğinde tüm dünyanın şahit olduğu kahramanlıkları savaş meydanında tekrar göstermeye her halükarda hazır olduğu bu eserlerde verdiği alt mesajdır.

İttihad-ı İslam tabiri ilk kez Namık Kemal tarafından Hürriyet gazetesinin 10 Mayıs 1869 tarihli sayısında kullanılmış, ardından Yeni Osmanlılar'ın diğer basın organlarında özellikle de Basiret Gazetesinde tartışılmaya başlanmıştır. Batı bu kavramı Panislamizm olarak kabul etmiş ilk defa da 1875'te kullanmıştır (Özcan, 2001: 470). Namık Kemal İbret Gazetesinde 27 Haziran 1872 tarihli "İttihad-ı İslam" başlıklı yazısında da Avrupa ile yarışır düzeyde terakkiye kavuşmuş bir şark dünyasının kurulabileceğini, bayraktarının da hilafete halihazırda sahip, Avrupa Medeniyetine yakın Osmanlı'nın üstlenebileceğini savunmuştur. Batıya karşı Doğu medeniyetinin yükselişi minvalinde bir tahayyüldür.

Avrupa'da ortaya çıkan "pan" akımlarla eş zamanlı olarak gelişmiş, Panislavizm, Pancermenizm gibi akımların Osmanlı'da ki yansıması olarak karşımıza çıkmıştır (Kaplan, 1948: 111).

İttihad-i İslam ideolojisi, kökleri İslam tarihine dayanmayan, gelenekselleşmemiş bir siyasi atılımdır. 19. yüzyıl Müslümanları tarafından şekillendirilen zihni bir tasarım olarak karşımıza çıkar. Namık Kemal bu ideali tarihselleştirmege/tarihselleştirmeye çabalamıştır. Bir ideolog olarak Namık Kemal olandan çok olmasını arzu ettiği şekilde tarihsel islami/siyasi aktörleri kaleme alır. Selahaddin Eyyübi'yi de daha çok ideolog yönü ile kaleme almış, idealdeki İslam lideri/idarecisi halinde tasarlamış, geçmişten ziyade o güne ve yarına örnek olacak şekilde inşa etmiştir (Yıldız, 1998: 282).

Namık Kemal, *Celaleddin Harzemşah* oyununda da, İslam birliğini kurma uğrunda kendisini ve kendisine bağlı olanları feda etmekten kaçınmayan İslam kahramanı Celaleddin Harzemşah'ı anlatır. Temel öge İslam birliğinin kurulmasıdır. *Vatan yahut Silistre*'den üç yıl sonra yazılan bu eser ile birlikte İttihad-ı Anasır'ın yanında İttihad-ı İslam'ı da savunduğu açıktır (Ardalı Büyükerman, 2008:133).

Namık Kemal eserleriyle İslam bayraktarlığını bir silsile şeklinde karşımıza çıkarmıştır. Selahaddin Eyyübi'nin Haçlılara karşı İslam'ı ve İslam coğrafyasını koruması, Celaleddin Harzemşah'ın İslam'ın müdafaası uğruna Moğollara karşı büyük bir mücadeleye girişmesi, İttihad-i İslam ideası için yeterli kudrete sahip olduğunu hatırlatmak bir nevi tarihi dayanak göstermek

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
amacıyladır. Yavuz hal tercümesinde Mısır'ı fethiyle elde edilen Hilafet sancağını İttihad-ı İslam ideolojisinin için bir tacı olarak kullanır.

Yavuz Namık Kemal için özel bir konumdadır. Yavuz'u İttihad-ı İslam fikrini gerçekleştiren İslam kahramanı olarak kabul eder. Abdülhak Hamid'in "Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyaret" adlı şiirine karşı "Selimiyye" adlı naziresi İttihad-ı İslam ideolojisi ile örülüdür (Gündoğdu,2016: 66).

Bu İslam Kahramanları ile nitelikli ve İslami idarecinin olması gerektiği özellikleri verirken, Kaniye'de de Türk Dünyası ile Osmanlı ilişkisi ile beraber İslami mezheplerden Şii ve Sünnilik hakkında bilgi vermiştir. İran ve Şii faktörünü eleştirmiş, Halifeliğin Osmanlı Türklerinde olduğunu, hakki sünnet yolunun ise Sünnilik olduğunu da ayrıntısı ile açıklamıştır. Şii faktörünü Anadolu Türklüğü ile Türkistan arasına giren kara kedi olarak nitelemiştir (Namık Kemal, 1993: 28-29).

Osmanlılık ideali ile beraber İttihad-i İslam fikrini de eserlerinde bolca kullandığı yukarı da verilen bazı örneklerden de anlaşılmaktadır. Parçalanmak üzere olan İmparatorluğu bu bağ ya da bu ideoloji ile kurtarma esas amacıdır. Gerek Osmanlılık gerekse İttihad-ı İslam Namık Kemal'in devleti yaşatma reçetesi olarak metinlerinde hayat bulur. Bu reçetenin ilhamı Namık Kemal'in özellikle ve özenle kullandığı tarihtir.

3. CELALEDDİN HARZEMŞAH

6 Ağustos 1888 tarihinde neşredilen eser Namık Kemal'in vefat etmeden önce basılan son eseridir (Akün, 1975: 78).

Namık Kemal, imparatorluğun en sancılı döneminde yaşayan, siyasi ve entelektüel huzursuzluğu içinde hisseden devletin eski parlak günlerini hatırlatarak onu yeniden yükseltmek isteyen bir yazardır. Devletin kurtuluşunu da ortak dayanışma ile düşmana karşı hareket edilirse, iç çekişmeler ile birbirlerini yıpratmazlarsa ele geçecek gücün önlemez bir kuvvet olacağını, aksi takdirde mutlak bir esaret ve yok oluşun kaçınılmaz olduğu fikrindedir. Bu düşüncesi ışığında savunduğu "İslam Birliği" idealini, imparatorluğun en zor durumda olduğu süreçte, ihtiyaç duyulan manevi gücü karşılayacak mefkurevi tipi Celaleddin Harzemşah'ın liderliğinde inşa eder (Ünsal, 2009:115).

Namık Kemal tarih eserlerini oluştururken bir çizgiden ilerler bu çizgi "birlik" çizgisidir. Namık Kemal'de tarihi, birlik fikrini aşlamak için bir araç

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019 olarak kullanır. Yaşadığı dönem olarak bakıldığında birliğe en ihtiyaç duyulan zamanlardır. Böyle bir ortamda Namık Kemal, tarihte yaşanan buna benzer durumları gösterip birlik ile aşıldığını dile getirir örnekler sunarak, halka moral verip, özgüven aşılamaya çalışmıştır. Namık Kemal'in tarih anlayışı ile Celaleddin, Celaleddin ile kahraman telakkisi arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü birliği sağlamak irade sahibi ve idealist kahramanlar ile ancak gerçekleşir. Harzem devrinin karanlığında Osmanlı'yı aydınlatmak istemiştir (Şirin, 1998: 47).

Piyes, Moğol istilasına karşı İslam Dünyasını ve Türk topraklarını korumak amacıyla fedakarca bir çaba içerisinde olan Harzemşahlar Devleti lideri Celaleddin'in liderlik vasıfları ve ülküsü etrafında gelişir. Celaleddin Harzemşah vatani, milleti ve dini için gösterdiği kahramanlıklar ve üstün başarılar ile daha sonraki Türk devletlerine de örnek olmuştur. Böyle bir hayat çerçevesinde metin inşa edilir. Celaleddin, Namık Kemal için vatanperverlik, özgürlük ve kahramanlığın tarihte vücut bulmuş halidir. Celaleddin tüm ulvi duyguları yükleyebileceği bir kurtarıcıdır. Ayrıca ideolojisi olan İttihad-i İslam'ı betimlediği önemli bir figür olarak yaratmıştır.

Müslüman Türk Hükümdarı olan Celaleddin Harzemşah idealist bir liderdir. Vatani ve İslam'ın şerefi uğruna hayatını ve ailesini feda etmekten kaçınmaz (Seyidoğlu, 1988: 186). Celaleddin Harzemşah'ın haremî Neyyiretü'l İkbâl'in sözlerinden de kadın olsun erkek olsun tek derdin vatan ve devletin geleceği olduğu anlaşılmaktadır :

“Padişah neslinden gelenlerin şanı her türlü fedakarlıkta halka numune olmaktadır. Ben evladımı –velev kız olsun- devletime feda etmeye mecburum (Namık Kemal, 2016: 121)”

Namık Kemal'in hükümdara yüklediği en önemli vasıf öncü olması ve önderlik etmesidir. Namık Kemal'e göre lider savaş alanına en önde giden kişi olmalıdır. Osmanlı Tarihi adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'in babası II. Bayezid'in gerek saltanatının ilk yıllarında içki ve zevk alemine düşkünlüğü, zorunluluk hasıl olmadıkça kımıldamayış istemeyen yapısı, gerekse de saltanatının sonuna doğru dünyadan elini eteğini çekmesi, savaşmaktan ve esas görevi olan İslam'ın korunması ve şahlandırılmasından geri durup kişisel olarak uhreviyata yönelmesini eleştirmiştir (Namık Kemal, 2013: 601).

Namık Kemal eserlerinde Osmanlı toplumu hakkında sosyolojik bir tespit bulur. Osmanlı toplumunu tehlike anına kadar umursamaz hatta millî hassasiyetleri düşük olarak tanımlar ancak vatani tehlikeye düştüğü an taşradaki

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
çiftçinin bile bir anda dehşet saçan bir askere dönüşebildiğini adeta yavrusunu koruyan bir dişi aslan kesildiğini, Osmanlı olmanın kahramanlık ile eşdeğer olduğu tespitini Vatan Yahut Silistre'de İslam Bey'in yanılığısı üzerinden verir (Namık Kemal, 2006: 209).

Lider otoritesi, idaresi ve hakimiyeti Namık Kemal için önemlidir. Vatan Yahut Silistre piyesinde ordunun başında bulunan Sıtkı Bey'in hayatını tehlikeye atma pahasına yaptığı düşman cephanesi patlatma planını İslam Bey'e açması sonucu İslam Bey :

“Paşa şehit oldu. Sende kendini telef edersen, savaşı kim idare edecek? Herkesin yüreğinde gördüğün kuvveti, fikrinde de görüyor musun? Senden fikir almayınca kimin ne iş görebildiği var? Hem kendini yok edeceksin hem de ordunun başını beynini paralayacaksın; hem de sonra kollar, ayaklar çalısır, diyorsun. Allah aşkına etme! Vatanına merhamet et! (Namık Kemal, 2006: 216).”

İslam Bey'in motivasyon kaynağı ecdadıdır. Ailesindeki şehitler onunda savaş azmini ve vatan için ölme isteğini artırır.

Namık Kemal'in ele aldığı tüm hükümdar portrelerinde dikkatle sunduğu liderlik prototipine uygunluk, hükümdarlık görevlerinin en önemlisi saydığı askerinin başında sefere çıkmak gibi son dönem Osmanlı Sultanlarının unuttuğu bir vazifeyi Fatih üzerinden de hatırlatmaktan geri durmamıştır. Hastalığı günden güne artan Fatih'in çektiği meşakkate rağmen ordusunun başından ayrılmamasını Fatih'in ağzından şu şekilde dile getirmiştir :

“Askerim, ben başların buldukça muzaffer olurlar (Namık Kemal, 2017: 115).”

Devlet'in zor duruma düşmesine sebep olarak da padişahların saraya kapanmasını vermiştir (Namık Kemal, 2013: 1156).

İdeal hükümdar tipi olarak ele aldığı *Celaleddin Harzemşah'da* piyesin başında tıpkı Yavuz'un, Babası Beyazı'dan devlet adına memnun olmadığı gibi bir çekişme söz konusudur. Celaleddin, babası Sultan Mehmet Alaeddin'in savaş meydanını terk etmesi ve geri çekilip saklanmasını kabullenmemekte bir hükümdara yakıştıramamaktadır. Celaleddin hanedanının namusu olarak gördüğü bu olay üzerine Babası Sultan Mehmet Alaeddin'e :

“Saymaktan diliniz dolaşmazsa hepsini sayınız yirmi iki senedir kılıç kuşanmış kırk elli muharebe kazanmış birkaç kere mağlubiyet halini tecrübe etmiş biri iken mülkünüzü, vatanınızı, namusunuzu, dininizi ateş içinde, canavar ağzında, düşman ayağı altında, şeytan elinde bıraktınız da bir bozulmuş ordudan firar ettiniz. Yarı dünya insanın helakine sebep oldunuz (Namık Kemal, 2016: 137).

Namık Kemal şahıslara makamlarının kudretine göre değil kişiliklerinin kudretine göre değer verir. Liyakat ile tahta geçmiş, İslam ve vatana hizmet etmiş Hükümdarlara karşı yapılan kalkışmaları hainlik ile itham ederken, görevini yerine getiremeyenleri de tahtından veya makamından indirmeyi caiz görür. Piyeste de kudret sahibi gözü pek Celaleddin, savaş meydanından kaçan babası Mehmet Alaeddin'den daha çok hükmetmeye layıktır.

Celaleddin'i oku tükenmiş, zırhı paralanmış, kargıları, kılıçları, hançerleri kırık olmasına rağmen canını dişine takan er meydanından ayrılmayan bir lider olarak tasvir etmiştir. Yalnızca tek bir an savaş meydanına gecikir, o da Melik Nusret'in şehadetini izleyip onu elleriyle toprağa vermek istediği andır. O esnada Nureddin, Sultan'ı uyarır :

“Padişahım! Vakit geçiyor malum-ı şahanenizdir ki efendimizi önünde görmedikçe asker cennet için bile bir adım atmamak istemez (Namık Kemal, 2016: 277).”

Keza muharebe meydanına ulaşmak için dur durak bilmeden ilerlemesi üzerine dinlenmesi için uyarılara :

“Kaideye muhalif gitmiş oluruz. Bir askerın reisi arkada kalırsa mağlubiyet vakti bozguna uğramak yakışır (Namık Kemal, 2016: 282).”

Bu hatırlatmalar son dönem askerinin başında sefere çıkmayan Osmanlı sultanlarına da bir uyarı niteliği taşıyabilir.

Namık Kemal'in önem verdiği ve devletin gücünü bağladığı bir diğer unsur adalet kavramıdır. Pek çok ulvi fazilet ile inşa ettiği ideal hükümdar olarak yarattığı ve bir numune olarak karşımıza çıkardığı Celaleddin Harzemşah'ta adil kişiliği ile meşhurdur. Kardeşi Gıyaseddin'in nefsani duygularına kapılıp bir sipahiyi canına kıydıktan sonra af edilmesi tekliflerine oldukça sert çıkarak kardeşi de olsa kendi çocuğu da olsa haksızlığa gelemeyeceğini bunun bir leke olduğunu

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
dil getirir. Kendi hükmünü değil Allah'ın hükmünün uygulayıcısı olduğunu hatırlatır (Namık Kemal, 2016: 265-271).

Namık Kemal kadın erkek eşitliğini *Vatan yahut Silistre'de* İslam Bey ve Zekiye, *Akif Bey*'de Akif bey ve Dilruba üzerinden verdiği gibi, burada da Celaleddin ve eşi Neyyiret'ül İkbal üzerinden vermiştir. Tıpkı Zekiye gibi Neyyire'de ne cepheden ne savaştan ne de ölümden korkar tek korkusu esaret ve vatanının düşmanlar tarafından işgalidir. Eşlerine olduğu kadar vatanlarına sadakat içerisinde dirler (Namık Kemal, 2016: 158).

İmparatorluğun karanlık devrinde yaşayan aydın bir yazar olan Namık Kemal, gerek yarattığı kahramanlarla gerekse tarihin tozlu sayfalarından hayata getirdiği liderlerle kendine göre önemli ve ulvi bir amaca hizmet ediyordu. Çöküşe doğru ilerleyen imparatorluğunu geçmişten güç alarak kurtarmaya çalışmaktaydı. Hükümdarlara atalarını hatırlatarak kudretlerinin kullanmalarını, halka ecdadını hatırlatarak birlik olmaya çağırmayı ilke edinmişti. O kalemını ideolojisi olan "ittihad" çerçevesinde tarihten ilham alarak oynatmaktaydı. Onun ittihadı hem İttihad-ı İslam, hem de İttihad-ı Osman idi.

SONUÇ

İbn-i Haldun'un görüşüne göre devletler canlı birer organizmadır ve belli birer ömürleri vardır. Osmanlı devleti de XVIII. ve XIX. yüzyıllar itibarıyla nihai sona doğru ilerlemektedir. Tam bu son evrenin aydını olan Namık Kemal, İbn-i Haldun'un devlet teorisine katılır ancak ölüm ile sonlanmasını kabul etmez. Namık Kemal'e göre gerekli reformlar yapıldığı takdirde yıkılış yerine yeniden doğuş gerçekleşir. Bu hedef doğrultusunda hareket etmiş, eserlerini vücuda getirmiştir. Köhneleşen ve aksayan devleti tekrar işlevsel hale sokmak dolayısıyla da yıkılma olmadan canlanma evresine geçirmek temel hedeflerindedir.

Eserlerinde hükümeti ve devlet adamlarını, devlet erkanının hatalarını, çöküşe giden sürece neden olan davranışları geçmişten örnekler sunarak örtük bir şekilde uyarır. Aynı şekilde tarihten parlak liderlere ve dönemlere dikkat çekerek tekrar yükselişe geçilebileceğini ve parlak dönemleri yaşamının çeşitli şartlara bağlı olduğunu dikte eder.

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah üzerinden kurduğu lider prototipi; cesur, akıllı ve atik, her durumda halkının yanında, vatan, millet ve din karşısında özverili, vatanperver ve hürriyet aşığı, idealist bir lider tipidir. Namık Kemal'in tarihin derin kuyularından Celaleddin Harzemşah karakterini çıkarıp gündeme

Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
getirmesi tesadüfi değildir. Celaleddin Harzemşah sadece parlak günlere ulaştırması gereken liderdeki özellikleri bünyesinde toplayan bir mesaj aracıdır.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş. (1993). “ Namık Kemal ve İnsan” Doğumunun Yüz Ellinci Yılında Namık Kemal, Ankara: TTK Yayınları. ss.1-12.

Akün, Ö. F. (1975). “Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri” İstanbul: Türkiyat Mecmuası, C.XVIII, s.1-78.

Banarlı, N. S. (1947) Namık Kemal ve Türk Osmanlı Milliyetçiliği, İstanbul: Burhaddin Erenler Matbaası.

Başaran Alpagun, B. (1999). “Genç Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları” Osmanlı, C.8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.262-270.

Büyükarman Ardalı, D. (2010). “Vatan Kavramının Türk Tiyatro Edebiyatındaki Seyri Üzerine Bir İnceleme” Erzurum : A.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.37, s.127-145.

Carlyle, T. (2004). Kahramanlar, İstanbul : Ötüken Yayınları

Gündoğdu, M. A. (2016). “Namık Kemal'in Selimiyye Adlı Naziresinde İttihad-i İslam Hedefi” Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Ekim 7, s.63-75.

Kabaklı, A. (1985) Türk Edebiyatı, C.III. İstanbul : Türk Edebiyatı Vakfı Yurt Yayınları.

Kaplan, M. (1948) Namık Kemal Hayatı ve Eserleri, İstanbul : İbrahim Horoz Basımevi.

Mardin, Ş. (2002) Bütün Eserleri 5 Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (Çev: M.Türkone, F.Unan, İ Erdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2013) Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (Der: Ö Laçiner, Çev: M.Türkone, F.Unan, İ Erdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Namık Kemal (1986). Gülnihal, İstanbul : Milli Eğitim Basımevi.

Namık Kemal (1993). Kaniye, Sebil Yayınevi, İstanbul.

Namık Kemal (2006). İntibah ve Vatan Yahut Silistre (Haz: Emre Karaörs), İstanbul : Morpa Kültür Yayınları.

Namık Kemal (2012a). Akif Bey (Haz: Şükrü Kanber), İstanbul : Kent Yayınları.

Namık Kemal (2012b). Cezmi, (Haz: Şükrü Kanber), İstanbul : Kent Yayınları.

Namık Kemal (2013). Osmanlı Tarihi, Ankara : Elips Kitap.

Namık Kemal (2016). Celaleddin Harzemşah (Haz:Abdullah Şengül), İstanbul : Kesit Yayınları.

Namık Kemal (2017). Evrak-ı Perişan, Ankara: Tema Yayınları.

Özcan, A. (2001). "İttihad-ı İslam" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,ss.470-475.

Pala, İ. (1988). "Namık kemal ve Tarihi Biyografileri Üzerine" Ölümünün Yüzüncü Yılında Namık Kemal, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, ss.149-160.

Pala, İ. (1989). Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri, Ankara: TTK Basımevi.

Seyidoğlu, B. (1988). "Celaleddin Harzemşah'da Şiddet Unsurları" Ölümünün Yüzüncü Yılında Namık Kemal, İstanbul : Marmara Üniversitesi Yayınları, s.185-202.

Şirin, İ (1998). Namık Kemal'in Tarih Anlayışı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Denizli : Pamukkale Üniversitesi

Şirin, İ. (2005). "İktidar Teknolojileri ve Entelektüeller" Düşünen Siyaset-İktidar, Ankara: Lotus Yayıncılık, s.82-86.

Taştan, Y.K. (2017). Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ünsal, K. (2009). "Namık Kemal: Celaleddin Harzemşah", Erzurum: A. Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.39, s.113-117.

Vatandaş, C. (2004). Türk Ulusçuluğunun Doğuşu, İstanbul : Açılım Kitap.

Namık Kemal'in Celaledin Harzemşah ... The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
Yıldız, G. (1998). "Namık Kemal'in Selahaddin Eyyübi Biyografisi: Öncü Bir Pan-İslamist Metnin İnşasına Dair Bazı Gözlemler" İstanbul: İlmi Araştırmalar Dergisi, S.6, ss.271-287.

Yayına Geliş Tarihi: 05/07/2019
Yayına Kabul Tarihi: 12/07/2019
Online Yayın Tarihi: 06/08/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 7, Yıl: 2019, Sayfa: 143-151
ISSN: 2587-2206

SOSYAL POLİTİKA VE EĞİTİMDE SINIF YÖNETİMİYLE İLGİLİ PROGRAM ARAYIŞINA ÖRNEK OLARAK KÜBİK PROGRAM

Mustafa HATIPLER¹

Özet

Sosyal politika, toplumsal barışın ve refahın en önemli düzenleyicisidir. Bu anlamda, toplumsal gelişmenin dinamolarından biri olan eğitimden uzak ve ayrı kalmaz. Özellikle eğitimin fırsat eşitliği ve eğitim programlarının kalitesi ve geliştirilmesi konuları, sosyal politikanın temel konuları arasına girer.

Eğitim, toplumsal gelişmeyi sağlarken beşeri sermayenin de temel yetiştiricisi konumundadır. Beşeri sermayenin hazırlanmasında, en büyük paya sahip olan eğitimin, eşit, adil ve gelişmeye açık olması ve dünden çok bugüne, bugünden yarına yönelik olması kaçınılmazdır.

Sınıf yönetimi, eğitim alanında başarıyı doğrudan etkileyen temel faktörlerden biridir. Bu anlamda sınıf yönetiminde başarı sağlanmasının eğitimde başarı sağlanması, eğitimde başarı sağlanmasının da beşeri sermayenin kalite ve değerinin artması ve sosyal politikanın başarılı olması anlamına geldiği çok açıktır.

Bu küçük çalışmada, sosyal politika, eğitim konularına çok kısa olarak değinilmiş ve sınıf yönetimi ve sınıf yönetiminde Kübik Program üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Eğitim, Sınıf Yönetimi

---

¹ Trakya Üniversitesi, ESBMYO, mustafahatipler@trakya.edu.tr

CUBIC PROGRAM AS AN EXAMPLE OF THE SEARCH FOR PROGRAMS IN SOCIAL POLICY AND CLASSROOM MANAGEMENT IN EDUCATION

Abstract

Social policy is the most important regulator of social peace and prosperity. In this sense, one of the dynamos of social development, education can not stay away and separate. In particular, equality of opportunity and the quality and development of education programs are among the main issues of social policy.

While education provides social development, it is the basic educator of human capital. It is inevitable that education, which has the biggest share in the preparation of human capital, should be equal, fair and open to development and be directed towards today, today and tomorrow.

Classroom management is one of the main factors directly affecting success in education. In this sense, it is clear that achieving success in classroom management means achieving success in education and achieving success in education means increasing the quality and value of human capital and achieving social policy success.

In this small study, the topics of social policy and education are briefly addressed and the Cubic Program is focused on classroom management and classroom management.

Keywords: *Social Policy, Education, Classroom Management*

GİRİŞ

Sosyal refah devleti olmanın en temel şartı; toplum refahının sağlanması ve bu refahın eşit ve adil olarak dağıtılması konusunda sosyal politikalar ortaya koymak, var olanları da geliştirerek sürdürmektir. Genel anlamda; sosyal politika kavramını dar anlamda sosyal politika ve geniş anlamda sosyal politika olarak iki başlık altında ele almak mümkündür. Sosyal politikanın dar anlamdaki anlamı içinde, ekonomik bakımdan bağımlı ve güçsüz insanların, güçlü sermayeye karşı korunması ve emeğin sömürülmesinin önlenmesi yer almaktadır (Talas, 1997: 5). Toplumsal düzende ahenk ve birliği bozan konulardan işçi ve işverenleri uzlaştırılmasına kadar olan bütün konular ise geniş anlamda sosyal politikanın kapsamı alanına girmektedir. Dar ya da geniş anlamda sosyal politikanın hedefi; toplumun refahının sağlanması, sosyal barışın kurulması ve devamının sağlanması, sınıflar arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi ve her türlü toplumsal dengesizliklerin giderilmesidir (Talas, 1997: 53-54).

Sosyal politikanın en önemli uygulama alanı eğitimidir. Eğitim, sosyal politikanın sağlık, güvenlik, barınma gibi alanlarıyla birlikte ve ayrı olarak geniş bir uygulama alanına sahiptir. (Buğra, 2005). Sosyal politikanın eğitimle ilgili olarak; eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve herkesin yeteneklerini en elverişli biçimde geliştirmek noktasında eğitim hizmetlerinden adil ve eşit ölçüde yararlanmasının sağlanması ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi şeklinde özetlenebilecek hedef ve uygulamaları vardır (Ünal, 1991: 54-55). Bu hedef ve uygulamalar; eğitim materyal yardımı, ders kitaplarının ücretsiz dağıtılması, şartlı nakit transferi, öğle yemeği yardımı, taşınabilir eğitim sistemi, cinsiyet eşitliğini sağlayıcı uygulamalar, engelli öğrencilere yönelik uygulamalar ve eğitim programlarına yönelik geliştirme faaliyetleridir (Biçer ve Ortakkaya, 2009: 182).

Eğitim sürecinin en somut ve en yalın olarak gerçekleştiği ortam sınıflardır. Bu nedenle sınıf/lar; öğrenen (öğrenci) ve öğretene (öğretmenler) için merkezi konumda olan mekânlardır. Bu bağlamda sınıf; öğretmenler için öğretmenin en yetkin olması gereken alan iken öğrenciler içinde öğrenmenin en yüksek dozda ortaya konması gereken alan olarak algılanması gerekir.

Eğitim sistemi içinde sınıf yönetimiyle ilgili yaklaşımlar aslında, sınıf yönetiminin öğrencinin eğitim ve öğretimle olan ilişkisinde ne kadar önemli olduğunun ifadesinden başka bir şey değildir. Bu anlamda, gelecek dönemler içinde Kübik Programın yeri ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmanın esasını, sosyal politika ve eğitim ilişkisinden hareketle, eğitimde sınıf yönetiminde program arayışlarına bir örnek ve çare olarak Kübik program oluşturmaktadır.

1.GENEL OLARAK EĞİTİM, SINIF YÖNETİMİ VE SINIF YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI

Sınıfı, öğrenci için aileden sonra gelen ikinci derecede önemli ilişkiler sistemi olarak kabul etmek mümkündür (Demirtaş, 2008). Bu açıdan bakıldığında sınıf yönetimi, eğitim sistemi içinde son derece önemli bir yer tutmaktadır.

Sınıf yönetimini, öğretmenin sadece kontrol ve disiplin sağladığı alan olarak algılanması doğru değildir. Bunun yanında ve asıl olarak sınıf yönetimini, öğretmenin, sınıf içi etkinlikleri öğrenme odaklı olarak etkili bir biçimde düzenleyip sürdürme ve öğrenci davranışlarına rehberlik etme süreci olarak algılanması daha doğrudur. Bu nedenle, toplumsal değişimin ve bilişim devriminin getirdiği değişimler sınıf yönetimine yönelik yeni paradigmaları ortaya çıkarmış, yapılandırmacı eğitim yaklaşımının bir gereği olarak bilgiyi edinen, kullanan, yeni

bilgi üretebilen, toplumsal olgulara farklı bakış açıları getirebilen bireylerin yetiştirilmesini ön plana çıkarmıştır (Boyacı, 2008).

Yeni paradigmaların özünde, bireyin toplumun bir parçası olduğu, sınıfın da toplumun mikro düzeyde bir örneğini oluşturduğu, her öğrencinin eşsiz ve birbirinden farklı olarak görülmesi gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır (Bronfenbrenner, 1979).

Geçmişten bugüne sınıf yönetimi yaklaşımlarına bakıldığında, çeşitli görüşler olmakla beraber Başar (2004)'ın geliştirmiş olduğu sınıf yönetimi modelinin bir adım önde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Başar (2004)'ın sınıf yönetimi modeli; tepkisel (öğretmenin istenmeyen davranışa tepki vermesi, ödül ve ceza gibi kavramlarının kullanımı), önlemsel (planlama düşüncesine bağlı olarak öğretmenin sınıfta oluşabilecek durumları önceden tahmin ederek bunlara fırsat vermeyecek ortamlar yaratarak önlemler alması), gelişimsel (öğrencinin fiziksel, duygusal ve deneyimsel gelişim düzeyleri gözetilerek etkinlikler hazırlamak ve sınıf yönetiminin bu bağlamda daha etkili gerçekleştirilmesi) ve bütünsel (sınıf yönetimine ilişkin gerekli önlemleri alarak hem gruba hem bireye eşit yönelimi sağlamak, istenmeyen davranışın nedenlerini ortadan kaldırmak ve istenen davranış için uygun ortamı hazırlamak amacıyla diğer üç yaklaşımın etkili ve bütünlükçü olarak kullanılmasının hedeflenmesi) olmak üzere dört yaklaşımdan oluşmaktadır.

2. SINIF YÖNETİMİNDE KÜBİK PROGRAM

Sınıf yönetimine ilişkin başka bir model de Wragg (1993) tarafından geliştirilmiş olan yedi farklı yaklaşımı içeren modeldir. Modelin esasını oluşturan yedi farklı yaklaşım; öğretmenin sınıfa olan yaklaşımını tanımlayan otoriter, serbestçi anlayış, davranışı yönlendirme, insanlar arası ilişkiler, bilimsel, sosyal sistem ve folklor yaklaşımlarıdır.

Wragg'a göre, sınıfta nitelikli eğitim ortamının oluşturulabilmesi için sınıf içerisindeki farklı süreçleri yani zaman, iletişim, motivasyon, sınıfın fiziksel düzeni, eğitim ve öğretim programlarının planlanması gibi boyutları göz ardı etmemek gerekir. Sınıf yönetimine ilişkin çalışmalarda ve sınıf içi uygulamada bu yaklaşımların çerçevesinde belirtilen süreçlerin yönetilmesi için öğretmenin yetkin olması önem taşımaktadır. Wragg (1993), öğretme kavramını: "Öğretmenlerin öğrencilerin öğrenmelerini sağlamak adına yaptığı her şey" olarak ifade eder.

Kübik program, Wragg'ın ortaya koyduğu ve geliştirdiği bir eğitim programıdır. Bu programda yedili bir tasarımdır. Çok yönlü bir küp şeklinde tasarlandığı için Kübik Program olarak adlandırılmıştır.

Kübik programın en önemli unsuru; konu alanı, programlar arası tema ve konular ve öğretmenin ve öğrenmenin farklı metotlarının özenle planlanmasından ibaret olan üç boyutlu olması ve okul toplumu için en uygun ve rekabetçi programın yapılandırılmasıdır (Wragg, 1993).

Kübik programın planlanması ve uygulanması aslında eğitimde gerçek bir inovasyondur. Bu inovasyon, rekabet edebilirliği artırmak için okul toplumu tarafından öngörülen evrensel ve belirli etkinliklerin gerçekleştirilmesini içermektedir.

Kübik programın okul tarafından uygulanabilmesi için program etkinliklerinin belirlenmesi gereklidir. Bu şekilde olması muhtemel olumsuzlukların önlenmesi hedeflenmiştir. Kübik Program'da; programın uygulanması sürecinde hangi etkinliklerin okul için uygun olduğu ve karşılaşılabilecek problemlerin neler olduğu ana sorunu teşkil etmektedir..

2.1. Kübik Program'ın Boyutları

Kübik programda Wragg (1993), geleneksel olmayan bir anlayışla yola çıkarken okul toplumunun üyeleri tarafından oluşturulması uygun olan üç boyut ortaya koymuştur. Kübik programın birinci boyutu, okulun eğitim öğretim süresince üzerinde durduğu mevcut ya da hedeflenmiş olan konulardır. Bu boyutta, disiplinlere ait bilgiler üzerinde yol alınır. Sözü edilen konularda, öğrencinin hayatına yön verecek bilgiler ile şu an bildiklerinin dışında ve mevcut bilgilerinin üzerine inşa edilebilecek bilgiler ele alınır. Ayrıca, konular içinde öğrenme bağımsızlığının yapılandırılması üzerinde durulur (Kliminskas ve Rupainiene 2004).

Kübik programın ikinci boyutu, yeterliliklerden oluşur. Bu yeterlilikler programın kapsamı içinde yer alan yeterliliklerdir. Bu şekilde, toplumsal anlamda; sosyalleşme, yaratıcılık, esneklik ve kararlılık konuları irdelenir. Bu irdeleme ve çalışma hem sınıf içini hem sınıf dışını kapsadığı gibi formal ve informal olarak da tasarlanır. İkinci boyutta hedef, projelerle öğrencilerin gelecekte toplumla uyum sağlamalarının sağlanmasıdır (Kliminskas ve Rupainiene, 2004).

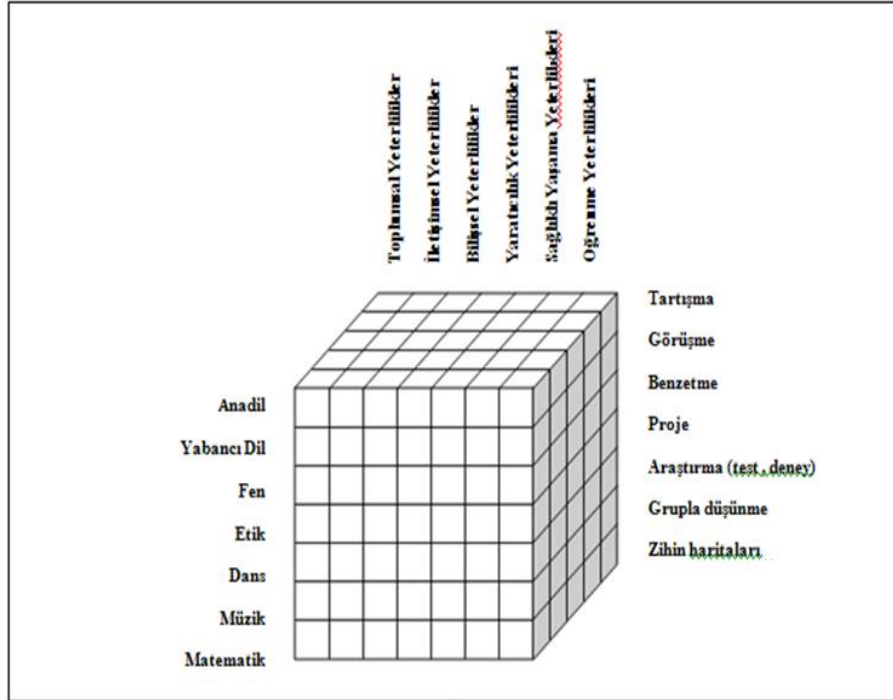

Kübik programın üçüncü boyutu, öğrenme ve öğretme stillerini içerir. Bu stiller öğrencilerin okulda uyguladıkları ancak eğitim bittikten sonra da hayata başladıkları anda istekle uygulamaya devam edecekleri stillerdir. Bu boyutun uygulamasında öğretmenler oldukça yoğundur. Çünkü öğretmenler, doğrudan öğretimin yanında, öğrencinin sınıftaki motivasyonunu artırmak ve onlara öğrenmenin nasıl gerçekleşeceğini öğretmek durumundadır. Bunun için de öğretmenler çeşitli etkileşimli metotlar kullanmak zorundadır.

2.2. Kübik Programın İlkeleri ve Özellikleri

Kübik program modeli, hem okulda öğrenilen/öğretilen her şeyi temsil eder hem de devamlılık, aşamalık ve uyumlulaştırma gibi üç klasik planlama ilkesini de içinde barındıran küp şeklinde bir programdır. Program modelini oluşturan büyük küpün içerisindeki her kutucuk için her boyutta planlama yapılmalıdır. Bu boyutlar ve bu boyutlara bağlı şıklar ve küpler aşağıdaki yer alan Şekil 1.'de detaylı olarak gösterilmiştir.

Şekil 1. Kübik Program Modeli

Kaynak: Wragg, 1993; Kliminskas ve Rupainiene, 2004

Kübik programın bir başka özelliği, okul özelinde yapılandırılmak üzere, eğitimin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamayı yönelik çok yönlü çalışmaları içermesidir. Programda okulun içi olduğu kadar dışı da önemlidir. Dolayısıyla programda; kübik bir yaklaşımla, okulun içi ve dışındaki bütün gereksinimler sistematik olarak öngörülebilir hale dönüştürülmüştür. Wragg bu durumu Kübik program çerçevesinde: “Okul toplumu tarafından yapılandırılan ve uygulanan programın, çok boyutlu ve değişen bir fenomen olarak kabul edilmesi ve bugün çok karmaşık ya da belirsiz gibi görünen bilgi dünyasında öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmesi için yönetilmesi gerekir” şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur (Wragg, 1993).

2.3.Geleneksel Programlar ve Kübik Program

Kübik program, geleneksel program tasarıları ile benzerlikler gösterse de esas itibarıyla geleneksel program tasarımlarından çok farklıdır. Bu farklılıkları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1-Kübik programda, öğrencilerin öğrenmede çok sayıda etken olduğundan hareketle, onların daha çok “ne” sorusuna cevap vermesi bunu hazırlıksız yapması ve “neden” sorusuyla ilgili olarak da bilgi belge ve kanıtları ortaya koyması esastır.

2-Kübik programda eğitim gelecek odaklıdır. Kazanılacak bilgi ve yeterlilikler günümüzün koşullarından daha çok geleceğin gereksinimlerini karşılayacak şekilde olmalıdır. Burada geleceğe dair yapılacak programlama, plan ve gereksinimler tespiti okul toplumu tarafından bir bütün olarak yapılmalıdır.

3-Kübik programın yapısı gereği okul toplumu dışından beklentiler fazladır. Okul dışı etkinlikler çok fazladır.

4-Kübik program, konularla ilgili olarak derinleme bir çalışma istemektedir. Bu şekilde ortaya konan konular, öğrencilerin gelecekteki hayatlarına etki edecek bilgi, beceri, tutum ve davranış örüntüleri, açık ve örtük değer ve inanışları düzenleyecek kapasitede olmalıdır. Konular aynı zamanda, öğrenme/öğretme stratejilerinin üzerinde de etkili olmak durumundadır (Wragg,1993).

2.4.Türk Eğitim Sistemi ve Kübik Program

Türk eğitim sistemi, merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Planlama merkezden yapılmakta, uygulama denetimi de yine merkezden ya da merkez adına yapılmaktadır. Wragg'ın geliştirdiği Kübik Program Tasarısı, daha çok adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımdır. Hatta adem-i merkeziyetçiliğin ötesine geçen bir tasarımdır. Çünkü kübik programda geleceğin sorunları ve geleceğin gereksinimleri yerel yaşam koşulları başta olmak üzere ele alınmakta, oradan dünyaya doğru bir açılım sergilemektedir.

Kübik program yaklaşımı, inovasyoncu yapısıyla eğitimde farklı bir paradigma değişikliği ortaya koymuştur. Bu da programın Türk eğitim sistemi için uygulanmasını zorlaştıran bir nedendir.

Kübik program, daha çok fütürist yaklaşımlar içeren bir tasarımdır. Türk eğitim sisteminin uzun vadeli plan ve programlar yapma ve uygulama konusunda büyük bir başarısı yoktur. Daha çok kısa vadeli plan ve uygulamalar yapılmaktadır. Bununla beraber Kübik Programda yer alan öğrencilerin okul dışı etkinlikleri özellikle sosyal ağırlıklı eğitim veren okullarda ve mesleki eğitim veren okullarda uygulanabilir. Ayrıca programda yer alan öğretmenlerin etkin öğretim metotları uygulamasından da istifade edilmelidir.

SONUÇ

Özellikle geniş anlamda, sosyal politika, eğitim gibi toplumun büyük bir kesimini yakından ilgilendiren bir konudan ayrı düşünülemez. Sosyal politika, eğitimin fırsat eşitliği noktasında başlamakta ve eğitim programlarının geliştirilmesine kadar uzanmaktadır.

Eğitim, hem süreç, hem maliyet hem de üretim olarak, toplumsal faaliyetlerin en geniş olanlarından biridir. Eğitim, ekonominin vazgeçilmesi ve üretimin temel fonksiyonu olan emeğin hazırlayıcıdır.

Eğitim sistemi içinde sınıf yönetimi, öğrencinin eğitim-öğretimle ilgili algı yapılışını sağlayan alandır. Bu nedenle; sınıf yönetimiyle ilgili yaklaşım, program ve tasarımlar diğer alanlara göre çok daha önemlidir. Sınıf yönetimi öğretmen için bir yol haritası belirleme, öğrenci için de, hem öğrenme hem de gelecek yıllarda kullanacağı öğrenme yetisinin geliştirme açısından etkilidir.

Hangi açıdan ele alınırsa alınsın, sınıf öğretmenliği ile ilgili program-tasarı çalışmaları eğitim sistemi içinde önemli bir yer tutar. Bu noktada fütürist bir yaklaşım içeren Kübik Program bir yanıyla eğitim sisteminde inovasyon sağlarken diğel yanıyla da geleneksel yaklaşım ve programların aksayan yönleri izole etmektedir.

Gelecek yılların çok yönlü hayat tarzı düşünöldüğünde, Kübik Program'ın uygulama alanının daha büyük olması ve daha yaygın olması gerektiği de anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

BAŞAR, H. (2004). *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.

BİÇER, E., ve ORTAKKAYA, A. F. (2009). SYDGM'nin Sosyal Yardımlarının ve Proje Desteklerinin Etki Analizi Projesi Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. V. Aile Şurası "Aile Destek Hizmetleri" Bildiri Kitabı, 179-183. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

BOYACI, A. (2008). *Sorun Davranışları Yönetmek*. Ankara: Anı Yayıncılık.

BUĞRA, A. (2005). Yoksulluk ve Sosyal Haklar. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, İstanbul: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. (Erişim: 25.06.2019), http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf

BRONFENBRENNER, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. USA: Harvard University Press.

DEMİRTAŞ, H. (2008). *Sınıf Yönetiminin Temelleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

KLİMİNSKAS, R. ve RUPAİNİENE, V. (2004). Realization of the cubic curriculum in European school partnership projects: opportunities and insufficiencies - the case study of the project Children's games. European Conference on Educational Research, University of Crete.

TALAS, C. (1997). *Toplumsal Ekonomi*. Ankara: İmge Kitapevi.

ÜNAL, İ. (1991). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Gazi Kitapevi.

WRAGG, E. C. (1993). *Class management*. London: Routledge.

Yayına Geliş Tarihi:16/07/2019
Yayına Kabul Tarihi:22/07/2019
Online Yayın Tarihi:06/08/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 7, Yıl: 2019, Sayfa: 152- 177
ISSN: 2587-2206

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KENTLEŞME VE ÇEVRE: ÜLKE ÖRNEĞİ MACARİSTAN

Funda SELVİ¹

Özet

Geçiş ekonomileri temel itibariyle piyasa ekonomisini oluşturma amacındadır. Geçiş ülkeleri, devletin ekonomi içindeki payını azaltmaya çalışırken, ekonomik kurumları ve kuralları piyasa sistemiyle adapte edebilmek amacıyla devlete önemli yetkiler de yüklemiştir.

Çalışmada ele alınan Macaristan örneğinde, özellikle 1989 yılında başlayan ve 1990 yılında hız kazanan geçiş sürecinde toplumun eskiden oluşturduğu planlı sistemden piyasa ekonomisine geçiş amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetler ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere neden olmuştur. Bu değişimler toplumsal, sosyal, ekonomik, çevresel, kentsel alanda birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği'ne tam üyeliği 2004 yılında gerçekleşen Macaristan'da kentsel planlama ve koruma hususu üzerinde durulmaktadır. Tüm bunlar neticesinde oluşturulacak kentsel ve çevresel planlar dahilinde atık, su, hava, gürültü, tarım, enerji, konut alanlarının korunmasına ve iyileştirilmesine yönelik bütünlük bir sistem kurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ekonomileri, Özelleştirme, Macaristan

---

¹ Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, fundaselvi91@gmail.com

URBANIZATION AND ENVIRONMENT IN TRANSITION ECONOMIES: COUNTRY CASE HUNGARY

Abstract

Transition economies basically aim to form a market economy. Transition countries, while trying to reduce the state's share in the economy, imposed important powers on the state in order to adapt economic institutions and rules to the market system.

In the case of Hungary discussed in the study, especially in the transition process which started in 1989 and accelerated in 1990, the activities carried out by the society in order to transition from the planned system to the market economy caused economic, social and political changes. These changes brought about many social, economic, environmental and urban problems. Hungary, whose full membership to the European Union took place in 2004, focuses on urban planning and conservation. An integrated system for the protection and improvement of waste, water, air, noise, agriculture, energy and housing areas should be established within the urban and environmental plans to be established as a result of all these.

Key Words: Transition Economies, Privatization, Hungary

GİRİŞ

Geçiş ekonomileri devletin ekonomi içerisindeki payına göre şekillenmektedir. Geçiş ülkeleri, devletin ekonomi içindeki etkisini azaltmaya çalışırken ekonomik kurumları ve kuralları piyasa sistemiyle uyumlaştırmak amacıyla devlete de önemli yetkiler yüklemiştir. Merkezi planlı ekonomik sistem yerine serbest piyasa ekonomisine geçişte; ekonomik hareketlerin serbestleşmesi, kaynakların verimli kullanımının sağlanması, makroekonomik düzen amacıyla piyasa etkenlerinin geliştirilmesi, yapılan özelleştirmelerle ekonomik etkinliğin sağlanması ve hukuki bir kapsam oluşturulması gerekmektedir. Ekonomik büyümeyle birlikte her zaman gelişme mümkün olmamaktadır. Sovyet tarzı devletçi ve planlı ekonomik sistemden liberal ekonomik sisteme geçiş sürecinde yaşanan sorunlar çevresel sorunlarla kentleşme politikalarını etkilemektedir. Macaristan'da özellikle 1989 sonrası sosyal eşitsizlikler artmaya başlamıştır. Yeni toplumsal eşitsizlik türlerinin meydana gelmesiyle kentsel mahallelerin sosyal farklılaşması ve kentsel ayrışma görülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, geçiş ekonomileriyle ilgili genel bilgi verilecek ve merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişteki başlangıç koşullarından,

özelleştirme politikalarından ve sorunlardan söz edilecektir. İkinci bölümde, geçiş ekonomisi ülke örnekleri arasında yer alan Macaristan ile ilgili ülkenin yerel yönetimleri ele alınarak, AB üyeliğine geçiş aşamasında AB politikalarıyla uyum süreci ve bu süreçteki özelleştirme politikaları ile çevre ile ilgili geliştirilen planları değerlendirilecektir. Ayrıca Budapeşte'nin kentsel gelişim yapısı geçiş sürecinden öncesi ve sonrası kapsamında açıklanacaktır.

1. GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

Eski sosyalist ülkeler İkinci Dünya Savaşı sonrasında başladıkları kamulaştırma ve mülksüzleştirme çalışmaları ile ekonomik ve sosyal yaşamda özel mülkiyetin ilerlemesine izin vermemişlerdir. Gerek sanayi üretimi gerekse tarımsal üretim devlet tarafından planlanmakta ve uygulanmaktaydı. Sosyalist sistemin yıkılmasıyla 1980'li yılların sonlarında eski sosyalist ülkeler merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçmeye başlamışlardır. Geçiş ekonomileri kavramı, merkezi planlamayı bırakarak, piyasa ekonomisi sistemi oluşturmayı amaçlayan eski sosyalist ülkeleri ve son zamanlarda uluslararası kuruluşlar tarafından Çin, Vietnam, Kamboçya ve Laos gibi ülkeleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Şari, 2006: 3).

Tablo 1. Geçiş Ekonomilerinin Sınıflandırılması

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	Baltık Cumhuriyetleri	Eski Sovyet Ülkeleri	Diğer Geçiş Ekonomileri
Arnavutluk	Estonya	Azerbaycan	Çin
Bulgaristan	Letonya	Beyaz Rusya	Laos Halk Cumhuriyeti
Çek Cumhuriyeti	Litvanya	Ermenistan	Kamboçya
Hırvatistan		Gürcistan	Vietnam
Macaristan		Kazakistan	
Makedonya		Kırgızistan	
Polonya		Moldova	

Romanya		Özbekistan	
Slovakya		Rusya	
Slovenya		Tacikistan	
		Türkmenistan	
		Ukrayna	

Kaynak: Işık, B. (2013): *Geçiş Ekonomilerinde Turizm Sektörünün Ekonomiye Etkileri: Seçilmiş Ülke Uygulamaları*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi, s.47.

Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisi sistemine geçiş aşamasında mevcut bulunan birçok ülke olmasına rağmen, literatürde yaygın olarak karşılaşılan geçiş ekonomileri Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Baltık Cumhuriyetleri, Eski Sovyet ülkeleri, Çin ve Moğolistan'dır. Günümüzde planlı ekonomik sistemi bulunan yalnızca Küba ve Kuzey Kore kalmıştır (Işık, 2013: 47). Geçiş ekonomileri temel olarak piyasa ekonomisini oluşturma amacıyla olan ekonomilerdir. Gelişmekte olan pek çok ülke geçiş ekonomisi kapsamında değerlendirilmektedir. Özel olarak "geçiş ekonomileri" kavramı ele alındığında eskiden sosyalist ekonomi sisteminde yer alan fakat günümüzde piyasa ekonomilerini oluşturma amacıyla olan ülkeler için geçerlidir. Birbirinden farklı piyasa ekonomisi tecrübesi yaşayan bu ekonomilerin yoksulluk, sert bir komuta yapısı, az gelişmiş altyapı ile sürekli artan ve ağırlaşan kamu sektörünün neden olduğu sorunlar ortak noktaları haline gelmiştir (Arıcı, 2015: 5).

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş aşamasında birçok ortak sorunla karşı karşıya kalan ülkeler için bu dönemde karşılaşılan temel zorluklar aşağıda sıralanmıştır (Kaşıkçı, 2015: 7):

- Planlı ekonominin arz uygulamaları piyasa ekonomisinin talep sistemine uymamaktadır. Özel yatırımcıların ve tüketicilerin talepleri polit büronun taleplerinden ayrılmaktadır. Bu nedenle talep ve arz yapısı değişiklik göstermektedir.
- Sermaye mallarında yapısal değişiklik vardır. Eski endüstriler yerini yeni endüstrilere bırakmaktadır.

- Rekabetle başa çıkmaya çalışan çoğu üretim sektörü planlı dönemin sonucunda meydana gelen maliyetlerle rekabette bulunamamaktadır. Verimli üretim sağlanmalıdır. Bu durum birçok işçinin işten çıkarılmasına neden oluşturabilmektedir.
- Sınırlar serbest piyasaya açıldığı zaman ekonomi de global ticarete uyum sağlamalıdır.
- Fiyatlar, marjinal maliyet değerine; ücretler de iş gücünün marjinal üretim değerine uyumlu hale getirilmelidir. Bu durum çoğu insan için kötü sonuçlara sebep olacak gelir dağılımı değişiklikleri ile neticelenebilmektedir.

1.1. Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç Koşulları

1917 yılında Rus Çarlığı'nın dağılması neticesinde Rus İmparatorluğundan kalan bir sistem olarak Lenin'in liderliğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği kurulmuştur. Bu birlik 1991 yılına kadar devamlılığını korumuştur. Aynı zamanda Sovyet tipi sosyalist rejimin gelişim sürecini de yansıtmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Orta ve Doğu Avrupa (CEE), Baltık ülkeleri ve Çin, Kuzey Kore, Vietnam gibi Asya ülkeleri de sosyalist sisteme dahil olmuştur. Bu süreçte Avrupa'nın doğusundan Asya'nın kuzeyine kadar olan kısmı kapsayan SSCB coğrafi açıdan ele alındığında dünyanın en büyük ve 293 milyon nüfus ile dünya'nın en kalabalık ülkeleri arasındadır. Dünyanın süper gücü kabul edilen ABD'nin de yegane rakibiydi. 1991 yılında Sovyet Birliği'nde yer alan 15 cumhuriyet dağılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Söz konusu yıl içinde bu cumhuriyetler arasında yer alan 12 tanesi bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)'nu oluşturmuşlardır. Soğuk Savaşın bitmesinden itibaren 1989-1991 yılları arasındaki dönemde CIS, CEE ve Baltık ülkeleri olmak üzere tüm Avrupa ve Orta Asya geçiş ülkeleri siyasi, toplumsal ve ekonomik yenilikleri sağlamaya çalışarak serbest piyasa ekonomisini özümsemişlerdir. Böylece dünyadaki kapitalist düzene dahil olmuşlardır (Jantsan, 2013: 17-18).

Tablo 2. Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç Koşulları

Geçiş Ekonomileri	Komünist Rejim Altında Geçen Yıl	Geçiş Öncesi Dış Borç GSYİH Oranı	Tarım Sektörünün % Payı (1989)	Doğal Kaynak Zenginliği
Arnavutluk	45	36,9	26	0
Azerbaycan	75	0	22	2
Beyaz Rusya	75	0,1	22	0
Bulgaristan	43	50,6	11	0
Çek Cumhuriyeti	43	12,2	7	0
Ermenistan	74	0	11	0
Estonya	51	0	20	0
Gürcistan	70	0	22	1
Hırvatistan	44	74,7	10	0
Kazakistan	75	0	29	2
Kırgızistan	75	0	33	0
Letonya	51	0	19	0
Litvanya	51	0,2	27	0
Macaristan	41	64	14	0
Makedonya	44	0	12	0
Moldova	52	0	32	0
Özbekistan	75	0	31	1

Polonya	42	63,4	13	1
Romanya	43	2,9	14	1
Rusya	74	12,1	15	2
Slovakya	43	6,8	7	0
Slovenya	44	0	5	0
Tacikistan	75	8,6	27	0
Türkmenistan	75	0	29	2
Ukrayna	75	0	21	1

Kaynak: Fischer, S., Sahay, R. (2000): *The Transition Economies After Ten Years* (No. w7664). National Bureau of Economic Research. s.36.

CEE : Central and Eastern European countries (Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri)

FSU : Former Soviet Union (Eski Sovyetler Birliği)

OFSU: Other Countries of the Former Soviet Union (Eski Sovyetler Birliği'nin diğer ülkeleri)

Ekonomik sistemlerindeki benzerliklere rağmen Tablo 2'de yer alan 25 ülkenin ekonomik özellikleri geçiş sürecinin başlangıcında çeşitlilik göstermektedir. Bazı OFSU ülkelerinde doğal kaynaklar, özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan'da CEE ülkeleri ve Baltıklardan daha fazla miktarda bulunmaktadır. Kişi başına düşen gelirler ülkelere göre çeşitlilik göstermektedir. Ortalama olarak, CEE ülkeleri FSU'daki ülkelere göre daha iyi konumdadır. Kişi başına düşen gelirleri daha düşük olan ülkelere ise tarım payı fazladır. Genel olarak, makroekonomik dengesizlikler FSU ülkelerinde CEE ülkelerine oranla daha kötü durumdadır. Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan ve Polonya büyük dış borçları miras alırken, diğer ülkelerde neredeyse hiç borç birikmemiştir (Fischer ve Sahay, 2000: 10).

1.2. Geçiş Süreciyle Gelişen Özelleştirme Yapısı

Planlı sistemde toplam ücret ile toplam tüketim dengelenmektedir. Tasarruf ve yatırımın tamamı devlete aittir. Sosyalist sistemin son dönemlerinde hükümetler makroekonomik kontrolü gerçekleştiremez hale gelmişlerdir. Rejimin içinde bulunduğu çıkmaz durum nedeniyle toplumsal alan güçlü olmayan politikalarla muhafaza edilmek istenmiştir. Bu dönemde çok olmasa da özel tasarruflar meydana gelmiştir. Ancak mevcut sistemdeki işleyiş nedeniyle bu tasarruflar mülkiyete dönüştürülemeyip nakit olarak muhafaza edilmiştir. Bu özel tasarruflar liberal gelişmelerin neticesinde, tüm geçiş ekonomilerinde meydana gelen yüksek enflasyon ortamında büyük değer kaybı görmüştür. Tarım ve hayvancılık sektöründeki kısıtlı istisnalar ile bazı ülkelerdeki konut sahipliği haricinde kamu mülkiyeti ekonominin neredeyse tamamında egemen olan bir sistemdi. Bu aşamada devlet işletmelerinin piyasa fiyatı ile özelleştirilmesi uzun yıllar alacaktı. Geçışı kolaylaştırmak, verimliliği yükseltmek amacıyla hızlı bir özelleştirme, karşılıksız devir ya da piyasa fiyatından çok düşük satış ile mümkün olabilecekti. Bu açıdan geçiş ekonomilerinde uygulanan özelleştirme politikaları farklılık göstermektedir. Geçiş ekonomilerinde kullanılan özelleştirme politikaları aşağıda yer almaktadır (Ganmet, 2006: 75-76) :

- Sahibine İade (Restitution)
- Doğrudan Satışlar ve Hisse Senedi Arzı (Direct Sales and Equity Offerings)
- Çalışanlarına Yönelik Özelleştirme (Management and Employee Buyouts)
- Hisse Satışı Yöntemi (Mass Privatization)

2. GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜLKE ÖRNEĞİ: MACARİSTAN

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Doğu Avrupa, radikal politik ve ekonomik değişimden geçti. Sanayileşme, Batı dünyasını yakalamanın tek yolu olarak kabul edildi. Bu, sosyalist rejimlerin ağır sanayiye ve toprağın zorunlu kollektifleşmesine odaklanmasının ana nedenlerinden biriydi. 1989'dan sonra, radikal politik ve ekonomik değişimler nedeniyle Doğu Avrupa ülkeleri kalkınmalarında yeni bir aşamaya başlamıştır. Büyüyen gelir farklılaşması nedeniyle, 1989 sonrası sosyalist ülkelerdeki sosyal eşitsizlikler artmaya başlamıştır. Yeni ortaya çıkan yeni toplumsal eşitsizlik türleri, kentsel mahallelerin sosyal farklılaşmasını da etkileyerek, kentsel ayrışmanın yeni boyutlarını yarattı (Kovacs, 1998: 64).

1989'da işsizlik ödeneğinin getirilmesiyle işsizlik oranları ilan edilmiştir. Bu eylem bir anda tüm işsizliği ortaya koyamamıştır. Kayıtlı işsiz sayısı çok düşük olduğundan önce iyimserliğe yol açmıştır. Eylül 1989'da Macaristan'da kayıtlı sadece 22 bin işsiz vardı ve bu oran 1990'ın sonunda 76 bin kişiye ulaşmıştır. Bu olasılıklar kullanıldığında ve ekonomik durum daha da kötüleştiğinde işsizlik hızla artmaya başlamıştır. Bu değişim 1991 yılının başında ortaya çıktı ve işsiz sayısı iki yıl içinde 700.000'in üzerine çıkmıştır. 1993 yılının başlarında bu eğilim şaşırtıcı bir şekilde durmuş ve kayıtlı işsizlerin sayısı o zamandan beri durgunlaşmıştır (Dövényi, 1994: 394).

Macaristan, 1994 yılında AB'ye tam üye olmak amacıyla başvurmuştur. Bu sürecin ardından ekonomisinde bir hareketlenme olmuştur. Böylece ülke özelleştirme ve dışa açık ekonomiye geçmiştir. 1990'lı yılların başında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar arasında; dış ticaret ile ilgili idari engeller kaldırılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları için elverişli durumun sağlanması, dövizle işlemlerin kademeli olarak liberalleştirilmesi, 1996 yılında Macar para birimi Forint'in konvertibl konuma getirilmesi yer almaktadır. Macaristan ekonomisindeki söz konusu düzenlemelerin akabinde 2004 yılında AB'ye üye olmuştur (Ulu, 2014: 63).

2.1. Macaristan'da Yerel Yönetimler

Macaristan'da 1990 yılında yürürlüğe giren yerel yönetimler yasası, kamusal gücün mekansal dağılımında farklı bir yapılanma getirmiştir. İl örgütlenmesi bir mekansal güç oluşturmaya devam ederken belediye, daha özerk bir yapı olarak yerel yönetim sisteminin esas unsurunu oluşturmaktadır. Belediyelerin kanunların sınır koymadığı çeşitli kamusal hizmetleri sağlayabilme yetkisine sahip olması, yerel yönetim sisteminin temel unsuru olmasında etkilidir. İllerin temel görevi ise, ildeki belediyelerin mali durumlarından ya da diğer nedenler sonucunda gerçekleştiremedikleri kamu hizmetlerini yerine getirmektir (Şinik, 2010: 85).

Macaristan'da yerel yönetim sistemi iki düzeyde örgütlenme yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Sistemde esas birim olarak belediyeler bulunmaktadır. Belediyeler tüm köyler ve ilçelerde örgütlenmiştir. İl düzeyinde il yönetimleri yer almaktadır. Ülkenin başkenti Budapeşte'de 23 merkez ilçe belediyesi ve başkentin merkez yönetiminin değişik görev ve sorumlulukları bulunduğundan, Budapeşte'nin statüsü diğer illerden farklıdır. Belediyeler ve il yönetimleri arasındaki bağda hiyerarşik yapı söz konusu değildir. İl yönetimlerinin belediyeleri

etki altına alan vesayet denetimi yetkisi yoktur. Belediyelerin sorumluluk alanı buldukları alanlarda yerel kamu hizmetlerini sağlamaktır. İl yönetimlerinin sorumluluk alanı ise belediyelerin sunma imkanı olmayan ya da belediye sınırları haricindeki hizmetleri sağlamaktır. İl yönetimleri bu aşamada belediyelere daha çok destekleyici olarak etki etmektedir. Yerel yönetimlerin yetkileri ve sağladıkları hizmetler zorunlu ve isteğe göre şekillenen hizmetler olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Belediyelerden zorunlu olarak sunması beklenen hizmetler arasında aşağıda sıralananlar yer almaktadır (www.tepav.org.tr):

- Mekânsal planlama,
- Doğal ve yapay çevrenin muhafazası,
- Konut sunumu,
- Su ve kanalizasyon hizmetleri,
- Mezarlıkların korunması,
- Kent içi yolların bakımı,
- Kamusal alanların üretilmesi ve korunması,
- Toplu taşıma hizmetleri,
- Halk sağlığının korunması,
- İtfaiye hizmetleri,
- Okul öncesi eğitim ve ilköğretim,
- Sağlık ve sosyal hizmetler

Belediyeler ek olarak mali kaynakları sağlama görevi üstlenmişlerdir. Yerel halkın gereksinimlerini karşılamak amacıyla yasayla saptanmış hizmetleri de gerçekleştirebilmektedirler. Ancak bu hizmetlerin kapsam alanındaki sınırlar bazı kıstaslara göre şekillenmektedir. Örneğin; öncelikli olarak kamu yararının sağlanmasını amaçlayan, zorunlu hizmetlerin gerçekleşmesine engel teşkil etmeyen ve yasayla başka bir kurumun yetkisine verilmemiş olan her türlü faaliyet alanı belediyelerin hizmet kapsamını oluşturmaktadır. İl yönetimlerinin esas görevi ise

belediyelerin sağlayamadığı kamu hizmetlerini yerine getirmektir. İl yönetimlerinin yasayla saptanmış olan zorunlu görevleri aşağıda sıralanmıştır (www.tepav.org.tr):

- Ortaöğretim, mesleki eğitim kurumlarının ve öğrenci yurtlarının inşası,
- Kültürel varlıkların korunması,
- Kütüphane hizmetleri,
- Çocuk ve gençlere yönelik hizmetler,
- İhtisas sağlık hizmetleri,
- Sosyal hizmetlerin bölgesel eşgüdümü,
- Mekânsal planlama ve koruma hizmetlerinin eşgüdümü,
- Turizme yönelik hizmetler yer almaktadır.

Belediyelerin teşkilat yapısı incelendiğinde Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi'nden oluşan ikili bir sistem göze çarpmaktadır. Belediyenin idaresi ve denetiminden sorumlu olan yapı Belediye Meclisi'dir. Belediye başkanı ve belediye meclisinin seçim periyodu dört yılda bir doğrudan gerçekleşmektedir. İl yönetiminde il genel meclisi genellikle danışma kurulu şeklinde görev yapmaktadır. Meclisin üyelerinin seçimi de yine dört yılda bir doğrudan gerçekleşmektedir. Meclis başkanı üyeler içinden ve üyelerce seçilmektedir. İl genel meclisinin yürütme yetkisi Başkan'dadır ve Başkan meclisi temsil etmektedir.

Yerel yönetimlerden ayrı, Budapeşte ve diğer illerde Kamu İdare Ofisleri yer almaktadır. Bu ofisler merkezi temsil eden İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır. Söz konusu birimler Türkiye'de bulunan Valiliklere yakın bir sistemde işlemektedir. Fakat yetkileri kanunların uygulanmasının kontrolünü gerçekleştirmek ve merkezi kurumların taşra teşkilatlarının birbirleriyle olan iletişimini sağlamak çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu birimlerin yöneticileri İçişleri Bakanının önerisiyle Başbakan tarafından atanmaktadır. Kamu İdare Ofislerini yönetenler birçok alanı ilgilendiren hususlarda hükümet kararlarının icrasındaki eşgüdümü, kamu yönetiminin yeniliklere uyum sağlaması, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi çabalarının kapsayıcı olmasının sağlanması ve ihtiyaç durumunda teknik destek sunma görevlerini yerine getirmektedir. Söz konusu yöneticiler, Bakanlıkların taşra

teşkilatlarının idarecilerinden uyum ve kontrol görevleri kapsamında bilgi isteyebilmektedir. Denetim görevlerinin sınırını, kamu yönetimi ve devlet memurlarını ilgilendiren hususlar kapsamındaki yasaya uygunlukları belirlemektedir (www.tepav.org.tr).

2.2. Macaristan'da AB Politikalarına Uyum Süreci

Avrupa Birliği gelecekte birliğe üye olması muhtemel geçiş ülkeleri arasında öncelikle Polonya ve Macaristan için tasarladığı daha sonrasında farklı doğu ve orta Avrupa ülkelerini de kapsam alanına alan ekonomik yeniden yapılandırma programı olan PHARE Programı oluşturulmuştur. AB'ne üyeliğinden önce Polonya ve Macaristan ekonomilerinin Birliğin beklentileri doğrultusundaki dönüşümünü sağlamak hedefindeydi. Bu dönüşüm süreciyle birlikte AB Bölgesel Politikası ile eşgüdüm gerçekleştirilmek istenmiştir. PHARE Programı ile başlayan uyum süreci; 1996 yılında çıkarılan Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Kanunu'nun getirdiği İstatistiki Bölge Sınıflandırma Sistemi (NUTS) ve bu kapsamda yer alan bölgelerde kurulan Bölge Kalkınma Konseyleri ve Ajansları ile gelişmiştir. Bunun yanında süreç içerisinde katılım öncesi programlardan olan SAPARD (Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı) ve ISPA'nın (Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı) da büyük katkısı olmuştur (Atatorun, 2011: 51).

Macaristan'ın AB'ye uyum aşamasında ele alınması gereken bir başka husus, "AB'ye uyumun biçimselliği"dir. Macaristan'daki yenilik metinleri incelendiğinde; Katılım, açıklık-saydamlık, etkililik, hesap verilebilirlik gibi kavramlar göze çarpmaktadır. Ancak bu kavramların uygulama aşamasındaki karşılığı tam olarak açık değildir. Uluslararası Saydamlık (Transparency International) örgütünün yolsuzluk algılama endeksine göre, Macaristan'ın AB ile görüşme sürecinin başladığı 1998 yılı ile tam üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılı arasındaki süreçte puan ve sıra seviyesinde düşüş yaşadığı görülmektedir (Şener, 2008: 322).

2.3. Macaristan'da Özelleştirme Politikaları

Serbest piyasa ekonomisine geçiş yılları olan 1990'lardan önce Merkezi ve Orta Avrupa ülkeleri arasında yer alan, Batıya ekonomik anlamda da en açık ülke olması sebebiyle Macaristan'da özelleştirmenin başlangıç aşamaları olumlu sonuçlar vermiştir. Macar ekonomisi 1991 yılında özelleştirmeyi geliştirme, devletin ekonomideki rolünü düşürme ve piyasa sistemlerini harekete geçirme

hedefi doğrultusunda 3 yıllık bir IMF uygulaması ile desteklenmiştir (Ganmet, 2006: 103).

Macaristan, Merkezi ve Orta Avrupa ülkeleri içinde AB'ne tam üyelik amacıyla başvuran ilk ülkedir. Bu nedenle AB tarafından 1995 yılından sonra birtakım yapısal reform destekleri gelmeye başlamıştır. Kamu kesiminin ekonomideki oranı uygulanan reformlarla 1996 yılında %20'lere düşmüştür. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde genellikle uygulanan sistem, sistemin etkinliği amacıyla çalışanlara düşük fiyattan satış yapılmasıdır. Örneğin; 1991–1993 seneleri arasında toplam 34 500 işletme çalışanlarına satılmış ve bütçeye 225,6 milyon dolar katkı sağlanmıştır. Büyük işletmelerin özelleştirmesinde kullanılan yöntemlerden birisi, doğrudan satış yöntemi diğeri ise anonim şirket haline dönüştürülerek özelleştirilme yöntemidir. 1993 yılında Macaristan Menkul Kıymetler Borsası aktif hale gelmiş ve bugün 5 456 işletmenin hisseleri borsada işleme tabidir. Ekonomik dönüşüm neticesinde makine, otomobil, kimya gibi çeşitli ağır sanayi alanlarında yabancı yatırımcıların özelleştirmeye katkısı ile çağdaşlaşma hareketleri ihracatı büyük ölçüde geliştirmiştir. Macaristan 2003 yılında ulaşım, enerji, haberleşme alanlarında özelleştirmeye dahil olmuştur. Macar telefon şirketi MATAV, Ameritech (ABD) ve Deutsche Telecom (Almanya) tarafından alınmıştır. Kamu kuruluşu olan Paks Nuclear Facility'nin elektrik tüketiminin %43'ünü karşılamaktadır ve özelleştirilmesi henüz gerçekleşmemiştir. Macar Hükümeti enerji fiyatlarının, enflasyonu etkilediğini ve düzenli denetim uygulamasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bir başka neden ise Macaristan'ın, enerji gereksiniminin yarısından fazlasını dışarıdan alan bir ülke konumunda olmasıdır. Bu nedenle Macar hükümeti Paks Nuclear Facility'nin uygulanabilirliğini iki misline yükseltme faaliyetlerine başlamıştır. Ulaşım sektöründeki özelleştirme faaliyetleri de artmaktadır. Macar Havayolları ile ülkenin en büyük havaalanı olan Ferihegy özelleştirilmiş, karayollarının bakım ve onarımı özel şirketlerce yürütülmektedir. Ülkeyi Venedik'ten Kiev'e kadar Trans Avrupa karayollarıyla birleştirmek amacıyla Budapeşte'yi Viyana'ya bağlayan karayolları uygulamaları özel şirketlerce gerçekleştirilmektedir (Ganmet, 2006: 104).

Sosyal konutlara yönelik sistem incelendiğinde sosyalist dönemin özellikleri arasında konut kullanıcısının konutun içinde kalabilme hakkının olması yer almaktadır. Bu hak ile beraber birçok sosyalist ülkede kiralık konutlar meydana getirilmiştir. Fakat sistem değişikliği ile beraber kamunun sahip olduğu konutların

mülkiyeti özelleştirmenin gereği olarak merkezi yönetimden yerel yönetimlere geçmiştir (Engincan, 2009: 30).

Tablo 3. Konut Sahipliğinde (ownership) Değişim

Ülke	Kiralık Konut (Toplam konut stoku içindeki %)		Konut Mülkiyeti (Toplam konut stoku içindeki %)	
	1990'lar	2000'ler	1990'lar	2000'ler
Slovenya	39	9	61	84
Çek Cumhuriyeti	40	29	38	47
Macaristan	26	7	74	92
Slovakya	28	9	49	74
Estonya	60	14	34	86
Letonya	79	30	21	70
Polonya	32	17	43	55
Litvanya	-	7	-	91
Romanya	22	7	76	93
Bulgaristan	7	8	91	92

Kaynak: Engincan, P. (2009): *Mostar Kenti Örneğinde Konut Alanlarının Yeniden Üretim Sürecinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. s..30.

Konutların özelleştirilmesiyle ilgili yerel yönetimlerin yaptığı düzenlemeler Tablo 3'te görüldüğü üzere konut sahipliğinde artış göstermiştir. Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde kiralık konutlar önemini devam ettirirken, Bulgaristan'ın sosyalist dönemde de konutun sahipliği konusundaki düzenlemelere uyduğu görülmektedir. Bu durum, diğer ülkelere göre Polonya ve Çek

Cumhuriyeti'nde daha yavaş bir özelleştirme uygulamasının gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir (Engincan, 2009: 30).

Birçok sosyalist blok ülkelerinde sosyal kiralık konut düzenlemesi 1989–1990 yılları arasında ekonomik değişimlerle birlikte farklılaşmıştır. Fakat Macaristan'da bu dönüşümler 1980'li yılların ortalarında meydana gelmiştir. Sosyalist sistemde özellikle Macaristan'da sosyal kiralık konut sisteminin genel kıstasları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Engincan, 2009: 46):

- Mülkiyet devlete aittir.
- Kiralar merkezi yönetimce oluşturulmakta ve çok düşük miktarda belirlenmiştir.
- Kullanıcının hakları oldukça güçlüdür, kullanıcı neredeyse mülkiyet sahibidir ve bu nedenle kiranın ödenmemesi halinde dahi kontratın iptali hemen hemen imkansızdır.
- Dağıtım mekanizmasında politik ve sosyal nedenlere göre ele alınan karışık bir yapıdadır.
- Konut stokunun yönetimi yerel yönetimlere bağlı kurum ve kurumlarca yerine getirilmektedir.
- Özel kiralık konut sektörüne müsaade edilmemektedir.

Değişimden sonra kiralık konut sistemi ile ilgili birçok karar merkezi yönetimden yerel yönetime aktarılmıştır. Yerel yönetimlerin konu ile ilgili yetkileri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Engincan, 2009: 46):

- Kiraların artırımı
- İndirim yapılıp yapılmaması kararı ile indirim oranları
- Kiralık konutların satışına ya da satılmamasına karar vermek
- Birimlerin serbest piyasa koşullarındaki değerlerinin tespiti
- Konutların bakımı için gerekli işleyişi düzenlemek
- Yerel vergilendirme esaslarını belirlemek

Yapılan değişiklikler ve yetki aktarımı sonucunda özelleştirme çok kolay olmamıştır. Özelleştirilebilecek stoklar belirlenmesi yerel yönetimlerin yetki alanındadır. Satış yapılamayacak stoklar farklı bir listede gruplanmıştır. Bu

noktada satışı yapılamamış stoklar bakıma ihtiyaç olduğundan yerel yönetimlere yük olarak yansımaktadır.

2.4. Macaristan'da Çevre ile İlgili Planlar

Macaristan çevre sorunlarına yönelik kalkınma planları çerçevesinde; Macar Ulusal Kalkınma Ajansı, yeni AB Yapısal Fon düzenlemeleri uyarınca onaylanması için Avrupa Komisyonuna birçok büyük çevresel proje göndermiştir. 2007'de AB, tüm Üye Devletleri, 2007 ve 2013 yılları arasında tahsis edilen tüm AB Yapısal Fonlarının harcanması aşamasında bir kılavuz olarak hareket etmek üzere Ulusal Stratejik Referans Çerçevesi (NSRF'ler) kurmaya çağırılmıştır. AB, 2007-2013 yılları arasında Macar NSRF'sine 25,3 milyar Euro tahsis etmiştir. Macaristan Avrupa Komisyonu tarafından onaylanması gereken birçok önemli çevre koruma projesi önermektedir. Bu projeler, sekiz ulaşım girişimi ile birlikte Ocak 2009'da sunulmuştur. Ulusal Kalkınma Ajansı, 10 Mart 2009'da çevre dostu uygulamalar için beş yeni çağrı beklediğini açıklamıştır. Yapısal Fon gereksinimlerini karşılamak için Macar hükümeti Yeni Ulusal Kalkınma Planını (NHDP) hazırlamıştır. NHDP'nin çevre korumayı güçlendirmeden etkili olamayacağına inandığı için, Çevre ve Enerji Operasyonel Programı (EEOP) bu kilit alanı ele almaktadır (<https://ec.europa.eu>). [1]

Yeni Macar ulusal kalkınma planındaki 15 operasyonel programdan biri olan EEOP, Macaristan'da sürdürülebilir kalkınma ve çevre korumasını teşvik etmektedir (<https://ec.europa.eu>) [1]:

- Çevre korumanın güçlendirilmesi
- Bölgesel uyum yaratmak için çevresel altyapının geliştirilmesi
- Doğal kaynakların daha verimli ve ekonomik kullanımının sağlanması
- Yoksul alanlara ekonomik gelişimlerinde daha yoğun bir pay alma fırsatı sağlanması

Tüm büyük programlar için gerekli olan sekiz proje AB onayına sunulmuştur. Toplu olarak, toplam 1.4 milyon nüfusuyla 500'den fazla toplulukta yaşam kalitesini artırabilmektedirler.

Projeler kapsamında endişe verici alanlar aşağıda yer almaktadır (<https://ec.europa.eu>) [1]:

- Taşkın suyunun korunması amacıyla 570 000 kişiyi ve 660.000 hektarı selden korumak için Hany-Tizzasuly, Tiszaroff ve Nagykunsag için önerilen sel suyu rezervleri ile Hany-Tizzasuly ve Nagykunsag projeleri tek başına 99 milyon Euro tutarında AB fonu gerektirmektedir.
- Atık yönetimi amacıyla toplam maliyeti 100 milyon Euro olan üç proje ile Mecsek-Drava projesi yılda 200.000 ton atık işleyecek ve 426.000 asistana hizmet verecektir. Győr ve Merkez Tuna Bölgesi için de benzer projeler önerilmektedir.
- Atık su arıtımı amacıyla Mako, Bekescsaba ve Nyiregyhaza'da önerilen programlar ile 107 milyon Euro'nun üzerinde bir maliyetle, atık su şebekesine bağlı hane halklarının arttırılması; su kirliliğini azaltmak ve sakinleri için maliyetlerin azaltılması gerekmektedir.

2017 yılında yayınlanan Macaristan'ın Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Çerçeve Stratejisi'nin ikinci ilerleme raporundaki göstergeler; ulusal kaynakların (insan, ekonomik, çevresel, sosyal) iyi durumda olmadığına dikkat çekmektedir. Macaristan'ın yeniden sanayileştirme stratejisinde, 2016 yılının başlarında yayınlanan "İrinyi Planı" yeşil endüstri, yeniden sanayileştirme hedeflerine ulaşmak için kalkınma için seçilen alanlardan biri olarak ilan edilmiştir. Macaristan'ın Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi'nde belirtildiği gibi, çevresel amaçlar için araştırma ve geliştirme harcamaları OECD ülkelerine kıyasla nispeten düşük kalmıştır. Macaristan, 2011 yılında ülkenin gerçekleştirdiği yenilenebilir kaynaklardan enerji üretiminin %13'ünü hedeflemesine rağmen, brüt nihai enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin oranı, 2013 yılında %16.22'den 2016'da %14.2'ye sürekli olarak gerilemiştir (<https://ec.europa.eu>). [2]

Macaristan örneğinde pek çok özel itici güç, dairesel ve eko-yenilikçi bir ekonomiye ulaşmanın önünde engeller bulunmaktadır. Eko-inovasyon faaliyetlerinin önündeki engellerle ilgili olarak, dikkat edilmesi gereken konulardan bazıları aşağıda yer almaktadır (EIO Country Profile, 2016-2017: 7-8):

- Dairesel temelli ve kaynak verimli stratejik düşünce Macaristan ekonomisi içinde henüz yaygınlaşmış değildir. Ortak bir dairesel ekonomi girişimi bulunmamaktadır. Ancak Tarım Bakanlığı'nın 2017 yılı sonundan bu yana koordine ettiği çalışmalar devam etmektedir.

- Yeşil Kamu İhale politikasının olmayışı da önemli bir engel teşkil etmektedir. Ancak kriterlerin uygulanmasının gerekliliği 2011’de Çevre Teknolojisi İnovasyon stratejisinde belirtilmiştir.
- Sektörün Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) tipi yapısı incelendiğinde; KOBİ’lerin toplam işletme sayısındaki payı % 95 olup, KOBİ sektörüne mikro şirketler hakimdir. Katma değer payı AB ortalamasından düşüktür ve sektörün eko-yenilikçiliğe, kaynağa, ya da enerji verimliliğini artırıcı teknolojilere yatırım yapma kabiliyeti çok uluslu rakiplerinden çok daha düşüktür.
- Macaristan’ın araştırma altyapısı, özellikle makine, ekipman ve araçlardaki Ar-Ge’ye yapılan yatırımın düşük olmasından dolayı oldukça eskidir ve Avrupa kalite standartlarının altındadır. Macaristan’da araştırma ve geliştirme sektöründeki çalışanların toplam istihdama oranla sayısı 2015 yılındaki veriler ile 2016 yılındaki veriler karşılaştırıldığında; 2016 yılında 2015 yılına göre düşüş görülmektedir. Ar-Ge sahalarının sayısı sürekli olarak azalmaktadır. 2013 yılında 3,159 kayıtlı Ar-Ge alanı varken, 2016 yılında bu sayı 2,727’dir. Toplam GSYH’nin Ar-Ge harcaması 2015’ten 2016’ya %1,38’den % 1,22’ye düşmüştür.
- Sosyal açıdan, Macar toplumu mülkiyetle güçlü bir bağlantıya sahiptir, hareket kabiliyeti ve esnekliği sınırlıdır ve yeni tüketici eğilimlerinin kabulü daha düşüktür.

Macaristan için ana eko-inovasyon öncelikleri kapsamında Macar hükümeti, 2011 yılı sonunda Macar Ulusal Reform Programındaki eko-inovasyon için bir çerçeve olarak Ulusal Çevre Teknolojisi Yenilik Stratejisini (NETIS) kabul etmiştir. Bu Ulusal Reform Programı Macaristan’ın Avrupa 2020’ye katkısıdır. Avrupa Birliği’nin akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyüme için genel programı. NETIS sadece “teknik” meseleleri kapsamaz. NETIS’in bakış açısına göre, çevresel teknolojiler sadece bireysel teknolojiler değil, teknik bilgi, prosedürler, mallar ve hizmetler ile ekipmanın yanı sıra organizasyonel ve yönetsel prosedürleri içeren toplam sistemlerdir. Çevresel teknolojiler yalnızca çevreyi korumakla kalmaz, aynı zamanda daha az kirleticidir, tüm kaynakları daha sürdürülebilir bir şekilde kullanır, atıklarını ve ürünlerini daha fazla geri dönüştürür (<https://ec.europa.eu>). [3]

NETIS hedeflerini ve gelişme alanlarını aşağıdaki sekiz konu etrafında toplamaktadır (<https://ec.europa.eu>):

- Atık
- Su
- Hava
- Gürültü ve titreşim
- Tarım ve toprak koruma
- İyileştirme
- Yenilenebilir enerji
- İnşaat sektörü

Belirtilen öncelik gruplarının seçilmesinin nedeni, ortak bir özelliğe sahip olmalarındandır. Her alanda, mevcut durumun (çevresel etki seviyesi) çeşitli yollarla iyileştirilmesi için çözümler üretilebilmektedir.

Macaristan'da başarılı bir eko-inovasyon örneği olarak 2011 yılında, Macar İnovasyon Derneği, Ulusal Ekonomi Bakanlığı, Kırsal Kalkınma Bakanlığı, Macar Fikri Mülkiyet Ofisi ve Endüstri Gelişimi Kamu Vakfı olan Macar İnovasyon Vakfı tarafından verilen 20. Macaristan İnovasyon Büyük Ödülü'nü Budapeşte Merkez Atık su Arıtma Tesisi (BCWTP) almıştır. BCWTP'nin Ar-Ge ve İnovasyon faaliyetleri sonucunda, en büyük Macar atık su arıtma tesisinin enerji verimliliğindeki iyileşme, toplam elektrik tüketiminde tasarruf sağlamıştır. Bu tasarruf atık su çamurundan elde edilen biyogazın yanmasıyla birleştiğinde yeni bir enerji optimizasyonu çözümünden kaynaklanmaktadır (<https://ec.europa.eu>).

Vatandaşlarını çevresel karar alma sürecine dahil ederek iyi yönetilen şehirler ve kasabalar gelecek için daha iyi planlamalar sağlayacak ve oluşturduğumuz sistemlerin sürdürülebilirliğini sağlamaya yardımcı olacaktır. Kentsel çevrenin korunmasını güçlendirmek için bir dizi önemli AB aracı bulunmaktadır. Entegre Çevre Yönetim Sistemleri (IEMS) şehirlerin ve kasabaların daha fazla sürdürülebilirliğine yönelik kullanabilecekleri araçlardan biridir. İyi gelişmiş bir IEMS, çeşitli politika alanları ve girişimleri (ekonomik refah, rekabet gücü, sağlık, çevre, mekansal planlama) arasındaki rekabet taleplerini göz önünde bulundurarak ve uzun vadeli hedefler belirleyerek çatışmaları önlemeye yardımcı olmaktadır. Ülkeler kentsel alanlarda IEMS'lerini geliştirirken isteğe bağlı bir Eko-Yönetim ve Denetim Programı (EMAS) için AB Yönetmeliğinde belirtilen yönergeleri de takip edebilmektedirler. Bir IEMS, kentin çevre sorunlarına etki

etme yönündeki güçlü bir gönüllü taahhüdünü temsil eder ve genellikle bir Yerel Gündem 21 girişimi ile bağlantılıdır (<http://ec.europa.eu>).

Tablo 4. Avrupa'daki Ulusal İklim Değişikliğine Uyum Stratejileri ve Planlarına Genel Bakış

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Avusturya													*	
Belçika														
Bulgaristan														
Hırvatistan														
Kıbrıs														
Çek Cumh.														
Danimarka														
Estonya														
Finlandiya														
Fransa														
Almanya														
Yunanistan														
Macaristan														
İrlanda														*
İtalya														
Letonya														
Litvanya														
Lüksemburg														

Malta														
Hollanda											*			
Polonya														
Portekiz											*			
Romanya											*			
Slovakya														
Slovenya														
İspanya														
İsveç														
Birleşik K.														
İzlanda														
Lihtenştayn														
Norveç														
İsviçre														
Türkiye														

Kaynak: [https:// www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/overview-of-national-and-sectoral-3](https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/overview-of-national-and-sectoral-3)

[4]

	Politika Bulunmaması
	Ulusal Uyum Stratejisinin Kabul Edilmesi
	Ulusal Uyum Stratejileri ve Ulusal Uyum Planları
*	Ulusal Uyum Stratejisinin Güncellenmesi

Tablo 4 incelendiğinde Macaristan'ın uyum stratejisini kabul ettiği görülmektedir. Bunun yanında Macaristan Ulusal Uyum Plan'larının bulunduğu

ülkeler arasında yer almamaktadır. Yıllara göre dağılım izlendiğinde Macaristan 2004 yılında AB'ye üye olduktan sonraki dönemde 2008 yılına kadar üç yıllık süreçte ulusal iklim değişikliğine uyum stratejileri ve planlar değerlendirildiğinde söz konusu politikalara dahil olmamıştır. 2008 ve 2018 yılları da dahil olmak üzere toplam on bir yıllık süreçte Ulusa Uyum Stratejilerini kabul etmiş fakat bu stratejilerin güncellenmesi herhangi bir yıl düzeyinde belirtilmemiştir.

2.5. Budapeşte'nin Kentsel Gelişimi

Budapeşte, Doğu Avrupalı kültürü ile Batı modernizmini bütünleştirmektedir. Kültürel yapısıyla, çok çeşitli mimari özellikleriyle, kaplıcalarıyla, Tuna Nehri ile ikiye ayrılan gösterişli bir köprüler kentidir. Buda ve Peşte adı ile anılan Tuna Nehri'nin böldüğü iki yakadan oluşmaktadır. Eski kent merkezi Buda kısmıdır. Bu kısımda organik bir yol yapısı hakimdir ve bütün yollar kiliseye çıkmaktadır. Yeni kent merkezi ise Peşte kısmıdır. Bu kısımda ızgara (grid) planlı bir yol yapısı hakimdir. İklim şartları nedeniyle Eski Kent alanında sokaklar genellikle güneye çıkmaktadır. Bütün cadde, sokak ve alanların taş parke ile kaplanmış olduğu görülmektedir. Yapıların mimari özellikleri önce Rönesans, Barok, daha sonra da Sosyalizm akımından etkilenmiştir. Fakat küreselleşmenin etkisiyle günümüzde modern yapıları ve ofis binaları görülmektedir. Kentlerde yapılar genellikle 1-2 katlıdır. Budapeşte'de kat sayısı 5-6 katı bulmaktadır. Büyük ve yüksek pencereci olan bu yapılar taştan yapılmıştır. Türkiye'deki yapıların çatılarına göre çatı eğimleri daha çok diktir. Bunun yanında bu kentlerde yer alan eski yapıların bazılarında anıtsal nitelikte oluşturulmuş süslü Barok balkonlar yer almaktadır. AB'ye 2004 yılında tam üyeliği gerçekleşen Macaristan'da kentsel planlama ve koruma hususu öncelikli öneme sahip alanlardır. Buda kısmı hareketli bir topografyaya, tarihi yapılara sahiptir ve konut alanları Saray bölgesinin dışında daha yoğunluktadır. Zengin sınıf çoğunlukla burada yaşamaktadır ve sanatsal alanlar da genelde Buda tarafında gerçekleşmektedir. Peşte ise daha düz alanda bulunmaktadır. Gece kulüpleri, stadyumlar, iş merkezleri, bitişik düzendeki bloklar halinde boğucu apartman daireleri Peşte'de yer almaktadır. Ülkeye ait olan tek havaalanı Ferihegy de Peşte kısmında bulunmaktadır. 1948'de başlayan 1990'a kadar süren Sosyalizm döneminden kalan bloklar havaalanına giden yol üzerinde göze çarpmaktadır (<http://www.mimarlikdergisi.com/>).

19. yüzyılın sonlarında Budapeşte'nin geniş bir sanayi bölgesi bulunmaktadır. Büyüme ve müteakiben kırsal kesimden emeğin toplu göçü, on yılda (1890-1900) nüfusun artmasına neden olmuştur. Avrupa'nın başkentleri ve o zamanki birçok Kuzey Amerika şehri ile karşılaştırılabilir. Bu gergin endüstriyel

artışın ve nüfus artışının bir sonucu olarak, inşaatçılar hazır piyasaya çok miktarda düşük kaliteli konut getirerek bir servet kazanmışlardır. Sonuç olarak, kentin kenarında düşük kaliteli kiralık bloklarla genişleyen kalabalık gecekondu bölgeleri bulunmaktadır. Bu yeni birimler, hem konutların kalitesi hem de konut sakinlerinin sosyal statüleri bakımından şehir içi konutlarla keskin bir farklılık oluşturmaktadır (Kovacs, 1998: 64).

Budapeşte'nin sosyal tabakalaşması, sosyalizm sonrası bölgedeki ekonominin yeniden yapılandırılması ve ardından iş fırsatlarının azalması, düşük vasıflı ve etnik azınlıkları önemli ölçüde etkilemiştir. Kalıcı bir iş ve düzenli bir gelir olmadan, bu insanlar kendilerini yoksulluk tuzağında bulmaktadır. Öte yandan, düşük gelirli grupların konut piyasasındaki olanakları, yeni konut politikası ve özelleştirme ile büyük ölçüde azaltılmıştır. Onlar geçişin gerçek kaybedenleri konumundadır (Kovacs, 1998: 78).

1940'lı yılların son dönemlerinde sosyalist rejimin etkisiyle arazi ve yapı mülkiyetleri kamunun denetiminde olmuş ve ticari çalışmalar kaldırılmıştır. Bu süreçte ağır sanayiye verilen önem artmış ve 1950'lilerde kentin nüfusunda büyük ölçüde artış olmuştur. Göç dalgası nedeniyle küçük yapılar şeklinde çok katlı konut blokları yapılmıştır, kent merkezi ile tarihi nitelikli yapılar değer kaybetmiştir. 1980'lerde kentte sosyal ayırım daha da netleşmiştir. Halk tarafından Chicago adıyla bilinen Doğu Tren İstasyonu'nun arka bölümü, en döküntü "slum" ve çingene mahallesidir. Sosyal ayırım grubu arasında bulunan en zengin kısım Buda tarafında, kale ve çevresinde yerleşmiştir. Peşte'de ise Tuna'ya yakın alanlar, kent merkezi noktası, üst ve orta gelirli sınıfın konutlarıyla yerleşim şekillenmiş olup çevrelere doğru gelir seviyesi azalmaktadır. Buda tarafında tarihi apartmanlarda oturanlar genellikle üniversite mezunu ve çalışanlardır. Bu alandaki daire büyüklükleri ve fiyatları yüksektir. Kapitalist düzene 1989'da geçiş yaşayan ülkede devasa bir özelleştirme faaliyeti başlamıştır. Fabrikaların bir bölümü satılmış, bir bölümü yabancı sermayeye geçmiştir. 1990'da 24.000 kişi olan kayıtlı işsizlik, 1993'te 705.000 kişiye yükselmiştir. Sosyalizmin konut blokları, hem ucuz hem de uzun vadeli kredilerle özel mülkiyete verilmiştir. Bunun yanında ailelerin ekonomik zorlukları dengesizleşmeye başlamıştır. Buda kısmındaki ve Peşte'nin merkezindeki tarihi binalar aslına uygun bir şekilde onarılarak kullanılır duruma getirilmeye çalışılmıştır (<http://www.mimarlikdergisi.com>).

SONUÇ

Geçiş ekonomileri temel olarak piyasa ekonomisini oluşturma amacını taşımaktadır. Gelişmekte olan pek çok ülke bu kapsamda değerlendirilmektedir. Önceden sosyalist ekonomi sisteminde yer alan fakat günümüzde piyasa ekonomilerini oluşturma amacında olan ülkeler için “geçiş ekonomisi” kavramı geçerlidir. Farklı piyasa ekonomisi deneyimleyen bu ekonomilerin az gelişmiş altyapı, yoksulluk, güçlü ve sert bir komuta sistemi ile devamlı artan ve ağırlaşan kamu sektörünün neden olduğu sorunlar ortak noktaları haline gelmiştir.

Çalışmada ele alınan Macaristan örneğinde, özellikle 1989 yılında başlayan ve 1990 yılında ivme kazanan sosyal, ekonomik ve siyasal değişimler göze çarpmaktadır. Macaristan’da yerel yönetimlerin yapısında da değişiklik yaşanmış, 1990 yılında yürürlüğe giren “Yerel Yönetimler Yasası”, kamusal gücün mekansal dağılımında farklı bir yapılanma getirmiştir. İl örgütlenmesi bir mekansal güç oluşturmaya devam ederken belediye, daha özerk bir yapı olarak yerel yönetim sisteminin temelini oluşturmaktadır. AB’ye 2004 yılında tam üyeliği gerçekleşen Macaristan’da kentsel planlama ve koruma hususu önem verilen bir alandır. Özellikle ülkenin başkenti Budapeşte incelendiğinde; Buda kısmı hareketli bir topografyaya, tarihi yapılara sahiptir ve konut alanları Saray bölgesinin dışında daha ağırlıktadır. Zengin sınıf çoğunlukla bu kısımda yaşamaktadır ve sanatsal faaliyetleri de genelde Buda tarafında gerçekleşmektedir. Peşte ise daha düz alanda bulunmaktadır. İş merkezleri, stadyumlar, bitişik düzendeki bloklar halinde sıralanan büyük yoğun apartman daireleri Peşte’de yer almaktadır. Budapeşte’nin sosyal tabakalaşması, sosyalizm sonrası bölgedeki ekonominin yeniden yapılandırılması ve ardından iş fırsatlarının azalması, düşük vasıflı ve etnik azınlıkları olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumdan etkilenen kesim, kalıcı bir iş ve düzenli bir gelir olmamasından kaynaklı olarak yoksulluk yaşamaktadır. Öte yandan, düşük gelirli grupların konut piyasasındaki olanakları, yeni konut politikası ve özelleştirme ile büyük ölçüde azaltılmıştır.

Macaristan’da 1990 yılında hız kazanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler, geçiş sürecinde toplumun eskiden oluşturduğu planlı sistemden piyasa ekonomisine geçiş amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bu değişimler toplumsal, sosyal, ekonomik, çevresel, kentsel birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Tüm bunlar neticesinde oluşturulacak kentsel ve çevresel planlar dahilinde atık, su, hava, gürültü, tarım, enerji, konut alanlarının korunmasına ve iyileştirilmesine yönelik bütünlük bir sistem kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Arıcı, T. (2015). *Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme: Geçiş Ekonomileri*. (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

Atatorun, M. (2011). *Avrupa Birliği (AB) Bölgesel Politikası: Macaristan ve Türkiye Uygulamaları*. (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

Dövényi, Z. (1994). Transition and Unemployment The Case Of Hungary. *Geo Journal*, 32(4), 393-398.

Engincan, P. (2009). *Mostar Kenti Örneğinde Konut Alanlarının Yeniden Üretim Sürecinin Değerlendirilmesi*. (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.Doktora Tezi), İstanbul.

Fischer, S., Sahay, R. (2000). The Transition Economies After Ten Years (No. w7664). *National Bureau of Economic Research*.

Ganmet, D. (2006). *Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Uygulamaları ve Değerlendirilmesi*. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Işık, B. (2013). *Geçiş Ekonomilerinde Turizm Sektörünün Ekonomiye Etkileri: Seçilmiş Ülke Uygulamaları* (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.

Jantsan, S. (2013). *Geçiş Ekonomilerinde Reform Sürecinin Değerlendirilmesi*.(Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Kaşıkcı, G. (2015). *Geçiş Ekonomilerinde Yoksulluk Sorunu*. (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi), Aydın.

Kovacs, Z. (1998). Ghettoization or gentrification? Post-socialist scenarios for Budapest. *Netherlands Journal of Housing and The Built Environment*, 13(1), 63.

Şari, Ü. (2006). *Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme ve Yabancı Sermaye: Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti Deneyimleri*. (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi), Bursa.

Şener, H. E. (2008). *Public administration reform in the context of the European Union enlargement process: The Hungarian and Turkish cases*. (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.Doktora Tezi), Ankara.

Şinik, B. (2010). Macaristan'da Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler* , 19 (2), 79-97.

Ulu, Ç. (2014). *Avrupa Birliği Üyeliğinin Polonya ve Macaristan Ekonomileri Üzerindeki Etkisi*. (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi), Aydın.

(https://ec.europa.eu/environment/ecoap/sites/ecoap_stayconnected/files/field/field-country-files/hungary_eio_country_profile_2016-2017_1.pdf) Erişim Tarihi: 31.05.2019 EIO Country Profile: Macaristan 2016 – 2017

TEPAV.(https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271248654r6905.Macaristan_da_Bolgesel_Kalkinma_ve_Kalkinma_Mecelisleri.pdf) Erişim Tarihi: 29.05.2019

[1]https://ec.europa.eu/environment/ecoap/about-eco-innovation/policies/matters/hungary/367_en Erişim Tarihi: 30.05.2019

[2]https://ec.europa.eu/environment/ecoap/hungary_en Erişim Tarihi: 30.05.2019

[3]https://ec.europa.eu/environment/ecoap/about-eco-innovation/policies/matters/hungary/20130128-hungary-start-of-a-first-eco-innovation-strategy_en Erişim Tarihi: 30.05.2019

[4]<https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/overview-of-national-and-sectoral-3> Erişim Tarihi: 30.05.2019

http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/urban/cities_of_the_future.pdf

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=30&RecID=735> Erişim Tarihi: 15.05.2019.

Yayına Geliş Tarihi: 31/07/2019
Yayına Kabul Tarihi:03/08/2019
Online Yayın Tarihi: 06/08/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 7, Yıl: 2019, Sayfa: 178-185
ISSN: 2587-2206

MERİÇ İLÇESİ'NİN ARKEOLOJİSİ

Prof. Dr. Engin Beksaç¹

Öğr. Gör. Şule Nurengin Beksaç²

Özet

Meriç İlçesi Edirne'nin tarihi ve kültürel açıdan önemli bir geçmişe sahip olan ilçelerinden birisidir. Ancak tarihi ve arkeolojik açıdan önemli olmasına rağmen araştırmacılar tarafından kısıtlı bir şekilde araştırıldığı görülmektedir.

Meriç İlçesi dahilinde yürütülen bu araştırma geniş boyutu ve tüm ilçeyi kapsamı sebebiyle alanında yapılan ilk çalışma olarak literatüre bir katkı sunmaktadır. Çalışma süreci boyunca ilçede bulunan tüm köyler incelenmiş ve elde edilen sonuçlarla çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada, Meriç İlçesi dahilindeki, Harmancı Köyü, Hasırcıarnavut Köyü, Kavaklı Köyü, Karahamza Köyü, Olacak Köyü, Küpdere Köyü ve Alibey Köyü'nde yapılan yüzey çalışmaları neticesinde ulaşılan sonuçlar sunulmakta ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meriç İlçesi, Arkeoloji, Yüzey Çalışması

ARCHEOLOGY OF MERIC DISTRICT

Abstract

The district of Meriç is one of the districts of Edirne that has an important historical and cultural background. However, although it is important in terms of history and archeology, it is observed that it was limited by researchers.

---

¹ Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Sanat Tarihi Bölümü, Trakya Üniversitesi, Edirne (ebeksac@gmail.com)

² Öğr. Gör. Şule Nurengin Beksaç, Sanat Tarihi Bölümü, Trakya Üniversitesi, Edirne

This research carried out within Meriç District makes a contribution to the literature as the first study conducted in its field due to its large size and coverage of the entire district. All the villages in the district were examined during the study process and various evaluations were made with the results obtained.

In this study, the results obtained from the surveys conducted in Harmanci Village, Hasirciarnavut Village, Kavakli Village, Karahamza Village, Olacak Village, Kupdere Village and Alibey Village are presented and evaluated.

Keywords: Meric District, Archeology, Surface Work.

GİRİŞ

Trakya bölgesinde yer alan Edirne'nin bir ilçesi olan Meriç, arkeolojik çalışmalarda geri planda bırakılmıştır. Bölge hem tarihsel hem de arkeolojik açıdan önem taşımaktadır. Meriç İlçesi ile ilgili bu güne kadar yapılan en kapsamlı ve en geniş boyutlu çalışma 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. İlçeye yönelik olarak 2018 yılında yapılan yüzey çalışmasında ilçenin tüm köyleri incelenmiş ve köylerden elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Yapılan bu çalışmada Meriç İlçesinin 2018 yılında yapılmış olan yüzey araştırması çalışmasında ışığında elde edilen bulgular göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılmıştır.

1. MERİÇ İLÇESİ

Meriç İlçesi, Edirne'nin küçük fakat arkeolojik açıdan yeterince çalışmaya konu olmamış ilçelerinden biridir. Tarihsel ve arkeolojik kimliği açısından dikkat çeken bu ilçe daha önceki yıllarda çok kısıtlı bir şekilde çalışılmış, fakat bu çalışmalar da yeterince tanıtılmadığı için çok sınırlı bir kitleye ulaştırılabilmektedir (1).

2018 yılında yapılan yüzey araştırması bu güne kadar yapılan en geniş boyutlu ve tüm ilçeyi kapsayan ilk çalışma olarak tarihe geçmiştir (2).

Bu yüzey araştırması esnasında tüm ilçe bütün köyleri ile tamamen taranmış ve bu köylerden elde edilen sonuçlar değerlendirmeye alınmıştır.

2. MERİÇ İLÇESİNE YÖNELİK OLARAK YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMASINDA ELDE EDİLEN BULGULAR

Rahmança Köyü merasında Rahmança Mevkii 'nde bulunan Sivri Tepe veya Höyük Tepe olarak bilinen büyük tümülüs yüksek ve geniş bir alan kaplayan geniş hacmiyle dikkat çekmektedir.

Bu tümülüs tüm çevreye hâkim yüksek bir podyum üzerinde yer almakta olup, Meriç Nehri'ne doğru inen yükseltelerin üstünde bulunmaktadır. Kısmen çalı ve ağaçlarla kaplanmış durumdadır. Çevresinde az miktarda Roma Dönemi keramik parçaları ve pitos kırıklarına rastlanmıştır.

Tümülüsün hemen ardına gelen Rahmaça Bayırı olarak bilinen mahalde yüzeyde bulunan Roma Dönemi keramiklerine rastlanan mahalde Roma Dönemi'ne giden bir yerleşim alanının izlerine rastlanmıştır (3).

Hasırcıarnavut Köyü'nün Rahmanca Köyü tarafından girişinde bir zamanlar bir tümülüs bulunduğu ve bu tümülüsün yıllar önce tahrip edildiği öğrenilmiştir (4).

Kavaklı Köyü merasında, Kavaklı - Paşayenice yolu üzerinde Çifte Tepeler olarak bilinen mevkide büyük boyutlu tümülüslere rastlanmıştır. Dikkatli bir gözlemlerle bu tümülüslere çok yakın bir konumda oldukça alçaltılmış üçüncü bir tümülüsün de mevcut olduğu teşhis edilmiştir.

Üçüncü tümülüse yakın konumda, Çifte Tepeler olarak bilinen iki tümülüsün batısına gelen çevreye hâkim bir konumda arazide bulunan Roma Dönemi keramiklerinin tanıklığında bir Roma Dönemi yerleşmesinin izleri teşhis edilmiştir.

Yan yana bulunan iki tümülüsten oluşmuş bulunan Çifte Tepeler, çok geniş ve yüksek tümülüsler olarak dikkat çekmektedir.

Bu mahalden bakışla ufukta Beğendik Tepe ve Altınyazı (Harala) Kalesi rahatlıkla seçilmektedir.

Karahamza Köyü'nde Karahamza Baba (Karahamza Bey) Yatırı olarak bilinen mahalde aslıda Osmanlı süreci ile bağıntılı bir Bektaşî yatırına rastlanmış olup, bu yatır dolmen ve çist geleneğini hatırlatan özelliği ile dikkat çekmektedir.

Olacak Köyü, Güney Yaka Mevkii'nde tarihlenmesi çok güç olan dağılmış izler vasıtasıyla bir köyün izlerine rastlanmıştır (5).

Küpdere Köyü'nde çevrede Geç Roma ve Bizans Dönemine ait sikkeler bulunduğuna dair bilgiler derlenmiş, fakat hiçbir arkeolojik veriye rastlanmamıştır.

Alibey Köy'de yapılan çalışmalarda içinde Osmanlı Dönemi ait karataşlar ve yazılı mermer mezar taşları ihtiva eden büyük bir mezarlık tespit edilmiştir. Bu mezarlık içinde çist tipi bir gömü tipi gösteren ve halk arasında Mezarbaba olarak bilinen bir Bektaşî yatırına rastlanmıştır.

Alibey Köy sınırları içinde kalan Üç Tepeler, aynı adla bilinen mevkide yer alan çok geniş ve büyük boyutlu üç tümülüstün müteşekkil bir nekropol alanı olarak dikkat çekmektedir.

Tümülüsler üzerinde değişik tarihlerden kalma büyük defineci çukurları görülmektedir.

Çevreye hâkim geniş bir podyum teşkil eden bir düzlük üzerinde yer alan tümülüslerin en büyüğü diğer iki tümülüsün kuzeyinde yer alan üçüncü tümülüstür.

Günümüzdeki durumuyla bu tümülüsler seyrek bir doku gösteren ağaçlık bir alan içinde yer almaktadır. Üzerleri de ağaç ve çalılarla kaplanmış vaziyettedir.

Bölgenin en eski Bektaşî köylerinden olan Nasuhbey, özellikle bu özelliğini sergileyen Osmanlı varlığının Trakya'daki erken süreçlerine giden bazı mezar ve mezarlık kalıntılarıyla dikkat çekmektedir.

Aslında tarla açma faaliyetleri esnasında yok edilmiş bir mezarlık alanının son kalıntıları olarak karşımıza çıkan bir mahalde bulunan Nazarbaba çist tipini hatırlatan iki mezar ve 15. yüzyıla tarihlenebilecek özellikler gösteren çok güzel bir Osmanlı Dönemi mezar taşının yanı sıra bazı başka mezar taşlarını da ihtiva eden bir mezar alanıdır. Bu mezarlık köyün güney batı tarafında bulunmaktadır.

Karababa olarak bilinen mahal yeni bir türbe ve bu türbe ile ilişkili bir tekke düzenlemesi gösteren binalardan oluşmuş bir Bektaşî kutsal alanıdır. Bu yatır alanı haziresinin hemen yanı başında değişik dönemlere ait eski ve yeni Bektaşî mezarları yer almaktadır. Mezarların bulunduğu yamaç halk arasında Tekkebayırı olarak adlandırılmıştır (6).

Meriç Merkez 'de iki tümülüs bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yerleşmenin doğusunda, ikincisi ise batısında yer almaktadır. Her ikisi de mahalli halk tarafından Höyüktepe olarak bilinmektedir.

Birinci Höyüktepe oldukça engebeli bir alanın ortasında, aşağı doğru alçalarak inen bir yamacın güney ucunda ve vadi zeminine temas eder bir konumda bulunmaktadır.

Çok büyük bir tümülüs olup, üzeri tamamen çalılarla kaplı durumdadır. Güney tarafında Karaçalı Mevkii, doğu tarafında Adatepe yer almaktadır.

Çevresindeki tarlalarda Roma Dönemi keramiklerine rastlanmaktadır.

İkinci Höyüktepe yeni yapılmış bulunan Spor Salonu'nun arkasında, ovanın ortasında yer almaktadır. Yoğun tarım faaliyetleri nedeniyle oldukça tahrip edilmiş bulunan büyük bir tümülüstür.

Tam güneyinde Kilise Tepe olarak bilinen tepe görülmektedir.

Kilise Tepe olarak bilinen yüksek mevkide bir zamanlar geç süreçlere ait bir kilise bulunduğu bilinmekte olup, yüzeyde tek tük bu geç dönem yapısının izleri seçilmektedir. Bu mevkiye çıkan yol ve tepenin yamaçlarında geç süreçlere ait iskân izleri mevcuttur.

Kadıondurma (Edeköy) da bulunan eski karataşlı Osmanlı Dönemi mezarlık alanından geriye bir şey kalmamıştır.

Subaşı'nda bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait mezarlık alanlarından birinin tek tük izleri görülebilmektedir.

Küplü'de yerleşmenin arkasına gelen tepede yer alan ve hemen yanı başına bir su tesisi yapılmış olan tümülüs oldukça kötü durumda olup, ağır bir biçime kazılmış bulunmaktadır. Bu tümülüs çevreye hâkim bir konumdadır.

Paşayenice Köyü'nün merasında bulunan Gavurmezarlığı olarak bilinen mevkide karataşlı bir mezarlığın son izleri görülmektedir.

Akıncılar Köyü 18.yüzyıla tarihli yazılı mermer mezar taşları ile birlikte karataşların da bulunduğu bir mezarlığın yanı sıra, Pıradanbaba olarak bilinen bir Bektaşî Yatırı'na sahiptir. Pıradanbaba Yatırı köyün güneyinde yüksek bir tepe üzerinde bulunmaktadır.

Akıncılar Köyü merasında bulunan Hüyücek Tepe çevreye hâkim yüksek konumda bulunan büyük bir tümülüs olarak dikkat çekmektedir. Uç kısmı

yanından geçen toprak yol tarafından kısmen kesilmiş olsa da tümülüs hacminden fazla bir şey kaybetmemiştir.

100 m rakımlı bir konumda olan Hüyücek Tepeden Kavaklı da bulunan Çifte Tepeler ve çevrede bulunan diğer tümülüsler rahatlıkla görülebilmektedir.

Saatağacı Köyü merasında bulunan Bağlıktepe üzerinde Ortaçağ sürecinden başlayarak yakın dönemlere kadar gelen bir yerleşmenin kalıntlarına rastlanmaktadır.

Kurttepe bir tümülüsü anımsatan ilginç bir görünüm sergileyen bir doğal oluşum olarak dikkat çekicidir.

Küçükaltıağaç Köyü Camisi'nin haziresinde az sayıda Osmanlı Dönemi mezar taşı görülmektedir.

Bunlar dışında karataşlı eski bir Osmanlı mezarlığının son izlerine Küçükaltıağaç ve Büyükaltıağaç köyleri arasındaki yol kenarında rastlanmaktadır.

Büyükaltıağaç Köyü merasında bulunan ve çok geniş bir alana yayılan mevkilerde Roma ve Ortaçağ sürecine giden yerleşim izleri ile birlikte çevreye hâkim konumda bölgeye adını veren Mayababa adlı Bektaşî Yatırı teşhis edilmiştir (7).

Buna karşın Bostandere, Kırklar Mevkii'nde, bir Bektaşî yatırı olara dikkat çeken bir yapının çevresinde 1990lı yıllarda bölgede çalışan Prof. Dr. Burçin Erdoğu tarafından tespit edilmiş olan mahal yeniden ziyaret edilmiştir (8). Oldukça erken süreçlere giden verilere haiz olduğu belirtilen mahalde Bronz ve Demir Çağı buluntuları yanında bol miktarda işlenmiş obsidiyen yonga ve obsidiyen çekirdeğine rastlanmıştır.

SONUÇ

Edirne'nin küçük bir ilçesi olan Meriç arkeolojik açıdan çok fazla çalışmada ele alınmamıştır. Tarihsel ve arkeolojik kimliği açısından önemli zenginliğe sahip olan bu ilçede, 2018 yılında yapılan yüzey araştırması ile günümüze kadar yapılan en geniş çaplı ve tüm ilçeyi kapsayan ilk çalışma olarak önemli katkı sağlamaktadır.

Gerçekleştirilen yüzey araştırması ile ilçenin bütün köyleri araştırılmış ve bu köylerden elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Veriler ışığında Meriç

İlçesinin Bronz ve Demir Çağlarında olduğu gibi daha sonraki süreçlerde de önemli bir iskân merkezi olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde tam olarak teşhis edilemeseler de, daha önceki çalışmada teşhis edilmiş buluntular ışığında Neolitik ve Kalkolitik süreçlere kadar giden bir tarihsel geçmişin Meriç İlçesi için söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar dışında ilçe kapsamında tespit edildiği belirtilen Paleolitik süreçlere giden veriler konusu tartışmaya açık bir durum sergilemektedir.

Notlar:

- 1) Beksaç, E. 2006; Erdoğan, B. 1999.
- 2) 2018 yılı çalışmalarına Prof. Dr. Engin Beksaç başkanlığında Ahmet Topçu ve Kültür Ve Turizm Bakanlığı temsilcisi, Edirne Müzesi 'nden Arkeolog Elif Kırçın katılmıştır.
- 3) 1997 de Prof. Dr. Burçin Erdoğan tarafında teşhis edilmiş olan Bağlısırtı ve Gavurdere mevkilerinde bulunan alanları incelemek mümkün olmamıştır.
- 4) Köy halkından ve köy ile ilişkisi olan bazı kişilerden bu tümülüsün yok edilmesi esnasında demir at arabası aksamı ile büyük araba tekerleği çemberlerine, dingil ve diğer araba parçalarına ve küçük bir erkek heykelciğine rastlandığına dair bilgiler edinilmiştir. Bu da bize bu bölgeden çok uzakta olmayan, Yunanistan toprakları içinde bulunan Doxipara Kazılarında çıkan buluntular ile son yıllarda Bulgaristan 'ın Güney Doğu kesimlerinde bulunan arabalı mezar gömüleri veren tümülüslerini içindeki buluntuları hatırlatmaktadır. Günümüzde bu buluntuların ne olduğu bilinmemektedir.
- 5) 1997 de bu bölgede çalışmalar yapan Prof. Dr. Burçin Erdoğan tarafından tespit edilmiş bulunan Mezarlık Tepe 'ye yönelik tespit çalışmaları sonuçsuz kalmıştır.
- 6) Nasuhbey'de 1997 de araştırma yapan Prof. Dr. Burçin Erdoğan tarafından tespit edilmiş bulunan Karşıbağlar Mevkii'nde hiçbir arkeolojik veriye rastlanmamıştır.
- 7) 1990lı yıllarda bölgede araştırmalar yapmış bulunan Prof. Dr. Burçin Erdoğan tarafından bulunan Prehistorik yerleşim izlerine rastlamak mümkün olmamıştır.
- 8) Erdoğan, B. 1997.

KAYNAKÇA

Meriç İlçesinin Arkeolojisi The Meriç Journal Cilt:3,Sayı:7, Yıl:2019
Beksaç, E. ‘ Erken Süreçlerde Meriç İlçesi ‘, **Yöre**, 66, Eylül, 2006, s. 3-8,

Erdoğu; B.,*"1997 Yılı Edirne İli Yüzey Araştırması"* **AraST XVI/II – 1998**,
Ankara, 1999, s. 345-358

Yayına Geliş Tarihi:31/07/2019
Yayına Kabul Tarihi:04/08/2019
Online Yayın Tarihi:06/08/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 7, Yıl: 2019, Sayfa: 186-210
ISSN: 2587-2206

AFRODİSYAS NEKROPOLÜNDEN İKİ FARKLI MEZAR YAPISI

M. Umut DOĞAN*

Özet

Roma İmparatorluğunun Anadolu'daki en önemli kentlerinden biri Afrodisyas'tır. Kent önemli kamu yapıları yanında mimari açıdan zengin bir mezar geleneğine de sahiptir. Afrodisyas'ın batı nekropolünde ve kuzey nekropolünde yapılan iki kazıda ortaya çıkarılan iki farklı mezar yapısı hem mimari özellikleri hem buluntuları hem de sosyal yaşam konusunda verdiği ipuçları açısından dikkat çekicidir. Batı nekropoldeki hipoje (yer altı) mezarın üstüne Geç Roma Dönemi'nde bir çiftlik yapısı inşa edilmiştir. Mezar ile bir arada kullanılan bu yapı "çiftlik mezar yapı kompleksi" oluşturması açısından dikkat çekicidir. Kuzey nekropolde bulunan Derincedere oda mezarı ise mezar girişine yapılan basit gömü ile dönemin sınıfsal ilişkileri konusunda ipuçları vermektedir.

Anahtar kelimeler: Afrodisyas, Roma Dönemi, Oda Mezar, Hipoje (yeraltı) Mezar, Çiftlik Yapısı

TWO DIFFERENT TOMB FROM THE NECROPOLIS OF APHRODISIAS

Abstract

Aphrodisias was one of the most important cities of the Roman Empire in Anatolia. In addition to the important public structures of the city also has a architecturally rich tomb tradition. Two different tomb unearthed in the excavations in the western and north necropolis of Aphrodisias is remarkable both in terms of architectural features, finds also about social life. On top of the underground grave in the Western necropolis established a farm structure at the late Roman period. This structure used with the grave is striking in terms of the construct "farm-tombs complex". The Derincedere Chamber Tomb located in the North necropolis with the simple burials clue in the social stratum relations of the period.

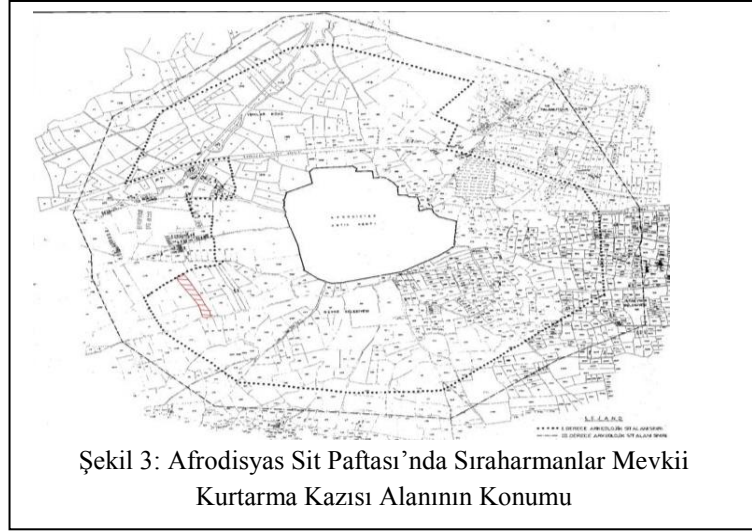
Key words: Aphrodisias, Roman Perio The Chamber Tomb, Hypogeum (Underground) Grave, Farm Bulding

Mevkii'nde, diğeri ise kuzey nekropol sahası içinde bulunan Derinedere Mevkii'nde yer almaktadır. Bu kazılar neticesinde hem Afrodisyas Müzesi'nin koleksiyonunu zenginleştirecek yeni kültür varlıkları elde edilmiş hem de bölgenin mezar mimarisi ve ölü gömme gelenekleri hakkında son derece önemli bilgilere ulaşılmıştır

1. SIRAHARMANLAR MEVKİİ HİPOJE MEZAR VE ÇİFTLİK BİNASI KAZISI

Şekil 3: Afrodisyas Sit Paftası'nda Sırakarmanlar Mevkii Kurtarma Kazısı Alanının Konumu

2015 yılında Afrodisyas Müzesi Müdürlüğü adına kurtarma kazısı yapılan ilk alan kentin batı nekropolün güney kesiminde yer alan, Sırakarmanlar Mevkii'ndeki bir zeytin bahçesidir (4) Afrodisyas Antik Kenti'nin surlarından yaklaşık 700 m güney-batıda bulunan kazı alanı, Afrodisyas Örenyeri Birinci Derece arkeolojik sit alanı içindedir (Şekil 3).

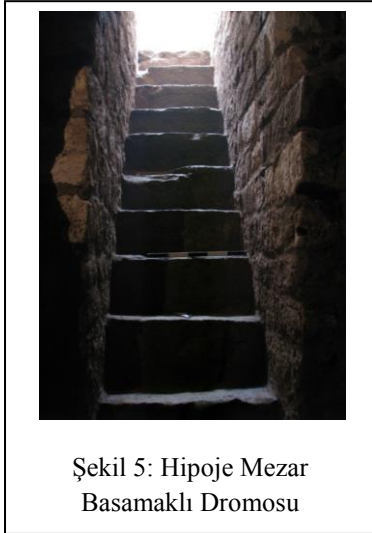

Şekil 4: Hipoje mezar girişi ve üzerindeki duvar kalıntılarının bir bölümü

⁴ Kazı alanı Aydın İli, Karacasu İlçesi, Geyre Mahallesi (Eski Belde) sınırları içinde kalan taşınmaz M21-D-05-D-4 Pafta, 228 Ada ve 37 numaralı Parselde kayıtlı olup Zeki Yüksel İsimli vatandaşın mülkiyetindedir.

Kurtarma kazısı öncesi yapılan incelemelerde kaçak kazıya konu olan taşınmaz üzerinde açılmış olan ortalama 2 m çapındaki düzensiz birkaç çukur ile hem bugünkü tarla yüzeyinin altında yer alan bir hipoje mezara girildiği hem de hipoje mezar üstündeki bir yapıya ait bazı duvar kalıntılarının kısmen açığa çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Sırharmanlar kurtarma kazısı, eş zamanlı olarak iki alanda sürdürülmüştür. Çalışmaların birinci etabında yer altındaki mezar odasının dolgu suyu temizlenmiş ikinci etapta ise mezar üstünde yer alan duvar kalıntılarını tanımlamaya dönük kazılar yapılmıştır.

1.1 Hipoje Mezar

Şekil 5: Hipoje Mezar Basamaklı Dromosu

Mezar odası içinde yer alan dolgu toprağın, dolgu stratigrafisi de dikkate alınarak boşaltılması işlemi, hipoje mezarın kaçak kazı girişimi sırasında açılmış olan giriş açıklığı kullanılarak yapılmıştır. İçindeki toprak dolgunun temizlenmesiyle planı açığa çıkan hipoje mezar, üç galerili bir gömü odası ve onun güney yanında yer alan, yaklaşık 35 derece eğimle devam eden 12 basamaklı dar bir koridor ve yüzeye açılan dikdörtgen planlı bir giriş açıklığından oluşur (Şekil 4-6).

Bugünkü tarla yüzeyine açılan giriş açıklığı 85 x 57 cm ölçülerindedir. Etrafı düzgün kesilmiş mermer bloklarla sınırlanmıştır.

Giriş açıklığından 90 cm derinde başlayan basamaklı koridor kabaca işlenmiş yöresel taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. İki yandan yoğun harçlı, kaba yonu taş duvar ile sınırlanmış basamaklar ortalama 22 cm derinliğe ve 70 cm genişliğe sahiptir. Basamakların üstü, açıklıkta itibaren tonozlu biçimli bir örtü ile kapatılmıştır (Şek. 5).

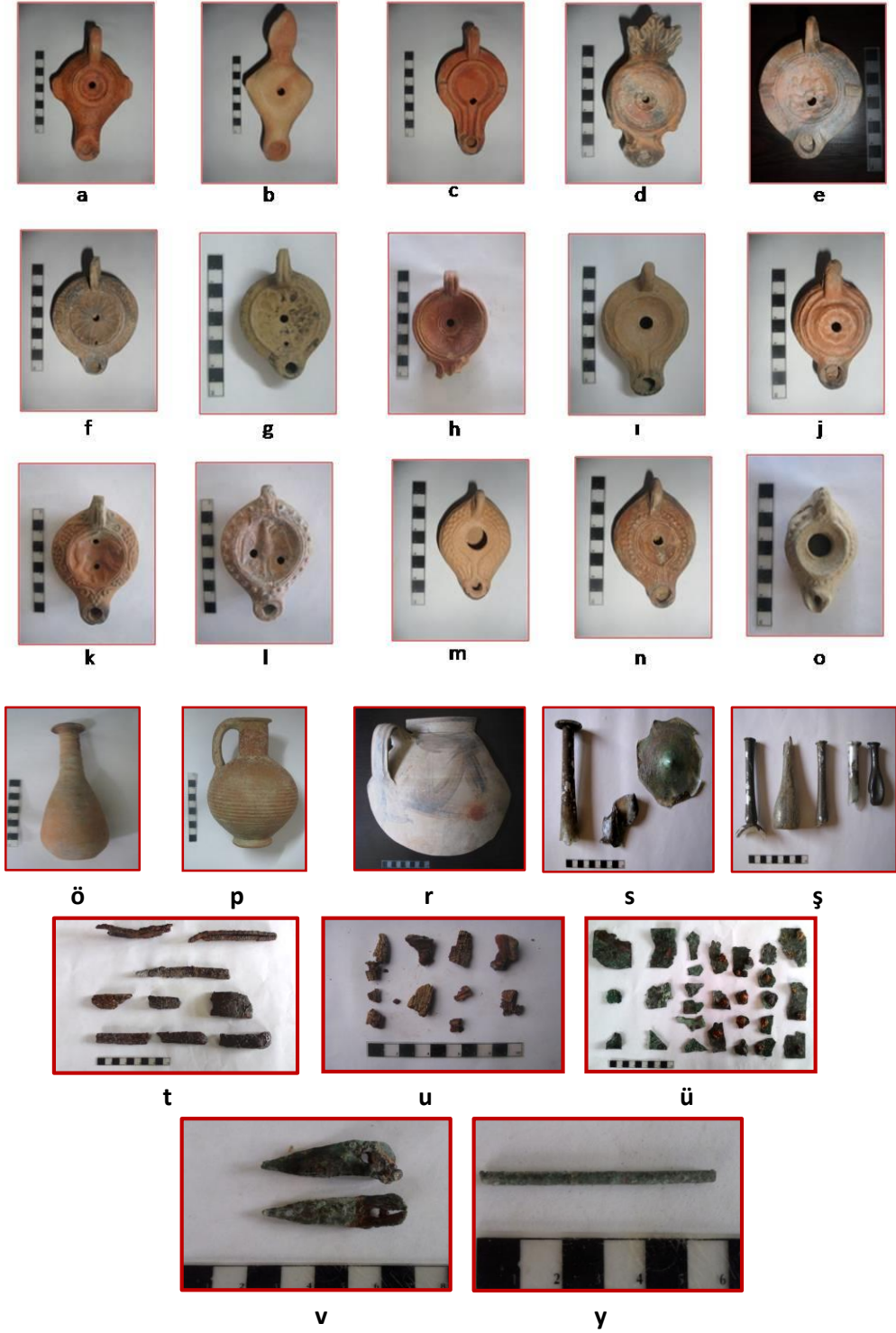
Basamakların ulaştığı mezar odası herhangi bir taş işçiliği kullanılmadan, tümüyle alanın jeolojik formasyonunu oluşturan sert ve milli ana toprağın oyulması ile yapılmıştır. Yer altındaki bu gömü odasının tabanı, günümüz tarla yüzeyinden yaklaşık 4.30 m derindedir. Mezar odası, basamakların bittiği noktadaki küçük bir alana açılan kuzey, batı ve doğu yöndeki üç galeriden oluşur. Ortalama 2.25 m derinliğe ve 2 m

Şekil 6: Sırharmanlar Hipoje Mezar Plan Çizimi

genişliğe sahip olan galerilerin cephelerinde açılmış derin mezar nişleri vardır. Kuzey galerinin kuzey cephesinde iki adet, doğu galerinin doğu cephesinde iki, güney cephesinde bir adet ve batı galerinin ise batı cephesinde iki güney cephesinde bir adet olmak üzere toplam 8 (sekiz) adet mezar nişi vardır. Ortalama 65 cm genişliğinde, 85 cm yüksekliğinde ve 2.25 m derinliğinde olan mezar nişleri de tıpkı mezar odasının kendi gibi sert ve milli ana toprağa oyularak yapılmıştır.

Mezar odası içinde ve tarla yüzeyinde dağınık parçalar halinde bulunan bir mermer kapak taşı, yaklaşık 75 x 130 cm ölçülerindedir. Hipoje mezarın, yüzeye açılan dikdörtgen ağızına oturduğu tahmin edilen bu mermer kapı bloğu, ölçüleri itibariyle hipoje açıklığını örtecek niteliktedir. Ancak kapak bloğunun alt yüzeyindeki kenet yuvalarının, mezar ağızını oluşturan bloklarda karşılığının olmaması bu mermer kapağın başka bir yapıdan alınarak ikinci kullanım ile bu mekânı kapattığı düşüncesini güçlü kılar.

Şekil 7: Hipoje Mezar Buluntularından Örnekler

Mezar içinden ele geçen buluntuların birçoğu ne yazık ki in-situ konumda bulunamamıştır. Buluntular arasında en yoğun grubu pt. kandiller oluşturur. Bunlardan, baklava dilimi gövdeli, yüksek kulplu ve uzun, yuvarlak burun formuna sahip iki örnek⁽⁵⁾ ile yuvarlak gövdesi, ok ucu formundaki burnu ve plastik biçimli yaprak çizgilere sahip palmet kulplu örnek⁽⁶⁾ MS. 1. yy'a tarihlenir (Şek. 7/ a-d). Yuvarlak disk biçimli gövdeye sahip, yuvarlak ya da kalp formunda burunlu örnekler ise⁽⁷⁾ genel özellikleri ile MS. 2-3. yy'a tarihlenen kandil üretim geleneğinin örnekleridir (Şek. 7/ e-h).

Mezar içi buluntu grubu içinde yer alan kandiller arasındaki elips gövdeli ve omuzu nokta bordür süslemeli örnekler ise genel form özellikleri açısından MS. 5-7. yy'a tarihlenir⁽⁸⁾ (Şek. 7/ j-o).

Mezar dolgusu içinden etütlük nitelikte parçalar halinde bulunan, serbest üfleme tekniği ile üretilmiş yeşil renk astarlı cam unguentariumlar tabla ya da dışa kıvrılmış ağız yapıları, uzun silindirik boyunları, bir tanesinde görülebilen konik gövde yapısı ile MS. 1-3. yy'larda Anadolu- Suriye- Kıbrıs bölgelerinde en çok üretilen formların birer temsilcisidir⁽⁹⁾ Sıraharmenlar Hipoje Mezarı cam buluntuları genel tipolojileri açısından MS. 1-3. yy'lar arasındaki bir döneme tarihlenebilir (Şek. 7/s-ş).

Mezar nişlerinin birinin tabanında bulunan tek pişmiş toprak unguentarium, aşağı doğru sarkan torba biçimli gövdesi ile Roma Dönemi'nin hemen başlarında yaygın olarak kullanılan şişkin gövdeli benzerlerinden⁽¹⁰⁾ biraz daha geç bir tarihe,

⁵ HAYES, 1980,37, PL. 18/179; BARIN,1995, 11, Lev: 3/b .

⁶ *Oku ucu formlu buruna sahip örnekler için Bkz:* BAİLEY, 1980, PL.2, Q 771; PASTUTMAZ, 2011, 64,65, Res. 16,19; *Hierapolis nekropolünde bulunmuş, benzer formda ancak Palmet kulpsuz örnek için bkz:* OKUNAK, 2005, Kat: 22, Res. 50; *Palmet kulplu kandiller hakkında Bkz:* METİN, 2012, 227-236

⁷ Karş. PASTUTMAZ, 2011, 65-66, Res. 20-21; ÖZKAN-ERKANAL, 1999, Res. 53-54; YILMAZ, 2012, 138, Kat no: 62; ÖZTÜRK, 2003, Lev. 26c; EVREN, 1997, 94, Res. 28-29

⁸ Krş: TULAY, 1991, Res. 12; TATLİCAN (vd), 1999, Res. 15; ÇOKAY-KEPÇE, 2005, Kat no: 4

⁹ YAĞCI, 1993, 143,145; *Stratonikeia Akdağ Nekropolü'nden form benzerleri için bkz:* CİVELEK, 2006, 59; *Tahtalı Barajı buluntuları için bkz.* ÖZKAN-ERKANAL, 1999, Res. 69; *Sardes buluntuları için bkz.* Von SALDERN, 1980, 23, Pl. 8/ 63; *Bodrum Müzesi'ndeki benzerleri için bkz.* ÖZET, 2000, 87, Res. 49b, Tip IV f-a; *Uşak Arkeoloji Müzesi'ndeki benzerleri için bkz.* ÇAKMAKLI, 2007, 128, KAT. 1-2; *Bergama Müzesi'nin koleksiyonlarındaki benzer formu eserler için bkz.* ATİLA-GÜRLER, 2009, 26.

¹⁰ ÖZDEMİR-DOĞANBAŞ, 2011, 152, Res. 4-6; FIRAT, 2012, 299, Kat: 3-4, Çiz: 3-4

MS. 2-3. yy'a verilmelidir (Şek. 7/ö). Yine gömü nişlerinden birinin dip kısmında bulunmuş olan pt. küçük testi ⁽¹¹⁾ (Şek. 7/p) ile olasılıkla mezar içindeki bir cenaze şöleninden kalmış olan geniş ağızlı pt. pişirme kabı parçası ⁽¹²⁾ da (Şek. 7/r) MS. 2-3. yy üretimi mallardır.

Özellikle batı galeri içindeki nişlerde birçok parça halinde bulunan demir strigilisler, mezarın ilk dönemdeki sahipleri arasında sporcular ya da gladyatörler olduğunu göstermektedir(Şek. 7/t).

Olasılıkla bir cistanın dağılmış parçaları olan küçük ahşap buluntular üzerinde yapılan binoküler mikroskobik incelemeler bu parçaların yörenin Antik Çağ coğrafyasında yaygın olduğu bilinen kızılçam (*Pinus brutia* Ten.) ya da Halep çamına (*Pinus halepensis*) ait olduğunu ortaya koymuştur⁽¹³⁾ (Şek. 7/u). Yine mezar içinde dağınık olarak bulunan çok sayıda tunç parçacıklar da ahşap cistanın kaplama levhaları olmalıdır (Şek. 7/ü).

Hipoje mezar içinde ele geçen arkeolojik buluntular ve dönem itibariyle onlarla uyumlu olan sikke buluntular mezarın MS. 1-3 ve 5-7. yy'lar arasında kullanıldığını ortaya koyar.

---

¹¹ Sikke yardımıyla tarihlendirilmiş olan benzer form için Bkz: TÜRKTÜZÜN, 1991, 41, Res. 1,5.

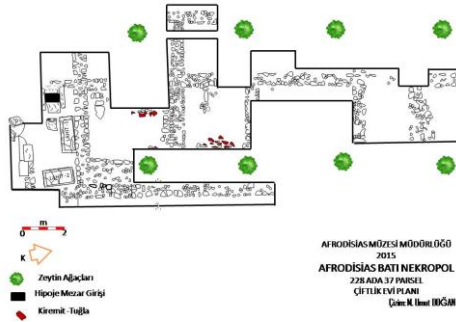
¹² Krş. SLAVE, 1986, 293, pl. 67/94, 68/106.

¹³ Ahşap analizleri İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi Laboratuvarlarında Prof. Dr. Ünal Akkemik tarafından yapılmıştır. Kendisine Teşekkür ederiz

1.2 Hipoje Mezar Üstündeki Mimari Yapı

Şekil 8: Hipoje Mezar üstündeki Çiftlik Yapısının Genel Görünümü

Şekil 9: Hipoje Mezar üstündeki Çiftlik Yapısının Planı

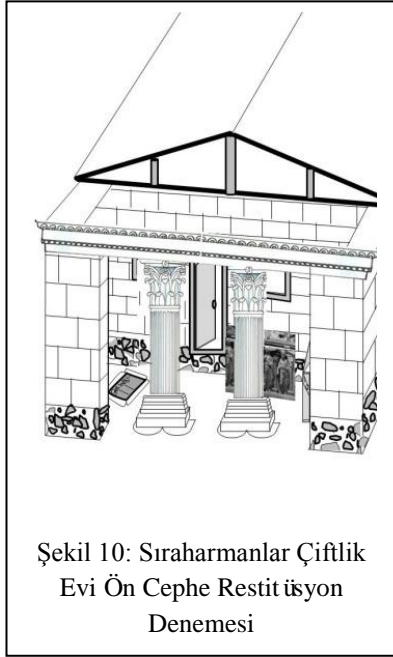
Kaçak kazılarla, hipoje mezarın hemen üstündeki alanda yer yer açığa çıkarılmış olan duvar kalıntılarının niteliği ve alttaki hipoje mezar ile olan bağlantısını anlamak amacıyla yapılan ikinci etap çalışmaları, zeytin ağaçlarının izin verdiği ölçüde açılan kazı açmalarında sürdürülmüştür. Çalışmalar sonucunda, yüzeyden ortalama 25 cm derinde, 28 m uzunluğa, 11,50 m genişliğe sahip olan büyük bir yapının neredeyse tüm planı açığa çıkarılmıştır. Yapı, alttaki mezar ile aynı yönde, kuzey-güney doğrultuda uzanır (Şek. 8-9).

Farklı ölçülere sahip, dörtgen planlı en az dokuz mekândan oluşan yapının korunabilen yapı elemanları işlenmemiş yöresel taş ve toprak harcıdır. Ancak

kazılarda ele geçen dörtgen formlu kerpiç bloklar, bu yapının duvarlarının temel ve alt seviyede taş, üstte ise kerpiç örgülü olduğunu ortaya koymuştur.

Yapının kuzeye bakan arka cephesinde ve güneye bakan ön cephesinde yer alan mekânlar dışa açıktır. Tüm mekânlarında yoğun bir yıkıntı şeklinde rastlanılan çatı kiremidi buluntusuna yapının ön ve arka cephesindeki bu mekânlarda rastlanmayışı binanın girişinin ve arka cephesinin üstü açık sundurmalar şeklinde planlandığını ortaya koyar.

Yapının ana cephesini oluşturan güney sundurmanın anıtsal sayılabilecek bir cephe görünümüne sahip olduğuna işaret eden bulgulara rastlanmıştır. Sundurmayı sınırlandıran ante duvarlarının arasında dikdörtgen prizma formunda bir mermer kaide bloğu tespit edilmiştir. Düzgün kesilmiş yarım daire planlı mermer döşeme plakaları üzerine oturan bu blok olasılıkla bir başka antik yapıdan alınarak bu mekânın ana cephesinde devşirme malzeme olarak kullanılmış

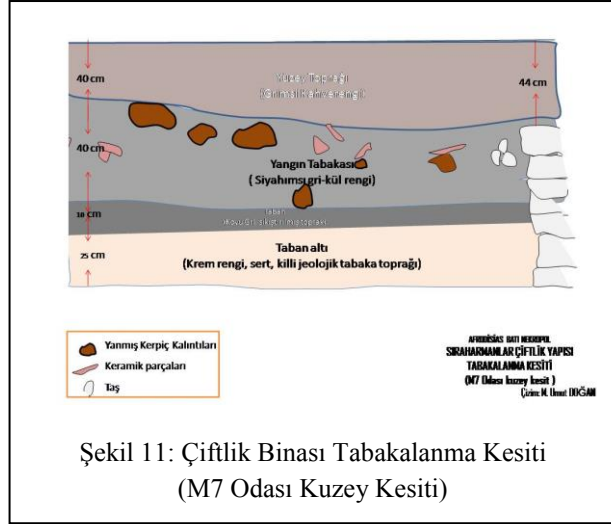
Şekil 10: Sırakarmanlar Çiftlik Evi Ön Cephe Restitüsyon Denemesi

olmalıdır. Bloğun güney üst kenarında yer alan iki kenet deliğinin karşılığının olmaması bu düşünceyi güçlü kılar. Kaide bloğunun üst yüzünün ölçüleri ile onun hemen 1 m kadar doğu yanında, tarla yüzeyinde tespit edilmiş olan, üzeri zıvana delikli mermer bir sütun kaidesinin oturma zemininin ölçüleri uyumludur. Tüm bu bulgular, yapının ana girişini oluşturan güney cephesindeki sundurmanın mermer kaide üzerinde yükselen sütunlu bir fasada sahip olduğunu akla getirmektedir (Şek. 10).

Yapının altındaki hipoje mezarın girişi açıklığı güney sundurma sınırları içinde kalmaktadır. Güney sundurma sınırları içinde ayrıca iki adet lahit, olasılıkla in situ konumda ancak büyük ölçüde tahrip olmuş şekilde tespit edilmiştir. Sundurmanın kuzey ve doğu duvarlarının dibine “L” şeklinde bir planlamayla yerleştirilmiş olarak tespit edilen bu iki adet mermer lahdin tabana yakın bölümleri korunmuş, üst kısımlar ise tarımsal etkinlikler sebebiyle tümüyle yok olmuştur.

Güney sundurma ile M1 Odası arasındaki duvar yüzeyinde yer alan düşük kotlu bölüm yapının ana girişi olmalıdır. Ancak bu geçiş alanında kapı aksamına işaret edecek herhangi bir düzleme rastlanmamıştır. Öte yandan Doğu cepheyi sınırlandıran duvar yüzeyindeki iki bölümde düşük kotlu iki alan belirlenmiştir. 1.50 m genişliğindeki küçük taş döşeli bu açıklıklar M1 ve M2 odalarına doğu yönden geçiş sağlayan birer kapı ya da pencere açıklığına işaret ediyor olmalıdır. M1 odasına açılan bu düzlemin kazısı sırasında bulunan demir menteşe de açıklığın işlevi konusunda fikir vermektedir.

Şekil 11: Çiftlik Binası Tabakalanma Kesiti (M7 Odası Kuzey Kesiti)

Yapının tüm bölümlerinde taban sıkıştırılmış sert toprak zeminden oluşur. Sadece yapının güney kesiminde yer alan M1 odasının doğu duvarının dibinde toprakla sıkıştırılmış taş döşeli, yüksek olmayan bir platform tespit edilmiştir. Mekân tabanlarında herhangi bir taş, tuğla vb. döşeme izine rastlanmamış olması, buna rağmen odaların birçoğunun taban seviyesinde belirgin oranda yanmış tabaka ile karşılaşılması, yapının odalarının bazılarında ahşap taban döşemesi mi vardı sorusunu akla getirmektedir.

Yapı mimari detaylarında uzun süreli kullanım evresini işaret edebilecek herhangi bir iz rastlanmamış olması da bu binanın tek evrede kullanılıp, ardından terk edildiğini düşündürmektedir. Kanıtlar, yapının güçlü bir yangınla terk edildiğini ya da terk edilmesinden kısa bir süre

Şekil 12: Ön sundurma içindeki lahitlerin tabanında ele geçen buluntular

sonra yandığını kanıtlamaktadır (Şek. 11).

Sıraharmanlar Mevkii'nde, Hipoje mezarın üstünde yükselen ve bu mezarın girişini kendi sınırları içine almış olan yapının sundurma bölümündeki lahitlerin taban ve çevresinde bulunan taşınır kültür varlıkları ile mekânın odalarında ele geçen buluntular hem nitelik olarak hem de dönem açısından keskin farklılıklar gösterir.

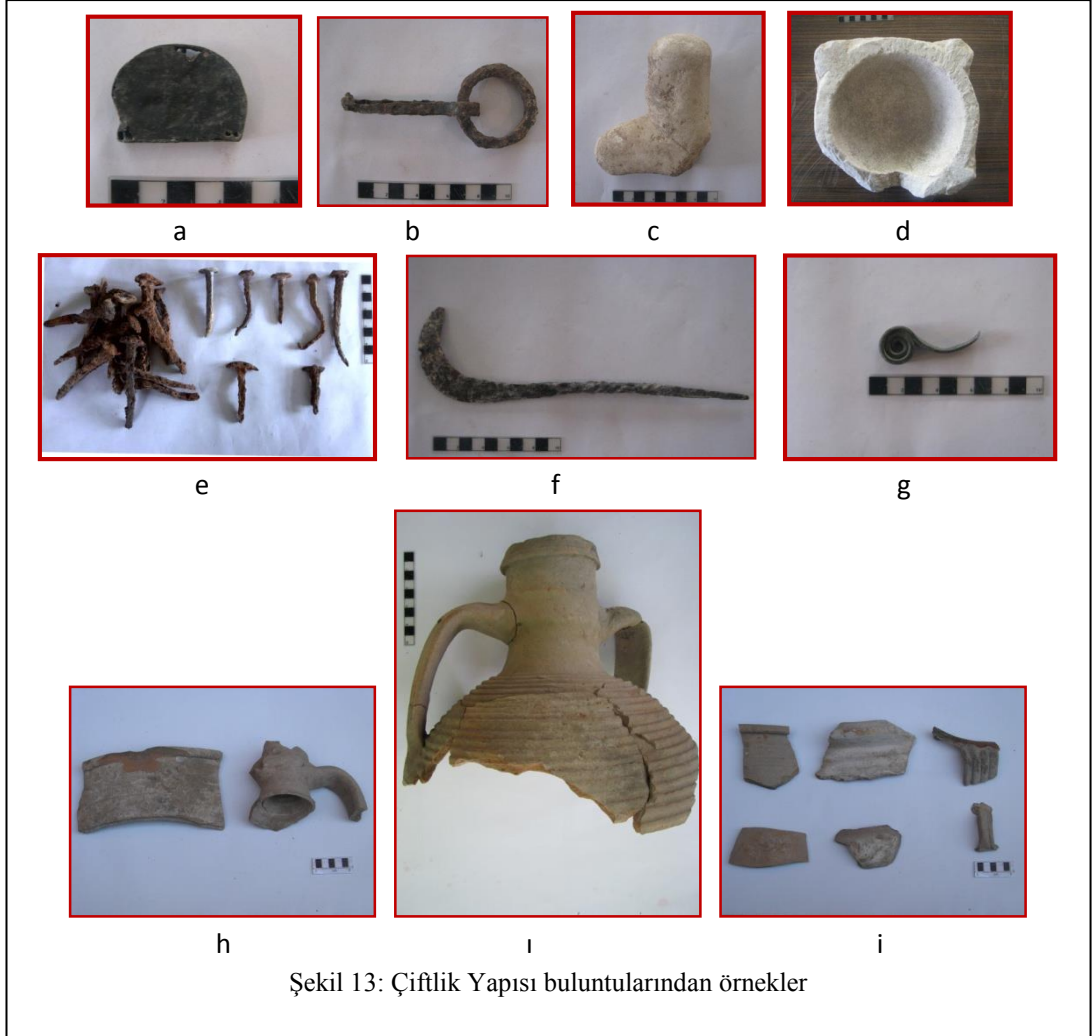
Yapının güney sundurması içinde yer alan mermer lahitlerin içinde ya da yakın çevresinde bulunan devetüyü hamurlu, turuncumsu kırmızı renk astarlı, ince cidarlı, içe dönük kap ve kandil parçaları ile altın düğmeler, kolye sallanpası ve küpe⁽¹⁴⁾ MS. 2-3. yy özellikleri gösteren mezar hediyeleridir (Şek. 12).

Biri girland çelengi motifli, diğeri ise sütunlu lahit tipinde olan, güney sundurma içindeki lahitlerin genel tipolojik özellikleri ile yontu parçalarının stili de Afrodisyas üretimi olan diğere benzerleri nedeniyle MS. 2-3. yy'a verilebilir⁽¹⁵⁾.

---

¹⁴ Benzerleri için bkz: YENİSOĞANCI, 1991,218, Res. 5; TÜRKTÜZÜN, 1991, Res. 7; ARSLAN, 2011, 277, Res. 6.

¹⁵ Afrodisyas üretimi lahitlerin genel tipolojisi hakkında detaylı bir çalışma için bkz: TURNBOW, 2012, 309-345

Şekil 13: Çiftlik Yapısı buluntularından örnekler

Buna rağmen yapının mekân tabanlarından ele geçen kültür varlıklarının tümü günlük kullanımla ilgili malzemelerdir. Bunlar içinde çivi veya ahşap kapı ya da kapaklar için kullanılan menteşe aksamı gibi çok sayıda metal obje vardır. Hemen hepsi taban seviyesindeki yangın tabakalı yıkıntı kümesi içinden gelen buluntular içinde bir adet demir orak, bir adet demir kapı anahtarı ile bronz kemer tokası ile yine bir menteşenin parçası olabilecek nitelikte bir obje de bulunmaktadır. Ayrıca M2 odasında, taban seviyesinde bir adet mermer havan ile havaneli bulunmuştur (Şek. 13/a-d).

Yapının batı kesiminde yer alan M8 odasında amphora ve pithos parçalarına sıklıkla rastlanılmış olması, güney cepheye yakın olan M1 ve M2

odalarında ise daha çok günlük mutfak kaplarına ait parçalar bulunmuş olması M8 odasının depo, M1 ve M2 odalarının ise mutfak ve günlük yaşam odası olabileceğini ortaya koyar.

Tüm mekânlarda taban kotu ve tabanın hemen üstünde belirlenen seramikler içinde krem rengi, orta pişmiş ve bol mika katkılı hamurlu, aynı renk astarlı mallar yoğunluktadır. Yatay yivli amphora ve kâselere ait gövde parçaları yoğunluktadır. M8 odasının doğu duvarı dibinde bulunarak kısmen de olsa tamamlanabilen amphora parçaları, bu buluntu kümesinin en tipik örnekleri olarak bu mal grubunun tarihlenmesini kolaylaştırmıştır. Dışa katlanmış dudak kısmı, dar ve uzunca boynu ve ağızdan omuza bağlanan kalın, yatay kesitli kulbu ile amphora örnekleri MS. 5 yy'dan 7 yy başlarına kadar Doğu Akdeniz Havzası'nda yaygın kullanım görmüş olan bir tipi temsil etmektedir⁽¹⁶⁾ (Şek. 13/ h-1).

Olasılıkla Afrodisias bölgesi yerel üretimi olan günlük kullanım kapları ve güveç kabı örnekleri MS. 2-3. yy'dan itibaren süregelen bir form geleneğinin Geç Roma Dönemi örnekleridir⁽¹⁷⁾ (Şek. 13/i). Yapı içinde bulunan üç adet kandil de form özellikleri açısından MS. 6. yy'a tarihlenebilir⁽¹⁸⁾.

1.3 Sıraharmanlar Hipoje Mezar ve Yapı Hakkında Genel Değerlendirme

Afrodisyas nekropolünün farklı bölümlerinde yer altı mezar yapısı örneklerine rastlamak mümkünse de mimari özellikleri açısından özgün bir noktada duran Sıraharmanlar Mevkii hipoje mezarı ilk defa MS. 1. yy içlerinde inşa edilmiştir. Mezar buluntuları, MS. 2-3. yy'larda da kullanılmaya devam eden mezarın ayrıca 5 ile 7. yy arasındaki süreçte de yeniden kullanıma açıldığını ortaya koyar. Mezar içinde bulunan arkeolojik nitelikli eserler ile sikke buluntuları mezarın kullanım dönemlerine ilişkin bu tarihleri destekler niteliktedir.

Mezarın, yoğun harç katkılı taş örgüye sahip olan basamaklı dromosu olasılıkla mezarın son kullanım döneminde yani MS. 5. yy'dan sonra eklenmiş olmalıdır.

¹⁶ Krş: STAEBLER, 2012, 63, Fig: 4; *Afrodisyas'tan gelen tabaka buluntuları için bkz:* HUDSON; 2008, Fig. 25/6.13-14

¹⁷ *Güveç kaplarının Batı Anadolu'daki erken dönem benzer örnekleri için Bkz.* FIRAT, 2012(a), 158,159, Çiz: 5; FIRAT, 2011, Kat: 593, Lev.3; *Geç Roma dönemine tarihlenen Afrodisias çevresine ait pişirme kaplarının benzerleri için Bkz:* STAEBLER, 2012, 61,68, Fig 13/9; HUDSON; 2008, Fig. 15/ 3.28.

¹⁸ Krş: ÇOKAY KEPÇE, 2005, 135, Kat, 3,4.

Hipoje mezar üstünde yükselen ve onunla aynı doğrultuda uzanan bir plana sahip olan yüzeydeki yapı ise mezarın son kullanım dönemi olan MS. 5-7. yy'lar arasındaki bir süreçte inşa edilmiştir. Yapının giriş bölümünü oluşturan güney sundurma içinde kalan hipoje mezar ağız ile MS. 2-3. yy'a ait lahitler, Geç Antik Çağ'da yapıyı kullananların alttaki hipoje mezar ile sundurmadaki erken dönem lahitleri özellikle koruma altına aldığı ve kullandığını göstermektedir. Yapının kuzey bölümünden gelerek güney sundurma içinde dik uzanan bir kolon duvarının, sundurma içindeki hipoje mezarın giriş ağızını kapatmamak için bu bölümde özellikle aks yönünün değiştirilmesi, hipoje mezar ile üstteki yapının mimari bir bütün oluşturduğunu çok net bir şekilde ortaya koyar.

Hipoje mezar üstündeki alana MS. 5-7. yy'lar içinde inşa edilerek altındaki mezarı da koruma altına almış olan anıtsal yapının işlevi ne olabilir? 19. yy Fransız seyyahı Charles TEXIER, Afrodisyas'taki bir lahit üzerinde gördüğü bir Grekçe metni kendi notları arasına almıştır. Bu metinde "*Tapınağın altındaki yer altı mezarında hakkı olanlar; Ermerolus oğlu Aurelius Thesee ve annesi Aurelia Hedenes'tir*" diye yazmaktadır⁽¹⁹⁾.

Bu bilgi, Antik Çağ'da tapınakların bazen yer altındaki bir mezar anıtının üstünde yükselebildiğini gösterir. Ancak Sırahmanlar hipoje mezarının üstünde yükselen bu yapı, ölçüleri itibariyle anıtsal bir yapı izlenimi verse de günlük kullanıma dönük buluntuları itibariyle bir kült yapısı özelliği göstermemektedir.

Roma Dönemi nekropollerinde özenle hazırlanmış bahçeler olduğu ve meyve veren ağaçlar, havuzlar ve çeşmelerle süslenen bu bahçeler içinde cenaze yemeklerinin hazırlanıp sunulduğu mekânlar bulunduğu yazılı kaynaklardan bilinmektedir⁽²⁰⁾. Sırahmanlar Mevkii'ndeki bu yapının, buluntuları itibariyle böylesi bir cenaze ritüeli için düzenlenmiş olması güçlü bir olasılıktır. Ancak nekropol alanı içinde yapılacak bir cenaze ritüel evinin, Sırahmanlar'daki gibi özellikle yer altı mezarının üstüne yapılıp onu koruma altına almasından ziyade daha bağımsız bir alanda inşa edilmesi mantıklıdır. Bu nedenle Sırahmanlar'daki hipoje mezarın süsündeki bu yapının bir cenaze ritüel evi olamayacağı düşünülmüştür.

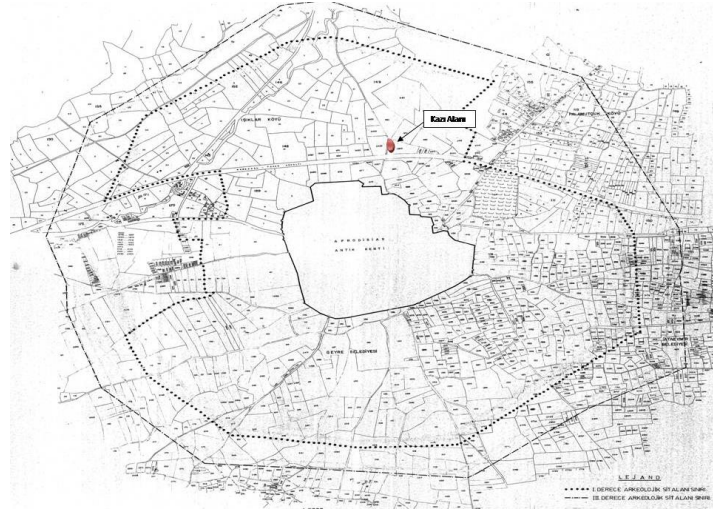
¹⁹ TEXIER, 2002, 277.

²⁰ TONYBEE, 1971, 97.

Afrodisyas batı nekropol alanı sınırları içindeki Sırakarmanlar Mevkii'nde yer alana yer altı mezarı ile onun üstündeki yapının bağlantısını çok daha kesin çizgilerle ortaya koyan bulgu geçtiğimiz yıllarda kentte bulunan Grekçe bir yazıt olmuştur. MS. 2. yy'a tarihlenen bir yazıtta kente büyük yardımlarda bulunmuş olan Adrastos isimli bir yurttaş, kendi adına yapılmak istenilen mezarın, kent dışındaki işliğı içinde inşa edilmesini talep etmektedir. Bu bilgiden, Roma Dönemi'nde kimi Afrodisyaslular'ın kent dışında işliklere sahip olduğunu ve bu işlik alanları içinde aile mezarları yaptıkları anlaşılmaktadır. Afrodisias nekropolünün özellikle güney batı bölümünde, çiftlik ve işliklere ilişkin bazı kalıntılarla mermer lahitlerin bir arada yer aldığı yüzey kalıntıları mevcuttur. Bu da nekropol sahasının bazı bölümlerinde çiftlik ya da işliklerin olduğunu ve bunların aile mezarlarını da içine aldığını gösterir.

Sırakarmanlar Mevkii'ndeki hipoje mezar üstündeki yapı, MS. 2. yy'da Adrastos isimli Afrodisyaslı'nın talep ettiği gibi bir çiftlik evinin Geç Antik Çağ'daki örneklerinden biri olmalıdır. MS. 5. yy'dan sonra inşa edilmiş olan bu çiftlik evi, atalar kültüne duyulan saygının bir karşılığı olarak, MS. 1. yy'da beri kullanılan yer altındaki mezarı ve MS 2-3. yy'da kullanılmış olan iki lahdi özellikle koruması altına almış ve onları kullanmaya devam etmiştir.

2- DERİNCEDERE MEVKİİ ODA MEZARI

Şekil 14: Derincedere Oda Mezarı Kazı Alanının Konumu

2.1 Mezar Kazısı, Mimarisi ve Buluntuları

2015 yılı içerisinde Afrodisyas Müzesi Müdürlüğü'nce kurtarma kazısı programına alınan bir diğer yapı ise kentin kuzey nekropolünde yer alan Derincedere Mevkii'ndeki bir mezar yapısı olmuştur (Şek: 14). Kent surlarının 200 m kuzeyinde yer alan zeytin bahçelerinin arasından kuzeye doğru devam eden tarla yolunun doğu kesitinde tonoz örtüsü kısmen açığa çıkmış olan oda mezarı açığa çıkarmak amacıyla yapılan çalışmalar, tarla yolu üzerinde açılan küçük bir açma ile başlatılmıştır⁽²¹⁾

Kazı çalışmaları sonucunda, ön oda ve ana odadan oluşan iki odalı bir mezar mimarisi tüm planıyla açığa çıkarılmıştır (Şek. 15). Mezar, doğu-batı yönlüdür. Dikdörtgen planlı ana oda 2,60 m x 2,74 m ölçülerine sahiptir. Onun batı yanında, iki parseli ayıran tarla yolu üzerinde oluşturulan açma ile ortaya çıkan ön oda ise 3 x 3 m ölçülerindedir. Ön odaya açılan ana giriş, batı cephededir. Girişe ait, 1.45 x 0,62 m ölçülerindeki mermer eşik taşı, girişe yakın bir alanda yerinden sökülmiş olarak yüzeyde tespit edilmiştir. Yine girişi süsleyen mermer lento bloğu da ön oda sandukalarının üzerine yatay bir şekilde düşmüş olarak tespit edildi. Ana mezar odasının tonoz örgülü tavanı tümüyle korunmuşken, ön odanın tavan örgüsü, üzerinden geçen toprak yol nedeniyle tanımlanamayacak ölçüde yok olmuştur.

Şekil 15: Derincedere Oda Mezarı

Tüm yapı işlenmemiş ya da kabaca yontularak şekillendirilmiş yöre taşları ve harç kullanılmak suretiyle inşa edilmiştir. Ön odanın üst örtü sistemi ile duvarlarının üst kesiminin zaman

²¹ Karacasu-Tavas karayolunun 13'üncü kilometresinde, yolun 100 m kuzeyinde yer alan kazı alanı, Aydın İli, Karacasu İlçesi, Geyre/İstiklal Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Kurtarma kazısına konu olan tonoz örtülü mezar odası, M2-D-05-C1 Pafta, 185 Ada, 10 parsel numaralı zeytin bahçesi niteliğindeki taşınmaz içinde kalmaktadır.

içinde yaşadığı tahribat nedeniyle hem ön oda içinde hem de ana odada yoğun bir harç katkılı taş dolgu ile karşılaşmıştır.

Oda mezarın her iki bölümü de tümüyle sanduka tipi mezarlarla doludur. Ön odada 6, ana odada 3 adet olmak üzere toplam 9 adet sanduka tipi mezar tespit edilmiştir. Ana odadaki sandukaların üçü de doğu-batı yönlüken ön odada sandukaların yönelimi farklılık gösterir.

Ön odadaki bazı sandukaların içine düşmüş olarak tespit edilen kayrak taşı, kalın ve yassı levhalar, sandukaları örten kapaklardan günümüze gelebilmiş az sayıdaki örneklerdir. Hem ön odada hem de ana odada, sandukaların üst seviyesinde, ana duvar boyunca izlenebilen çıkıntılar, sanduka kapaklarının oturtulması için yapılmıştır.

Sandukaların derinliği ortalama 1 m'dir. Ön odada yer alan sandukaların tabanında yassı kayrak taşı levhalar kaplıken asıl mezar odasındakilerin tabanı sıkıştırılmış topraktır.

Özellikle ön oda içinde yapılan kazılarda, arka yüzü harçlı çok sayıda pt. tuğla örneğine rastlandı. Mezarda yaşanan tahribat neticesinde dolgu toprak içine karışmış olan bu tuğlaların mezar mimarisindeki kullanım yerini gösteren bulgulara rastlanamadı. Ancak sanduka mezarları ayıran duvarların üst yüzeylerindeki derz harcı, tuğlaların buralarda kullanıldığı akla getirir.

Ön odanın güney duvarında korunmuş olan izler ile kültür tabakası içinde birkaç parça halinde bulunan, krem renk zemin üzerine kırmızı bant süslemeye sahip sıva parçaları ön oda duvarlarının içe bakan yüzlerinin renkli geometrik motiflere sahip bir sıva ile kaplı olduğunu düşündürmektedir.

Ön oda ve ana mezar odasında hiçbir kültür varlığı ya da iskelete in-situ olarak rastlanılmamış olması ve odalardaki yoğun harç katkılı yıkıntı mezardaki tahribatın ne denli güçlü olduğuna işaret eder niteliktedir. Ön odada, güneybatı köşede sandukanın tabanında köşeye istif edilmiş ve üzerine kapak taşı düşmüş olarak tespit edilen üç adet kafatası mezar soygunu sırasında buraya atılmış olmalıdır.

Tahribat sırasında birbirine karıştırılmış tabakalar içinde, bazen modern plastik malzemelerle aynı katmanda taşınır kültür varlığı bulunmuştur. Buluntular arasında yer alan bir adet bronz sikke ile ön odadaki 5 nolu sandukanın taban seviyesinde ele geçen cam şişecik tarihleme konusunda fikir verebilecek

niteliktedir. Ayrıca ana oda içinde, sandukalardan daha üst seviyedeki toprak dolguda bulunmuş olan iki kandil örneği de mezarın tarihlendirilmesinde az da olsa düşünce geliştirilebilmesinin önünü açmıştır.

Ön odadaki sanduka tabanında bulunan küçük parfüm şişesi, discusunda çifte flütü ile pan figürü yer alan pt kandil parçası genel form özellikleri itibariyle MS. 3. yy özelliği sergilemektedir ki bu tarih ön odada bulunan Gallienus (MS. 218-268) sikkeleri ile de desteklenmektedir. Ana oda içindeki dolguda ele geçen ikinci kandil ise tümdür ve hafifçe öne doğru uzatılan yayvan gövdesi, uzun burun bölümü ve omuzdaki nokta bordür sırası ile daha geç bir tarihi, MS. 4-5. yy'ı işaret etmektedir⁽²²⁾ (Şek. 16).

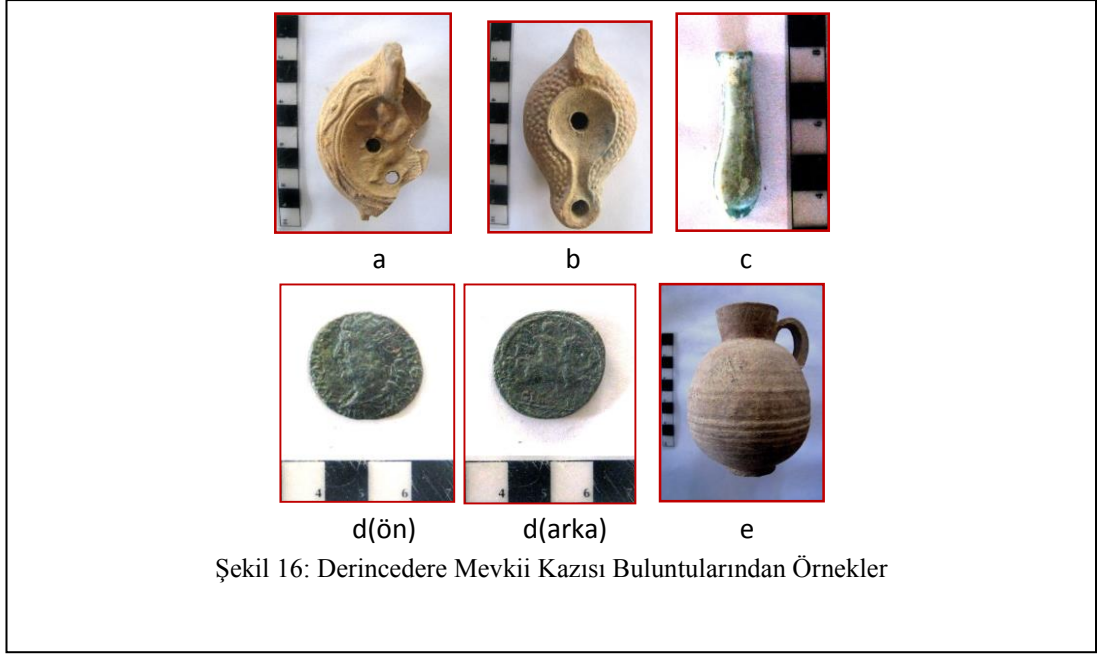
Benzer mezar mimarisi uygulamaları bölgede Geç Roma Dönemi'nden Geç Antik Çağ içlerine kadar devam eder. Taş işçiliği ve oda içini dolduran sanduka mezarları ile bu yapının en yakın benzeri 1990'lı yıllarda Afrodisyas nekropolünün kuzeydoğu bölümünde ortaya çıkarıldı ve çok kesin olmamakla birlikte MS. 4. yy'a tarihlendi⁽²³⁾. Afrodisyas'ın doğu komşusu olan Lykos Vadisi'nde tespit edilen bir başka benzer mezar yapısı, içinde bulunan Hıristiyanlıkla ilgili dini materyal ve sikkeler yardımıyla MS. 7. yy'a verilse de kazıcısı tarafından "pagan unsurlar barındırdığına" da vurgu yapılır⁽²⁴⁾.

---

²² Krş: TULAY, 1991, Res. 13.

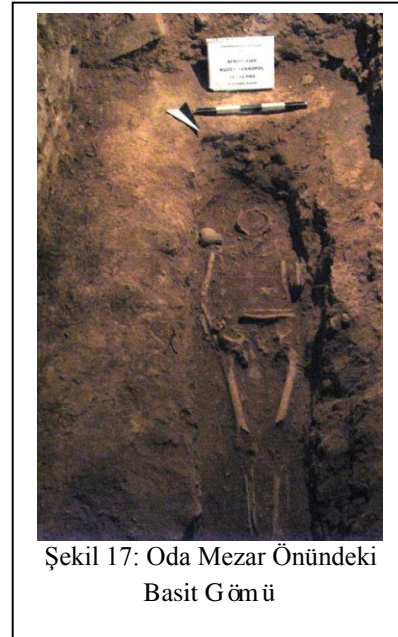
²³ TULAY, age, 25-39.

²⁴ YILDIZ, 1999, 249-251.

2.2 Oda Mezar Önündeki Basit Gömü

Kurtarma kazıları sırasında, Derinedere Oda Mezarı'nın hemen batı yanında, 184 ada, 7 parsel sınırları içinde patlayan bir modern sulama borusunun tamiri için açılan kazı çukuru hiç beklenmedik yeni bir keşfe olanak sağlamıştır. Oda mezarın girişinin hemen dışında, giriş eşik kotundan yaklaşık 1 m derinlikte kayrak taşı levhalarla kapatılmış bir basit gömü tespit edilmiştir. Ana toprağa, kuzey-güney yönünde açılmış olan bu mezar ilk defa tarafımızdan açılmıştır. Mezarda, başı güneyde olmak üzere sırt üstü yatırılmış bir iskelet ve onun başucuna konulmuş bir adet pt. testicik tespit edildi. Anadolu'nun farklı bölgelerindeki mezar kazılarından çıkarılan yakın formdaki benzer örnekleri yardımı ile MS. 3. yy'a tarihlenen ⁽²⁵⁾ bu mezar hediyesi testicik basit gömünün, hemen doğu yanındaki oda mezarla çağdaş

²⁵ MERCAN-GÖÇEN, 2011, 163, Res. 13; EVREN, 1997, 93, Res. 23; BEKTAŞ, 1989, 63, Lev. 5, Çiz: 10

olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

MS. 3. yy'dan itibaren erkek iskeletlerinde rastlandığı üzere elleri karın bölgesinde birleştirilmiş olarak oda mezarın hemen dışına özensizce gömülmüş olan bu orta yaşlı bireyin, oda mezardaki aileye hizmet eden bir köle olabileceği aklımıza gelen ilk düşüncedir (Şek. 17).

2.3 Derinedere Oda Mezarı Genel Değerlendirme

MS. 3. yy'ın ilk yarısında inşa edilip daha sonraki yüzyıllarda da kullanıldığı anlaşılan Derinedere oda mezarı Afrodisias'ta statü sahibi olan bir aile için yapılmış olmalıdır. Ön oda içinde bulunan geometrik desenli sıva parçaları, orijinalde mezarın ön odasının oldukça süslü olduğuna işaret eder.

Mezarın ana girişi, güneşin sonbahar aylarında (özellikle ekim-kasım) battığı noktaya doğru yönlendirilmiştir. Bu aylarda batan güneş ışıkları tam da mezar odası içine girmektedir. Bu durum, mezar inşasının, özellikle bu aylarda ve batan güneş ışıklarının doğrultusu hesaplanarak yapıldığını düşündürmektedir. “Ölümü ve yaşamın terk edilmesini” simgeleyen gün batımına yönlendirilerek “ölüm sembolizmine” vurgu yapıldığı anlaşılan mimarideki bu titizlik de Derinedere oda mezarının sınıfsal tabakanın üst sıralarındaki bir aileye ait olabileceği düşüncesini güçlendirir (Şek. 18)

Mimari açıdan, yöresel taş malzeme kullanılarak yapılan ve çoklu gömülere ayrılan oda mezarlar, Afrodisyas ve yakın çevresinde MS. 3. yy'ın ikinci yarısından sonra

yaygınlaşmaya başlamışlardır. Bir aileye ait birçok birey için tasarlandığı anlaşılan bu anıt da bu geleneğin bir parçası olmalıdır. Odalar içinde ritüele dahi olanak sağlayacak en küçük bir boşluk bırakmadan çok sayıda sanduka yapılmış olması,

toplum genelinde mali sıkıntılarının çok daha arttığı bir dönemi işaret eder. Bu öngörü mezar buluntularıyla birleştirildiğinde, MS. 3. yy'da yaşanan küresel mali krizi akla getirmektedir. Ancak, ekonomik açıdan üretimi daha zor olan lahitlerin yerini almaya başlayan bu tip oda mezarların yakın çevredeki diğer benzerleri dikkate alındığında, Derincedere oda mezarının bu tür gömü odaları geleneğinin en erken örneklerinden biri olduğu ortaya çıkar.

Ön oda içine düşmüş olarak bulunmuş olan mermer lento bloğunun ön cephesindeki yazıtın silinmesi ve aynı alana haç işaretleri kazınmış olması, Derincedere oda mezarının kullanımına Hıristiyanlık evresinde de devan edildiğini gösterir.

SONUÇ

Antik Çağ'da Maiandros adıyla anılan Büyük Menderes Irmağı'nın suladığı bereketli vadiye açılan Dandalaz Ovası üzerindeki verimli topraklar üzerinde kurularak tarihin birçok evresinde yerleşim görmüş olan Afrodisyas bugün ne yazık ki ciddi ölçüde kaçak kazı tahribatıyla karşı karşıyadır. Bu tahribatın acı yüzünü gösterdiği alanların başında kentin çekirdek alanının hemen dışındaki geniş alanlara yayılan nekropol sahası gelir. Kapladığı alanın büyüklüğü ve bu alanlarda halen devam etmekte olan günlük tarımsal etkinlikler nedeniyle kontrolü kimi zaman zor yapılan nekropol alanlarında yaşanan izinsiz kazı girişimleri bölgede etkin bir şekilde görev yapan emniyet güçlerince büyük ölçüde önlenirse de ne yazık ki tümüyle engellenememektedir.

Kaçak kazı tahribatına açık olduğu anlaşılan alanlarda Müdürlüğümüzce yapılan kurtarma kazıları Afrodisyas'ın, hakkında çok fazla bilgi bulunmayan mezar mimarisi ve ölü gömme adetleri hakkında yeni bilgilerin bilim dünyasına sunulmasına da olanak sağlamaktadır. Sıraharmanlar ve Derincedere mevkilerinde 2015 yılında Afrodisyas Müzesi Müdürlüğü başkanlığında yürütülen kurtarma kazıları da bu açıdan önemli sonuçlar sunmuştur. Bu kazılar sayesinde önemli kültür varlıklarının belgelenmesi yanında, Sıraharmanlar'da bulunan hipoje mezar üstündeki mimari yapı ile bilim dünyasında yeni bir keşfe imza atılmıştır. Hipoje Mezar ve lahitlerle mimari bir bütünlük sergileyen bu yapı sayesinde, epigrafik kaynaklarda sözü edilen ancak arkeolojik olarak bu denli belirgin bir şekilde daha önce tespiti yapılamamış olan "Çiftlik-Mezar Yapı Grubu" ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, M. (vd), "Juliapolis Nekropolü 2009 Yılı Kurtarma Kazısı" 19. MKKS, Ankara, 2011, 271-304.
- ATILA, C.-GÜRLER, B. "Bergama Müzesi Cam Eserleri", 26. AST-I, Ankara, 2009, 23-36.
- BAILEY, D.M, *A Catalogue of The Lamps In The British Museum- 2*, Cambridge, 1980.
- BARIN, G., *Aydın ve Milet Müzesi 'ndeki Üzeri Kabartmalı Hellenistik-Roma Dönemi Kandiller*, Ege Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.
- BEKTAŞ, S. *İzmir Müzesi 'nde Bulunan Geç Roma Dönemi Keramikleri*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1989.
- CİVELEK, A. "Stratonikeia-Akdağ Nekropolisi'nden Bir Mezar, *Anadolu/Anatolia-30* (2006), 47-64.
- ÇAKMAKLI, Ö.D. *Uşak Arkeoloji Müzesinde Korunan Roma Dönemine Ait Cam Eserler*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- ÇOKAY-KEPÇE, S. , "Tekirdağ Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil'", *Anadolu Araştırmaları-XVIII*, (2005).
- DE STAEBLER, P.D. "Roman Pottery", *Aphrodisias V, The Aphrodisias Regional Survey*, Ed. C. Ratte- P.D. De Staebler, Verlag Philipp Von Zabern, 2012, 59-86.
- EVREN, A. "Tire, Uzgur Köyü Mezarı ve Buluntuları" *TAD XXXI* (1997), 89-106.
- FIRAT, M. *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*, Ege Üniv., Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011.
- FIRAT, M. "Isparta Müzesi Seramik Koleksiyonu: Unguentaria" *I. Uluslar arası Pisidia Araştırmaları Sempozyumu (5-6 Kasım 2012)*, Isparta, 2012, 294-311
- FIRAT, M. "Phokaia Roma Dönemi Mutfak Kapları: Güveç Formu", *Sileyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi-27*, 2012 (a), 153-166
- HUDSON, N. "Three centuries of Late Roman pottery" *Aphrodisias Papers IV*, Portsmouth,Rhode Island, 2008, 319-345.
- JOUKOWSKY, M., *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies I-II*, Louvain-La Neuve, 1986

- METİN, H. "Kibyra'dan Bir Grup Palmet Kulplu Kandil", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması-I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu* (4-7 Mayıs 2009) Antalya, Ed: K. Dörtük (vd), 2012, 27-236.
- MERCAN, A- GÖÇEN, Ü. "Kadıoğlu Köyü 2008-2009 Yılı Mozaik Kurtarma Kazısı" *19. MKKS*, Ankara, 2011, 159-173.
- OKUNAK, M. *Hierapolis Kuzey Nekropolü (159D Nolu Tümülüs) Anıt Mezar ve Buluntuları*, PAÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005,
- ÖZDEMİR, C.-DOĞANBAŞ, "Amasya Merkez Şamlar Mahallesi 1079 Ada 10 Parselde Yapılan Kurtarma Kazısı" *19. MKKS*, Ankara, 2011, 149-157.
- ÖZET, A. *Sparkles From the Deep, Glass Vessels of the Bodrum Museum of Underwater Archeology*, İstanbul, 2000.
- ÖZKAN, T.-ERKANAL, H. *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi, Tahtalı Dam Area Salvage Project*, İzmir, 1999.
- ÖZTÜRK, N. *Kyzikos Kandilleri*, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003.
- PASTUTMAZ, D. "1988-1989 Yılları Arasında Knidos'ta Bulunan Bir Grup Kandil" *Selçuk Üniv. Edb. Fak. Dergisi*-25 (2011).
- REYNOLDS, J., *Aphrodisias and Rome*, Journal of Roman Studies monograph 1, London, 1982.
- RATTE, C., "The Founding of Aphrodisias", *Aphrodisias Papers 4*, ed: C. Ratte-R.R.R. Smith, Portsmouth-R1, 2008, 7-36.
- SLAVE, K.W. "Two Deposits From The Early Roman Cellar Building, Corinth" *HESPERIA*-55 (1986), 271-318.
- ERİM, K, T. *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*, New York. 1986.
- HAYES, J.W. *Ancient Lamps In The Royal Ontario Museum-I: Greek and Roman Clay Lamps*, Toronto, 1980.
- HAYES, J.W. *Roman Pottery in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1976.
- TATLİCAN, İ (vd), "Demirci-Sinop Amphora Atölyelerinin 1997 Kazısı" *XX. KST-II*, Ankara, 1999, 447-456
- TEXİER, C. *Küçük Asia Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt: III, Çev: A. Suat, Ankara, 2002.
- TONYBEE, J.M.C. *Death and Burial in the Roman World*, Newyork, 1971.
- TULAY, S.A. "Kabalar Kurtarma Kazısı 1989" *I. MKKS*, Ankara, 1991, 25-40.
- TURNBOW, H.N. "Roman Sarcophagi" *Aphrodisias V, The Aphrodisias Regional Survey*, Ed. C. Ratte- P.D. De Staebler, Verlag Philipp Von Zabern, 2012, 309-345
- TÜRKÜZÜN, M. "Bölcek Köyü Nekropolü Kurtarma Kazısı" *I. MKKS*, Ankara, 1991, 41,48.

Von SALDERN, A “Ancient And Byzantine Glass From Sardis” *Sardis Monograph-6*, Cambridge, Mass, 1980.

YAĞCI, E. *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu’da Cam*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

YENİSOĞANCI, V.H. “Reyhanlı-Esentepe Kaya Mezarları Kurtarma Kazısı”, *I. MKKS*, Ankara, 1991, 215-224.

YILDIZ, H. “Denizli Müzesi Müdürlüğü Lycos Vadisi Çalışmaları” *IX. MKKS*, Ankara, 1999, 247-262.

YILMAZ, A. *2005-2010 Yılları Arasında Bulunan Parion Nekropol Kandilleri*, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.